

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

PELLE JÁNOS:
Molnár Ferenc

MADÁCSY PIROSKA:
Louise de Vilmorin Budapesten

KISS GY. CSABA:
Pataji levelek

1

XXXVIII. évfolyam
2025. január
840 Ft

FOGYÁS

TARTALOM

- 3 Kiss Gy. Csaba: Pataji levelek
7 Borsodi L. László: Rendezői utasítás; Fakul, mállik; Készülődés; Vissza
11 Lokodi Imre: Hajnalonta lilák a gyűrűfák
(Regényrészlet)
18 Lajtós Nóra: Tépés; Fogyás; Keseredés
22 Taxner-Tóth Ernő: Nézz vissza – harag nélkül
(Avagy kanyargós út a Múzsák kertjébe, 2. rész)
35 Novák Valentin: Megtévesztő program; Profán; Totemarc
38 Szabó Máté Mihály: Fehér Béla radiátora
43 Kriskó János: Hajónapló – Zsolczi Balázs festőművészről kiállítása ürügyén
45 Pozsonyi Ádám: Hajótörés a Járda-szigeten; Jó az, ha az emberek néha összejönnek
49 Marton Réka Zsófia: Profán ígélet; Reményeink
51 Pelle János: Molnár Ferenc és a „konvencionális hazugságok”
63 Biernaczky Szilárd: Intő szavak; Események vére
65 Csegey Balázs: Egy nemzedéki esszé keletkezéstörténete
(40 éve jelent meg az „...és mi most itt vagyunk”)
74 Madácsy Piroska: Egy francia–magyar „irodalmi szalon” a háború árnyékában
(Louise de Vilmorin Budapesten [1939–1944])
90 Nyilasy Balázs: Tegnapelőtt
(Irodalomértési utak Magyarországon a hatvanas-hetvenes években)
105 Mosonyi Kata: A rosszal színiültig telt világegyetem
(Darvasi László: Neandervölgyiek)
112 Mórocz Gábor: Szintézis – „darabokban”
(Grendel Lajos: Összegyűjtött elbeszélések)
118 Oláh András: „Nevezd meg, Uram, a szelet ki vetette”
(Vári Fábián László: Közélt valaki)
121 Fecske Csaba: Versben újjászülető
(Kégl Ildikó: Mint Jairus lánya)
123 Ablonczy László: Megmaradt Bodroghalász
126 Suhai Pál: A páratlan páros
(Szondi György köszöntése a 2024-es Utassy József-díj átadásakor)
129 Könyvajánló // Donald J. Robertson: Gondolkozz úgy, mint egy görög bölcs

Borító: János Nikolett. E lapszámunk képanyaga Zsolczi Balázs festőművész munkásságába nyújt betekintést.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** János Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hítel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hítel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Luka-Barcza Viktória vezérigazgató. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Zsolczeni Balázs: Könyvtorony, 2012 (akril, hamu, homok, téglalap és pigment farostlemezen, 50x25 cm)

Pataji levelek

A hely. A térképen azt olvashatjuk: Dunapataj. Nekem, akárcsak minden idevalósinak, persze Pataj. Apám szülőfaluja. Gyerekkoromban nemegyszer nyaraltunk nagynénje házában, anyám mesélte, itt tanultam meg járni. Előttem a régi kép: nádfüdös ház, gémeskút az udvar közepén, két eperfa a végén. „Alkotóházam” lett a faluban három és fél évtizede, régi parasztporta ez is. Hozom ide a jegyzeteket, a könyveket, itt készültek a munkáim, Lengyel naplóm szövegét még írógépbe kopogtam 1997-ben az öreg diófa alatt. Ötletek, gondolatok, tapasztalatok gyűlnek füzetekbe – mellettük sokféle tartozásom. Belőlük születnek ezek a levelek.

Hosszú az út Krakkóba...

Ülök végre hazafelé a vonaton, biztató szimbolika, a kocsi számában ott van 48, az ülés helye pedig 56. Nézem a tájat, itt is rendesen elszáradt a kukorica, süt most is a nap, mutatja magát az őszi szebbik arca. Utazom Zbigniew Herberttel, az ő noteszát kaptam ajándékba, egy könyv üres lapokkal, a költő idézeteivel, rajzaival, ha van bátorságom hozzá, írhatok bele följegyzéseket. Krakkó és Budapest között légvonalban a távolság valamivel kevesebb mint 300 kilométer. Gép-kocsival ez nagyjából 100 kilométernyivel több, beletelhet az út akár hat órába is. Amúgy szép felföldi tájakon keresztül vezet, de gyakran erre-arra kanyarog, és bizony elég távol van az autópálya színvonalától. Ipolyságnál lépünk Szlovákia területére, érintjük utána Zólyomot és Besztercebányát, Rózsahegynél kell ezután – búcsút intve a Vágnak – Árva felé fordulni. Ott azután sűrűbb a forgalom, csak lassan lehet haladni, egyszercsak bal felé pillantva kárpótlásul megkaphatjuk Árva várának pompás látványát. A történelmi megye kisebb része Lengyelországhoz tartozik, meglepetésemre erősen érződik a különbség a kissé elhanyagoltnak látszó szlovák és a szépen rendezett lengyel falvak

KISS GY. CSABA (1945) művelődéstörténész, esszéista. Az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár. Legutóbbi kötete: *A 20. század lengyel irodalmából*. Írók, művek, magyar kapcsolatok (Budapest, 2023, Nap Kiadó).

között. Jól szemügyre lehet venni az útról Kisárva (Orawka) falujának nevezetes fatemplomát. Megéri a pihenő a magyar szentekről készült festmények megtekintésére. Jobbak erre már az utak, majd nemsokára föltűnik előttünk az újabban metropolissá duzzadt Krakkó. Vonattal ma jóval hosszabb az utazás, hiszen valamikor – még a 2010-es években – megszűnt a forgalom a Budapest–Kassa–Kisszeben–Tarnów–Krakkó vasúti pályán (a páratlan szépségű, „hűtlen” Dunajec völgyében haladt). Most azután nagy kanyart kell megtenni, s Pozsonyon meg Morvaországon át lehet eljutni a történelmi lengyel fővárosba. Így azután beletelik kilenc órába is, míg eljutunk oda, vagy hazaérkezünk onnan.

Megéri persze a fáradságot Krakkó – látnivalók gazdag kínálatával. Középkori emlékek, múzeumok, kiállítások, ki mire kíváncsi. A belvárosban a Mária templom trombitája minden kerek órában hallható a toronyból. A Posztócsarnok is ott van a helyén, a tér közepén, turisták nyüzsgő csoportjai veszik bent az emléktárgyakat. Keresem mindig az ismerős helyeket, kíváncsi vagyok, mi az, ami változott. Az egykori nevezetes diákklub (Pod Jaszczurami) szerencsére szintén megvan, be lehet ülni egy kávéra vagy teára, nem kell kérdeznem, hol van a mosdó. A Nagypiacon (így hívják a főteret) most is rengeteg a turista, akár májusban vagy két évvel ezelőtt. Spanyolok, olaszok például, meg távolabbi kontinensekről ide érkezők. És lengyel iskolások csapatai járnak itt föl-alá városnézőben. Ami nagyon tetszik, némi irigységgel is nézem, a sok lengyel ételt hirdető vendéglő, igazán van mit választani belőlük. A Szent Tamás utcában az általam jól ismert önkiszolgáló, hagyományos lengyel ételek, hirdeti messziről szembeötlő felirata. Jutnak eszembe Cserna-Szabó András „utolsó magyarjai”: igaz volna, hogy nálunk tényleg eltűnik a fővárosi éttermekből az alföldi magyar konyha? A belvárosi utcákban itt mindenütt árulják a krakkói perecet (mákoszt szoktam választani), emlékszem, 1 zloty volt jóideig az ára, most belekerül 3 és félbe. Az élelmiszerboltokban alacsonyabbak az árak, mint nálunk, az éttermeket tekintve nincs nagy különbség.

Ami újabban nem egyszerű, nyomtatott sajtóra lelni. A könyvesboltok száma is jelentősen csökkent, nem beszélve az antikváriumokról, csak a Kórház utcában találom meg az egyik régit. Az úti olvasmányoknak kiváló hetilapokat csak a Körliget (Planty) túloldalán találok, ott bukkanak egy régivágású újságosstandra (talán ez is műemléknek számít lassan). Mintha két különböző nyelven írták volna a hetilapokat, van nálam egy kormányhoz közelálló, és van egy ellenzéki változat. Tíz éve nem volt ekkora az eltérés, pedig akkortájt közelebből követhettem a választási kampány kemény vitáit. Ami különös, hogy mindkét fő politikai erő (Donald Tusk mostani kormánypártja és Jarosław Kaczyński ellenzéki pártja) az egykori Szolidaritásból eredeztethető, inkább a jobb- mint a balközéphez álltak közel. Valójában politikai versengésüknek lett a következménye egyre eltökéltebb szembenállásuk, megképezvén így, némi egyszerűsítéssel szólván, egy modern, mondjuk úgy, nyugatias, illetve egy hagyományörző, vidékies irányzat kettősségét. Könnyen elképzelhetjük, pró és kontra

milyen előítéletek raja röpködhettek közöttük. Emlékszem, 2015-ben miféle korrupciós ügyek ellen ágáltak Kaczyńskiék választási kampányukban, tavaly azután ugyanúgy Tusk pártja támadta hasonlókért a hatalmon levőket. Föltehetően mindkét esetben volt igazság a bíráló érvekben. Mintha a politikai váltógazdaság újra és újra képes volna a piszkos szobákat kissé kisöpörni. A sajtó és a média alapján néha úgy érzi az ember, mintha két Lengyelország volna. Az viszont elvitathatatlan, hogy az elmúlt három évtizedet tekintve – függetlenül attól, milyen kormány vezette az országot – elismerésre méltóak a lengyelek eredményei. Jöcskán megelőzték bennünket. Az életszínvonalat és a gazdasági fejlettséget, a polgári viselkedéskultúrát tekintve is.

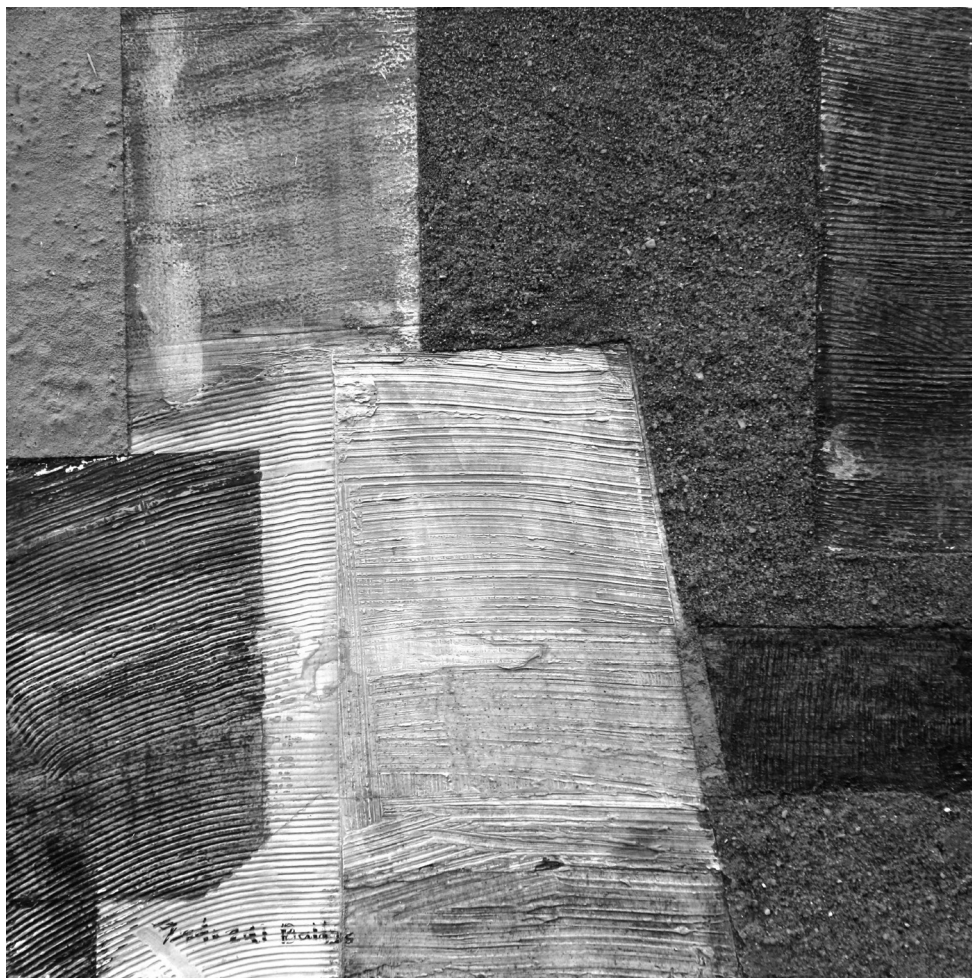
A Bracka utcában mindig elmegyek a középkori magyar diákok emléktáblájához, most jól olvasható a lengyel és a magyar fölirat (az utóbbiban van állítólag kisebb hiba, nem vettem észre). A Szent Tamás utca sarkánál a templom tornyán föliratot olvasok: ha nem vagy megkeresztelve, keress meg bennünket. Ilyesmi elképzelhetetlen lett volna akár 10–15 évvel ezelőtt is. Járok emlékeim nyomában, s jutnak eszembe a régi barátok, akikkel már nem találkozhatok. Jan Prokop, a mindig jókedvű író, irodalomtörténész, aki büszke volt Krakkó melletti kis szőlejére, egyszer még kóstelhattam is a borát. Húsz éve nagyszerű könyvet adott ki a lengyel identitás dilemmáiról. Tavaly decemberben hunyt el életének 92. évében. Azután vagy azelőtt Tadeusz Szyma, dokumentumfilmek rendezője, szerkesztő, akit 1987 novemberében ismerhettem meg. Őt kérte meg Zbigniew Herbert, hogy vegye át nevében Budapesten a Bethlen Gábor-díjat. Akkor a „köztes nyilvánosság” nagyhatású orgánusánál, a krakkói Tygodnik Powszechny szerkesztőségében dolgozott, az átmenet idején fontos tudósításokat írt a magyar változásokról. Többször volt alkalmunk találkozni később Budapesten meg Krakkóban is. Ő már több mint öt éve nincs az élők sorában.

És akivel szemben adósnak érzem magamat: Wiesław Paweł Szymański. Író, irodalomtörténész, a közvetlenül előttünk járó nemzedék tagja. 1978 őszén ismertem meg, a költő Adam Zagajewski vitt el hozzájuk. 10–12 egyetemistából álló társaság fogadott lakásukban, mondhatjuk ezt repülő egyetemnek, ahol engem a magyar helyzetről kérdeztek. Azután három évvel később, már a Szolidaritás mozgalom kiteljesedésekor jártam újra Krakkóban, s ekkor – remények és kétségek idején – újra találkoztunk. 1983 márciusa volt a következő alkalom, amikor megkaptam tőle frissen megjelent izgalmas, posztmodern szemlélettel készült történelmi regényét (*Órák helyett percek*), melynek az Európa Kiadónál igyekeztem elősegíteni magyar kiadását. Ez végül 1987-ben hozott eredményt, Csordás Gábor fordításában elkészült a mű magyar változata. Erre az alkalomra Wiesław Budapestre érkezett, április végén a Bethlen Gábor Alapítvány vendégeként egy hetet töltött nálunk. A Közgáz Társadalomtudományi Klubjában számottevő érdeklődés mellett tarthattuk meg könyvének a bemutatóját. Dedicációjában többek között azt írta: „Ez a találkozó megerősített abban a meggyőződésemben, hogy valóban létezik Közép-Európa.” Az ősz elején ismét járt Budán – és Pesten is, ahogy írta –, amikor átnyújtotta új kötetét (az 1831 utáni

nyugati emigrációban élő nagy lengyelek történetével), majd megkaptam tőle a regényfolyammá bővülő vállalkozás az újabb darabjait (1990-ben és 1995-ben). Krakkóban ugyan megfordultam néhányszor akkortájt, de rendszerint konferenciákon, rendezvényeken, szűkre szabott idővel, csak rövid találkozásokra volt alkalmam. Mikor láttuk egymást utoljára, szégyenszemre nem tudom. Varsói tanárságom idején kissé eltávolodtam a krakkói közegtől. Sokat jelentett nekem a barátsága, otthon érezhettem magamat náluk, köszönhetően kedves feleségének, Danuta asszonynak is. 2017 októberében hagyott itt bennünket.

Jóvátehetetlen mulasztásom vele szemben, hogy portréja nem szerepel *Közép-európai találkozásaim* (2018) című kötetemben.

Zsolczai Balázs: Etűd III., 2017 (akril, hamu, homok, téglapor és pigment farostlemezen, 25×25 cm)

Rendezői utasítás

Színházjegyet akartam foglalni aznapra,
gondoltam, legyen közös programunk,
felejtsük a nedves, téli hónapokat,
de arra hivatkoztál, takarítanod kell,
mosogatnod, virágot öntöznöd,
felporszívózni a szőnyeget, ágyneműt
cserélni, kimosni a lepedőkből
öleléseinket, testünk nedveit,
végre rendet kell teremtened, mondtad,
mintha mindent éppen azon az estén,
különben se jó az előadás, jegyezted meg,
hát ez biztos, egy ideje a szemünk előtt
zajlik, az üres teremben csak ketten,
és nézői vagyunk egy színjátéknak,
amelynek szereplői is, rendezői is
úgy volt, hogy mi, de hiába a sok próba,
a kezdeti összehangolt hetek, hónapok,
csak játszod, csak játszom, csak játszunk,
és folyton kimarad egy-egy mozdulat,
hol te, hol én felejtünk ki egy mondatot,
van, hogy fontos szavak törlődnek,
és ott, a szavak helyén nincs semmi,
mintha a szerepek is felcserélődtek volna,
mintha valaki más játszana bennünk,
mi meg nem értjük, hogy lehetséges,
nem érezzük, még mindig nem tudjuk,
eljutunk-e oda, ahol, ahová, együtt,
vagy rég egy másik rendezőre várunk.

Fakul, mállik

Néhány nap után ismét nincsenek sehol,
hiába próbálták, hiába hívták elő
az első pillantásokat, mozdulatokat,
pörgették vissza a korábbi üzeneteket,
az első hetek, hónapok szórendjét, ízét,
mosolyuk megfakult, szétmállott,
pedig újra elindultak, ujjaiuk ugyanolyan
finoman indáztak egymásba, a kezük,
a lábuk, a hasuk, az ölük is ugyanúgy,
a mozdulataik is eggyé simultak,
akár a tenger hullámai napsütésben,
de egyszerre hideg veríték, nyomok a bőrön,
ragacsosan feküdtek, üresen, némán,
mintha egy kutyákkal őrzött gyárudvaron
lennének, hideg esőben, ahonnan nincs
se ki, se be, csak figyelnek, találgatnak,
és nem tudják, mi lesz a következő percben,
minek kellene visszatörténnie, hogy megint,
hogyan talán – – –

Készülődés

Ha útra kelnél, vigyél magaddal,
ne hagyj itt a névtelen városban,
ahol beszélnem sincs kinek rólad,
milyen volt tengerszemed, arcod,
zefíreket idéző hangod, csózkod,
indázó ölelése, bővizű kutad.
Engedd, hogy hozzád szegődjem,
ha ennyire beléd gubancolódtam,
és nincs saját udvarom, házam,
nincs külön táskám, kabátom.
De ha mégis, ha nélkülem indulnál,
legyen hajnal, éjfél, lehetőleg tél.

A másnap úgyis évszázadokra hull,
és nem lesz, már nem lehet senkié.
Úgysem tudnám, úgysem érthetnéd,
milyen madarak szállnak fölöttem,
milyen a kocsonyás ég, és milyen
agyagos földdé válni sorközökben.

Vissza

„Valahol
gyönyörű lányok siklóröpülésben
azt állítják, hogy jól van, ami van.”
Pilinszky János

– 6.

Ma reggel hiába hívtalak, nem vetted fel a telefont –
hagyom, hogy ez a szerda is üresen tovakongjon,
szétszálljon lassan, mint rosszul égő cigaretta füstje.
Ma délután kimentem a temetőbe anyámhoz, apámhoz.
Elmondtam nekik mindent. Amit nem, arról is tudnak.

– 5.

Tegnap azt mondtad, együtt megyünk a szüleidhez,
mára a többes számot egyes szám elsőre cserélted.
Hogy egyes szám első személy vagyok-e egyedül,
nem tudom, csak azt: kiszorultam a nyelvtanodból.

– 4.

Csendes, lassú őrült ez az április:
figyelsz, nem szólsz,
a tükörben csak te látszol.

– 3.

A kórház ablakán kinézek: mintha te közelednél.
Pedig tudom, azt várod, ne kérjek tőled semmit.
Arra se gondoljak, milyen lenne, ha meglátogatnál.

- 2.

Ma vasárnaposak az emberek:
türelem, húsleves, jóság, bécsi szelet,
az Úr magányosan kanalaz az asztalfőn,
a vendégsereget nem látja, sűrűn havaz.

- 1.

Milyen lehet egy új esztendő,
amely hétfővel kezdődik?
És nélküled?

Zsoltai Balázs: Álomnyaraló, 2011 (akrillak és pigment faroston, 50x50 cm)

Hajnalonta lilák a gyűrűfák

(Regényrészlet)

Alig valami, a máléliszt kérdése vetődik fel, a felgyújtott malom...

Rettegni kell, különösen a rókaképű Hermann Göbl zsandártól. Az osztrák tiszt személyesen pofozza fel hatujjú Márkó Husát, és mindenkit felpofoz. Göbl javára legyen mondva, kardlapozásra nem szánja rá magát, pedig a zsandársági szertáros, Vizi Fehér Lestye alapos jelentései alapján és alkotmányos rend szerint minden fenntartás nélkül megtehetné, ha a Mártyi fogadójában a zavargók pléh kupákból isznak sert, sokat és lágyat mind, s ettől valamennyien egyetértve, közfelkiáltással első rendben az elveszett hazát éltetik, aztán a fennálló rend ellen tüzelő szónokok beszédét. És felpofozza Boncz Kovács Tyihát, a szőlőcsősz, a barátok agglegényi sorsra jutó vincellérét, hogy egyik szeme a másikat, ördögfattyá, hol a kürt?

Márkó Husával előbb azért teszi, mert nem hiszi, hogy a jórészt mindenkitől félt és titokban megvetett embernek hat ujjá van, amikor pedig a zsandár erről iszonyodva meggyőződik, visszafoghatatlan indulattal üt. A fölös szervről a zsandár előbb a besúgóí elmondásaiból értesül, majd az óremetei zsandárság fülébe jut, hogy a hatujjú ember a hatodik ujjával operál, szó szerint beforrasztja a harcokból megtértek sebeit. Hírlik, benyúl a fogfájósok szájába, pillanatok alatt kikaparja az odvas fogakat, viszont herélni úgy herél, hogy egyszerűen kiharapja a malacok golyóit, továbbá képes a lovak lábáról levenni a pókos daganatot, könnyedén megnyit mindenféle gennycsatornát, körme élével szépen hasít, biztos mozdulattal guvasztja, majd kinyesi a begabalyodott vakbelet, szép öltésekkel visszavarr; az öltéseket fogaival húzza szorosra; ha kell, vármegyei úriasszonyokat megszabadít fölösleges és rondító jegyeiktől, randa szeplőt mos le kisasszonyok arcáról, rézszínű kőmedencéből mer, a visszacsurgást második rundra az érintettek elvihetik. Beszélük még, hogy szülészeti orvostanban is eredményesen járatos, és ami egészen rendhagyó, hogy úgy a férfi, mint női nemiséget egyszerre viselő, de inkább asszonynak tekintett Kolontyán Melán csinálmányos átkai sem érik utol sehogy sem. A harcok előtt vándorcirkuszi

művész, arról híres, hogy furulyája likain színes gőzök áramlanak, mint nyomásveszejtő szelepeken, lidércek, mondják a félősebbek; másodszor trombitáján ázottan tépett madarakat fúj. Leginkább galambokat, amiket ejtett vád szerint később maga befogdos, és templomi búcsúk terein zarándokoknak agyagba tapasztott sült galambként kínálja. Romlottan. Legutóbb azét kap hatalmas pofont Hermann Göbl zsandártól, mert nyilvánosan tengelytörést kíván osztrákok és császári tisztek hintájára. Elcsípi, mert Lestyé feladja.

Boncz Kovács Tyiha pedig azért kap két istenest, hogy az egyik támasztja a másikat, noha Göbl szerint kötél, legjobb esetben főbelövés járna, mert belefúj a kürtbe valahol Köszöntyü felett. A zsandár rúg, harap, nyűszít, amikor értésére adják, hogy a kürt Kossuth seregéből való. Akkora gyűlölet és bosszúvágy kerekedik benne, hogy két istenes káleszen túl mást nem bír cselekedni, egyszerűen elmegy az ereje. Pribékjeit ráküldi a prэшázra, azok alaposan feldűlják, hiába tiltakozik a zárda főnöke, páter Pelbárt, kő kövön nem marad, de kürtnek nyoma sincs, a nép egybehangzó véleménye szerint Göbl ezért nem akasztat. Boncz nem tétovázik, szemrebbenés nélkül állítja, hogy a kürtöt a legelön találja évekkal előtte, a harcokat megelőző időkben, egyszerű, törött tehénszarvnak írja le, ott találja a felső kutaknál, ahol a pásztorok itatnak. Boncz eközben Márkó Husa gyönyörű kürtjére gondol, majd a hatodik ujjára, Világos után valójában ő hozza haza bársonyos gyászszalaggal ellátva. Ki ne tudná, hatujjú Márkó Husa a szabadságharc kürtöse.

Hermann Göbl zsandár ha indulatos, sűrűn osztogat meglehetősen nekilendülésből, ő a völgy veszedelmes ordasa, a bukás után helyezik ki a három falu zsandárságának első tisztjeként. Bármilyen csoportos vagy egyéni mozgásról azonnali jelentést kér, besúgóit elhivatottan teszik a dolgukat, különösképpen Lestyé, a nem messzi Kendy-uradalom halastavainak lékvágója erőn felül sűg. Nyáron is lékvágóval jár az istenadta, nem is kérdezi senki, miért teszed, Lestyé.

Momentán három köszöntyüi férfit tartanak fogva az öregetei kántori lakrácsos pincéjében, mert egyszer csak valahonnan szekercével jönnek. Első valatási jegyzőkönyv szerint a csuhai alsó vízi malom állapotáról kívánnának meggyőződni, azon kívül a molnárral megállapodni, mi lesz a taplósodó búzalisztes keréktengely s esetlegesen új zsilipek ára, jövet hoznak magukkal karhajlatba akasztott szekercét. Van, aki úgy tartja, nincs is barátságosabb ember, mint aki szekercéjét karhajlatba akasztja, mert az ilyen típusú alkat a kezeit hátrátéve, megadóan, általában púpja alatt tartja, szabályosan békés ósiséggel. Béke a vérben, nem a baltanyélben.

Nőszemélyről mindezt nem állítják, tekintettel, hogy Verebic Málik, a köszöntyüi birkanyúzó asszony fejszét vág a kocsma nagy ormóttan asztalába, mert nem hisz Mártyi fogadósnak. Jaj! Ezt a suta és egyáltalán nem jelen idők viszontagságaihoz mért intermezzót Csalikné, a bolhás szellőzteti meg, aki mindent tud, mindent elér, amit csak akar, mert általános sejtelem róla, hogy rendre eltanulja Kolotyán Melántól az álom- és titokfejtés, a jóslás, de leginkább a rontás boszorkányi tudományának minden rafinált fogását és képességét,

ha így is mondhatjuk. Ezért pedig, mondja egyszer képéből kikelve a buzgó katolikus Hermann Göbl, ha ő úgy akarja, tűz jár. Dehogyan golyó, máglya, pontosít. A völgyben mégis egyedül Csalikné, a bolhás érezheti biztonságban magát, erősen kerüli nemcsak Göbl zsandár, hanem óvakodik tőle Ilyei hada, mindenkit felgyújtanak, őt akkor is megóvják, ez Ilyei vezér parancsa. Nem tudjuk Csalikné, a bolhás rendes, anyakönyvi nevét, ami bajnak nem baj, kárnak nem kár.

A völgy népe egyáltalán nem lepődik meg Verebic Málík otrombaságán, sőt fitymálóan kevesli a nyúzóasszony gesztusát. A vér elterelné a csendbiztos figyelmét, egy husáng pedig elég lenne ahhoz, hogy Lestyé agyveleje szökellve, meghökkenítő iramban elhagyja a fészket, a szemeit hagynák a dögkúti holloknak, nemes szerveit a rókáknak, csontosabbját Bekecs hegység vonyító farkasainak.

Elhoztam a suta szívét, mikor adod cserébe a bőgő szarvasét, kérdezte bősen, gyújtó asszonyindulattal Verebic Málík. A kupákból kilöttyen a ser, olyan hirtelen és valószerűtlenül, hogy már csak a habot markolják erős kézzel a kocsmázó férfiak. Látja a birkanyúzó asszony, hogy Mártyi fogadós nyújtja, találgatja, mit mondjon a szarvasszívről, felcsattan, nincs türelmem, rikoltja és csap. Mindenki tudja, a fogadós sorsa ekkor megpecsételődik. Szeptember vége, hűvös van, a kocsmá népe beköltözik, többnyire a kemence köré telepednek, félkörívbe, van padka, rajta gyalulatlan deszkával, nem értik, mit beszél a birkanyúzó asszony, azt viszont értik, hogy a történetről hallgatniuk kell, mert nem páter Pelbárt, hanem Verebic Málík vágja ki a nyelvüket, s hogy megtenné szó szerint, ahhoz semmi kétség nem fér. Legyintenek, majd néhány súlyos gondolatot elmorzsolnak a pipa parazsában, összenéznek, van, aki butának tettei magát. Nem jó a birkanyúzó asszonynak okosat játszani. Ő vad, halálosan hasít.

A félelemre rájön az a nyugtalanító látvány, hogy mostanában vörösen megy le a nap a Nyíras horizontján, lobog a lég az akácos felett. Azt mondják, a hőség. Azt mondják: a jövő. Mondom, elképzelni is rossz szénatépő horoggal véresre rángatott napnyugtákat, mert a kazlak, boglyák és szakaszok a nyugati fekvésű Ránki-bércen vannak formásan megrakva, annyit is ér, ám a parasztnak úgy tekintenek valamennyi kazalra, mint elsőosztályú szélfogó, amíg el nem hordják ölben, villáknént vagy szálanként viszi a forgószele. Néha belevegyül a Zengőről leomló görgetegbe, költöztet mindent a hegyek tetején. Seper, sok hullás nem marad a gerince felvezető ösvényeken. Egy szálért is lehajolnak, szájukba teszik, táncoltatják, szemüket hegyezik. Így bánnak a rózsá bimbójával még, ha a fehérsépet átkarolják derékon felül valamivel, s mert a teremtkor meg volt gondolva, mi legyen, a férfiu tekintete keblek között levezető árkon bebocsátást nyer. Gyönyörűségekbe, úgy mondván. Ilyenkor kifelé mennek az ösvényeken, valamiért a kazlak felé tartanak, visszanéznek gyakran, mintha erősen zavarná, ha követné őket valaki, alig várják, hogy a veresgyűrűsom vagy a kazlak takarásába jussanak, ha addig fel nem gyújtják a portyázók.

A portyázókból jó néhányat ledöfnek a parasztok, mert zsvány szokás szerint portákhoz közeli szénakazalba rejtőznek a mokányoktól verbuvált foglárók előtt. Tudják, Hermann Göbl nem kegyelmez nekik.

A paraszt kazalt tép, rángatja kifelé a horgot, majd nagyokat döf megint. Tavasszal, szénaforgatókor megnézi, mi a fene van, azt mondja, né, mintha múmia. Árkot és hajnalban a piros vesszejű szőlőkötöző fűz alá, belé mint a kutyát. A parasztok ilyenkor zaklatóan rossz álmokról beszélnek Kokotyán Melánnak, az alsó-köhéri román asszonynak, aki többször is sikeres vizsgát tett álomfejtésből a Kelemen-havasokban élő Timaresku Pápi matuzsálem asszonynál, aki teljesen vakon él.

Hajszálpontosan így leli halálát Vas Györke, aki se nem nyers, se nem szíjas katona, annál fiatalabb korú, amikor az apja az odorban rajtakapja magában gyönyörködni. Pucájáték, kérdezi komoran a fiútól, Györke összerezzen, szégyenében még aznap megszökik családjától, s nagy kerülővel, mindenekelőtt a vezértől erősen megbecsült hidegvérrel, csatlakozik Ilyei bandájához. Vas Györke a többieket erősen bántó önbizalommal, csálhatatlan szemmértékkel hajítja a böllérkést, amit lábitós közsörűn addig fen, amíg használható tör lesz a kezében, és addig-addig tanulja a késdobást, amíg merészen rikkantja, néz-zétek, s a penge rezegve beleáll a csűrkapura érlelni feszített báránybőrbe. A hétpróbás Ilyeit kirázza a hideg, már akkor eldönti, kedvező alkalommal végez Györkével. A fiú gyanútlanul állja, hogy a zsvány a nyakán tartsa a kezét, az ütőerét tapogassa, játékból mintha. Akkor lesz alkalmas, gondolja Ilyei, amikor kukoricások göréjét zsúpokba kötik a földeken, a gyermekek elhagyják az üregeket, rohadni hagynak valamennyi töklámpást, s megy Misuj a kazalhoz, kezében tűhegyes horoggal, döf, mélyebbre szúr, Vas Györke vérét tépi kifelé.

Ha a völgyben füst száll a szürke égre, Ilyei hada egészen közel jár, az ájer elhossa a kezdetben édeskés, majd nehéz, fojtó bűzöket, ami dögtől vagy emberi hullától származik. Ahogy lassan szokássá válik megjárni a patakok szélét, a völgyiek megjárnak legelőt, kaszálót, kit kell mészbe forgatva temetni. Kigyúlnak az arcok, a fej sziluettje sárgában vibrál, tragikusan elmosódó kép, de mégis annyira tiszta, hogy meg lehetne számolni Véruska borzas fején a hajszálakat, noha úgy lehet, Véruskát nem is a nyugtalanító történetek, mint inkább a szenvedély fűti. Jár búcsún Máriaradnán, vízen viszik gyergyói tutajosok egészen Lippáig, világjáró fehérnép, mondják, mindig lemegy a folyóra, az északi hegyek felé néz, a zordan sötétlő Görgényi-havasokra, ahol a völgyiek gyakran látnak szállni nehéz füstöket.

Madárlesők jönnek a hírral, hogy a hollók véres karmokkal térnek meg fészükre, a Csadó patakában birkavész, úgy érte, beleznek a zsványok, a belsőségeket hagyják rohadni. Egyszer csak lilásak a hajnalok, baljós ködökben fuldokló fák sötét ágaikkal ölelkeznek, azt hiszik, örökké. Hajnalon akasztott embert látnak a szélben himbálózni, már nem rúg, nem ráng, egészen elégedett, kékülő feje venyige hurokban, mondják, ettől a lila környezet, a romlás, a távozó bűn feloldódik a kelő nap feltörő fényében.

Elég, ha a falut-völgyet felüvölti valaki, harangot nem kell kondítani ilyenkor, tort ülni sem szabad, másodosztályú, párlásánál vízzel feleresztett pálinkát csak, azt is titokban, és zöld, de leginkább indigó üvegből, átlátszóan fehérből semmi esetre sem. Iszik, aki nem terjeszt zabolát, lehet látni azt a száj szélén, ha mégis. Megalázó akárkire nézve, ha hírlik róla, hogy zabolás. Főleg legényembert nem érjen utol ez a kór, meg a ragadványnévtől óvakodnak ezek a völgyi emberek, nem tudni, miért. Van jó néhány Zabolás előnevet viselő család, kicsitől nagyig zabolás, sőt annyi van belőlük, hogy a rejtelmes névadók már meg is unják, ha megússzák ép bőrrel addig, amíg végül is törrel leterítik valamelyik szorulásban, faluban, kint a hallgatag határban, ha megszáradnak a górézsúpok. Óremetén, Köszöntyün és Csuhan van átkozott helyből néhány hold, amit nem művelnek, ha mégis, akkor csakis tengerit szórnak lapátnyi kezükkel a parasztok, ők elvégzik, amit el kell végezniük. A senki földje kökényes, és szépen terem benne a csipkerózsa, som, és megterem a tövissel ellátott végzet is, ha akar, bármikor az áldozata után nyúl.

Csatog a megszökött bandérium faluhosszt, kihajolva a nyergekből tűzcsóvákkel randalírozó, a törzsüket elhagyó, szökevény huszárok.

Porrá égtek, nyavalyások! Odvas rejtekeitekből állítsátok elé lányaitokat, úgy értem, a szebbikjét! Borból legyen bőségesen a zárda asztalán! Tartsátok észben, hordószám mérünk, nem karcú kupákkal, és rongyos huszárra virággal varrt gatyát vessetek ki az ablakon! Vasalt, kikent csizmát hámfában, rúdon herélt ökör forogjon ropogósra! Bikával ne próbálkozz, tetves parasztja, mert tinóra nyáladzó dögnék romlott, bakszagú húsa van... Ha nem teszitek mindezt, szerre fellógatunk titeket a Csillag-bércen, ti hozzátok a venyigét, ti fontok hurkot magatoknak, aztán leányaitokkal ölünkben elvágtatunk a völgyön lefelé! Valamennyi szakított liliomot, harmatos szüzet malomkerékre feszítettünk Kiskada malmánál, hadd forgassa körbe-körbe a nagykerék! Hallottátok, parasztok, ezt ígéri nektek Ilyei hadnagy! Hallottátok, nyavalyások?! Ne felejtsem, legyen lány kalács, tarisznyálásnak tőrös lapótya, amire megjövünk, öt csecstől elvett borjú megnyúzva a ráadás!

Kivágtatnak a Kelemen-sikátoron, miután itatnak a Jakabra-kútnál, szájukat könyökig törölik.

Ej, kutatoknak jó vize van, köszörüli torkát Ilyei bandavezér, majd földhöz vágja a kék udvarhelyszéki köcsögöt, ripityára megy.

Ha igaz, Ilyei még fess hadnagy a piski csatában, mint becsült katona, de most fénylik a gatyája a szutyoktól, mélyen ülő, csipásan vérmes szeme feje tetejére állítja a kolostort tornyostól. A bandavezér tisztálkodik a vályúnál, feje búbját látni vízben lebegni, gyenge áramlás nyom fejeire gyűrűket.

Rémet lát a völgy.

Égünk, hallja valaki, égünk el!

Ne légy rest, Márkó Husa, verd félre a harangot, de hevesen!

Rémüldöznek hatujjú Márkó Husának. Ó máris szalad a Strahám-tér felé, ott áll a haranglábnak mondott kétágú tölgy, szál magában nagy-nagy szomorúság,

általában halottnak húzzák meg. Lóg, ha csak varjú száll rá, akkor is meglódul, hát akkor a bánattól! Félő, hogy valamelyik rándításnál kitörik, nem tudni, mióta eszi a redv, a felfelé kúszó hasadás; apró, barna, bársonyos kalapú gombacsokrok tenyésznek a tövében. Lehet, azért dús a tenyészet, mert a kutyák rendszeren lepisílik, de az nem olyan erős és maró, főleg nem bűzös, mint az agglegény vesszején kilövellő húgy eleje. Akkor surrr, oda neki, gondolja hatujjú Márkó, látja, vödörrel szalad a nép, ki mezítláb, ki bocskorban, elől a pelyhedző állú legénykék, bomlott hajú tüzes menyecskék. Kalimpáló keblekre csetint a harangot rángató férfi, arra gondol, van fél éve annak, hogy elől bont gatyát a Sárik-berekben. Az is lehet, hogy Csereyné felhagyott szőlősében történt meg. Ha ősz van, és délután, ilyenkor elveszi az ember eszét a szőlőskertben a nagyasszony jó bora, az árnyék úgy nő, mintha húznák, nyúlik, mint a takony, és gatyabontásról árulkodik.

Uram, ne hagyj el, nagy bajnak kell lennie, mert nemes Sylvester kapja a leg-hosszabb kazal szénatépő horogját, amit valamelyik nagyapja tett el nagy bajok idejére, akár tűzvészre, akár árvízre, viszont nemes Sylvester úgy tudja, hogy Napóleon közeledésének hírére frekálja az előrelátó felmenő, aztán a falut kikerülik a franciák, nem céljuk sem Őremete, se Csuha, sem Köszöntyü. Elképzelhetően nem is volt háború, mert nem beszélnek az öregek soha ilyesmiről, hogy a franciák elbánnak az asszonyokkal, mint legalább másfél száz évvel korábban valami kurucoknak nevezett rablóhorda teszi, és ki tudja, mire adja fejét a zsvány Ilyei bandája, a fehérnép elrablásának aljas, sem szavakkal, sem kötéllel, sem golyóval nem eléggé büntethető dolgában, ezért olyan lidérces a csend, ha vastag füst száll fel a Vityál-patakából.

Kimeretik a zabot az utolsó szemig Bodráskó bácsi szuszékjából, s ha mindez nem volna elég, befogatnak Bodráskó bácsival!

Ilyei kényszerrel viteti a zsákmányt Bodráskó erősen lézengő, félvak lovával, törésig hajló tengelyen. A ló fél szemét korbácsnyél veszi ki Tompa mezején, ahová mi is gyakran feljárunk tölgy- és bükkmakkért, száraz rőzseágot gyűjteni Tatárrétről. Megrakodunk helyben, mert állandóan vaskos ágak hullnak az öreg bükkökről. Szál redves fa úgy kólintja fejbe Thorma Bulont, hogy attól koldul, vadászat közben egyszer csak lefordul a lováról, a szeme pedig teljesen kifordul. Kancsal, mondja Tótikis. Bulon máskülönben hírhedt pina- és lópecér, meséli Kokor Mihály, ha nem, halljak meg, a harmat Vészmezején lógva telepedjen rám, Vékás doktor erdőszakállánál, esküdözik Kokor. Rosszat szól, erősen rosszul találja mondani, mert bizonyosan valami átok betelik, rajta telik be. Kokor fejét veszi Ilyei bandája, ha nem pont a vezér. Furcsán, kérdőleg nézi az őt csodálókat, visszacsodálkozik, mint aki nem érti, hogy megtörténhet, ami, csak-hogy a teste fejétől elválva ráng a kiszáradt malomárookban, vér bugyog a köveken, aztán test és koponya megbékél Isa bácsi kunyhója mögött.

Furcsán néz a nép a Zengőre, Köszöntyün. Hogy mi van? A hegy fix pontját a Vermessy-patak fölé költöztetik? Ki érti meg meg eztán hatujjú Husa bágyatag hangját? Egyedül a kokott Jerica néni, hogy hirdettetik, hétvégén juhfüröszítés

lesz a felső vályúknál, rüh ellen fogunk fürösztetni, és nem tekinthetünk el attól a mellékesnek tűnő, de egyáltalán nem jelentéktelen dologtól, hogy a tehénszarv avatatlan fülnek erősen rémes hangot ad, ha a Vermessy-patak felől érkezik. Van, aki elhiszi Husának, hogy új kürtje a réginél sokkal élesebb? Beszélnek a völgyben, hogy a hatujúnak csakugyan új kürtje van, nem akármilyen tarka fajta, hanem hortobágyi szürke fajta szarvát fújja jó tüdővel, páter Pelbárt jelképesen Lehel kürtjének nevezi. Nem emlékszünk, hogy valamilyen formában hozzáadná Konrád császár nevét esetleg, nagy a félelem, szájfogás. És egyszer csak mondják, igaza van Husának, mert az ájer, Lehel kürtje a hatujú hangját minden eddigénél jobban közvetíti, egyenesen a völgybe hozza le, nem úgy, mint a Zengőről, ahonnan a szél néha a dögkert felé viszi az osztrákok parancsát. Nem mellékesen megállapítva, hogy olyan érces hangja a völgyben másnak nincs, csak Husának. De milyen a völgy népe, a hagyományokhoz erősen ragaszkodik! Ha megszólal a Lehel kürtje, a völgy népe mégsem a Vermessy-patak felé néz, hanem a Zengő-hegy fix pontját keresi. Nem érteni, mitől izgalmas, miért fordul a völgy népe most is a Zengő-hegy fix pontjára, amikor tudja, hogy nem onnan jön a hang, hanem a Vermessy-patak felől jön, mindenkinek arra kellene figyelnie. Úgy tűnik, most, amikor eljön az ősz, vetközni kezd a ciheres és átláthatóvá válik a terep, minden eddigénél érdekesebb lesz a hely, pedig nincs is benne semmi izgalmas, mert csupasz és kerges föld, mint egy darabka majomsegg. Hiába, a megszokás a völgyben felülír minden változást. Boncz Kovács Tyiha mondja hatujú Márkónak, te nem is ott vagy, ahol vagy, el nem hinném, ha nem látnám, hogy miközben felvered a völgy csendjét, aközben te is a Zengő fix pontját figyeled, ahol még a had előtt ócska tehénszarvba fújtál! Ó, drága csatakürt, szép vagy, érces hangú csodaszer, hogy riadnának tőled a rabló seregélyek!

Márkó Husa úgy tesz, mintha nem hallaná Boncz Kovácsot, szól a juhcsapáson eléjövő Véruskának, dobja le a magára öltött vénasszonyi culándrárt, törölje le arcáról a kormot is. Véruska iszonyodva kapná el fejét Husa hatodik ujjától, csakhogy erősen tartja Boncz Kovács, megragadva a lányt grabancán, amíg Husa a dolgát elvégzi mindegyre megérintve Véruskát, ahol kell. Tele az arca heggel, sok-sok eleven fekélyel, szája szélén vérző zabola. Csak pöttyös vagy, mondja nyugtatólag Boncz Kovács. Látják, hogy Verebic Málík a gyepű alatt jár, nagycsaládos veresgyűrűsom sűrűjében matat, azt mondja, érett gyűrűfát keres szénatépő horognak. Márkó és Boncz tudja, hogy ha megtérnek a szökött huszárok rabolni, az asszony Mártyi fogadóst a kazalba fogja rejteni. Azt is tudják, hogy a birkanyúzó asszony valakire erősen pályázik.

Lajtos Nóra

Tépés

*Wo ist der Weg?*¹

akkor is darabokra tépem
a térképet, tépem és tépem,
minek már ide térkép, a dzsípiesz
úgyis kihantolja az útitervet,
a térképdarabokon még látszik
a határvonal, még piroslik, még szét-
tépve is piroslik, piroslik, a
főutak a konyhakövek fugázott
vonalai mentén futnak tovább,
ott a kövön futnak, csak futnak,
a folyók medrükből kiöntenek,
Dunába folyik a Volga, így össze-
tépve minden megtörténhet,
nincs közük az országoknak
sem egymáshoz, exportálni ugyan,
hová, merre? a vasútvonalak is
kisiklanak a konyhakőre, kisiklanak
a szerelmek, kisiklanak a halálok,
a halálba vezető utat mutatják-e
a dzsípieszek, ha úticélként betápláljuk?
a legrövidebb utat keresi meg, arra
meg nincs autópálya, így kátyús lesz
az út, széttépem közben a szerelmes
leveletem, minek már ide kézírás, mikor
ott a meszendzser, csak arra gondoltam,
ne az éterbe írjak, csak úgy, pedig tudtam,
hogy széttépem, tudtam, ezért kellene
autópályán menni, hátha kivezet az a
dzsípiesz, mielőbb szeretnék megérkezni,

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő Bella István-díjas költő, író, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, tanár. Legújabb kötete: *Égbe szaggatott pogácsák* (tárcagyűjtemény, Napkút Kiadó, 2024).

1 Merre van az út?

és csakúgy lenni vagy nem lenni, nem lenni,
vagy lenni az égi Ithakában, széttépem
a vásznat is, amit tíz éven át szőttem,
a vásznon ott voltak a tengerek kékkel,
a kikötők is látszottak, a kikötők, hogy
Kháron dzsípíesze mikor romlott el,
nem tudom, de elromlott, ennyire nem
lehet még széttépetten sem nem találni
a partot, csak abban bízom, felnézve
az égre, ott lesz a csillagtérkép, azt nem
tudom majd darabokra tépni, nem hagyják
a csillagok, Kassziopeiaként M-et vagy W-t
alkotok, s kérdezem: Merre a Weg, merre a vég?
Wo ist das Fatum?
Wo is der Weg?

Fogyás

A Központi Statisztikai Hivatal szerint
most is csak fogy nemzetünk, pedig
már rég letettük a fegyvert, felvettük,
majd letettük, felvettük, letettük, a pesti
vért is elmosta az utcákról az eső, ha
kimosni az emlékekből nem tudja, csak
akarja, nem tudja, csak nagyon akarja,
mégis kivándorlunk az Európai
Egyesült Államokba, Euró-pába,
felfeszülünk egy határtalan éjkék
színű hatalmas vászonra, nagyra,
nagyobb, legnagyobbra, amit
a brüsszeli szél rángathat, cibálhat,
mégis ott vagyunk felfeszülve,
a káeshá szerint kilencmillió-
hatszáznyolcvankilencezer-tízen
fogyunk tovább, lefogyva az ország,
elfogyva, lefogyva, megfogyva – bár,
de törve is, megtörve, letörve, betörve,
feltörve, eltörve, áttörve egy *tornabarakonyi*
szitán, a Tornai-dombság szívében, testében,

lelkében, lélekben, tizennégy lélek él benne,
éldegél, nézdegél, tornabarakonyi ember
látja a Tátrát, nem úgy a tizenhárom *iborfiai*,
Iborfiába eljutni Tornabarakonyból öt és fél
óra a gógli-mep szerint, autóval öt és fél
órányi fekszik, nyugszik, alszik, a falu
közepe konkrétan egy telefonfülke és
egy postaláda, mindkettő piros és üres,
az iborfiai halásztó is üres vajon? úgy,
mint egy zsák, egy zempléni zsákfalu,
borsodi, abaúji, edelényi járásban tizenkét
tornakápolnai tanítvány ül a vacsoránál,
ebédnél és reggelinél, csak Szinpetrin át
lehet oda eljutni, bejutni, majd kijutni onnan,
s továbbhaladni *csertelakosi* Göcsejbe, göcseji
nyelvjárásba, ahol az enni-inni náluk *ennyi-innya*, a
búza zalaian *buza*, és még *aztat* kell tudni róla,
hogy húsz éve negyvennégy, ma tizenkettő a
lélekszáma, szegény Csertelakos, mégsem oly
szegény, üdülőfalvacska lett a kis település,
nem úgy, mint Debréte, piciny kis Debréte,
a Rakacai-tóba fulladt talán falud népe?
mert heten laknak ott, két család mindössze,
heten, hét debrétei, törpefaluban, rókák, borzok
és aranybakók járnak arrafelé, ó, jaj, ha elmegy
onnan is az orvosuk külföldre, osztrákba, svájcba,
svédbe, hatan lesznek akkor, így vagyunk elnéptelenedve,
elnemzettelenedve, a 2022. január 1-jei herderi
Központi Statisztikai Hivatal szerint

Keseredés

...anyaföld, édes, most keserű vagy –
keserű, a gyökerek is keserűek,
de ott vannak benned, nem
menekülnek, mert jaj a humusztalan,
himnusztalan földnek, jaj a koraszülött
nyárnak, koraszülött ősznek, koraszülött
télnek, tejpille borul a magyar tájra, s amint

egy csóka ráröppen, összeráncosodik lába
alatt a tél, de akkor hirtelen kikokárdasodik
a tavasz, a piros szegfűk még mindig szabadon
nyílnak, szabadon, szabadon, vagy pernyévé
égett a sok piros? a sok piros papiros? fehér
mészkősírkövek a fogaim, fogaim közt ropog-
tatom el magányom, honvágyam, magányom,
itthon van honvágyam, ez több, mint
nyomasztó, ez aggasztó, ez nyomasztó,
ahogyan aggasztó, hogy halálfa nőtt
a kertemben, nőtt, csak úgy odanőtt,
csillagokig érő halálfa a kertemben
mit akar tőlem? talán látja *alvadtvér-
kokárda szám*, mely anyaföld-torokból
kiáltja: itt élned, itt *élnedhalnod* kell –
édes anyaföldnek keserűgyökerét rágja
a féreg, rágja és rágja, fiaink, lányaink,
az unokák elmennek, s nem visznek
megrágott gyökeret magukkal, se anya-
földet emlékkbe, mert nem jut az eszükbe,
csak a tengerparti köveket gyűjteni,
üvegben hazahozni, csak az jut az eszükbe,
hol látsz földet dunsztolni? hol látsz? s azt látod?
akkorára nőtt a méhembben a telihold, mint egy
óriás krizantém, óriás, kicsiny kis Magyarország,
kékes tetők a háztetők alkonykor, alkonyban,
alkonyatban minden versem, mit aznap írtam,
elvirágzik, hát nekilátok zászlókat zabálni, de
megakad gyerekkez-fogta nyele a torkomon,
megakad, jaj, megakad... keserű földben
keserű gyökér, keserű torokban keserű ígék,
keserű széljárás, szélkelés, égígérő halálfából
májusfa lesz, májusfán fekete szalagok libegnek-
lobognak, feketék, fekete anyaföldben hófehér
gyökerek, feketében fehérek, fekete mellbimbóból
tejfehér tejcseppek, tejfehér csöppennek, cseppennek
el, de elapad ez az édes anyatej, megszakad az anyaöl,
anyaméh, anyág, anyafa, anyafű, édes anyanyelv!
... anyaföld, édes!

Nézz vissza – harag nélkül

Avagy kanyargós út a Múzsák kertjébe

(2. rész)

Az esti tagozatot a tanulásban – származásuk körülményei miatt – elmaradt munkás-paraszt káderek diplomához juttatása végett hozták létre, de a hatvanas évekre a felvettek többsége pesti polgárfiból és művelt polgárlányokból állt. Az utóbbiak közül néhány vonzereje bizony sokat enyhített a munka-órátanulás hármasságára épülő életforma rideg közegén. Az esti tagozat nagy hátránya volt, hogy az évfolyamnak egyszerűen nem lehetett ideje, hogy közösséggé szerveződjön. Az igazi diákélet élménye kimaradt az életükből. Hősünk évfolyamtársai többségéhez a köszönés szintjénél nem jutott közelebb. A húszas éveik elején járó évfolyamtársnők közül azonban többen barátnők voltak, és tanulmányi ürügyekkel vele is találkozgattak. A hatvanas évek elején az elvtársak úgy döntöttek, visszaadják a Váci utca egykori eleganciáját. Ehhez – ki tudja miért – egy „eredeti” olasz borozó (pizzéria? kisvendéglő?) megnyitását engedélyezték. Éppen a Bölcsészkar (akkori) épületével szemben. Ott nappali-sok és estisek megfizethető áron olasz nemzeti színű szalagos, szalmafonatú demizsonokból eredeti Chiantit ihattak. A fiú már megjárta Londont, amikor e borozóban – egy-két pohár után – úgy érezte, mintha Csé Itáliájában volna. A házasulandó korban levő fiatalemberről ugyan tudni lehetett, hogy „csak” raktáros, de a barátnők mégis maguk köze fogadták. Csak azt nem tudták eldönteni, melyikük kedvéért ácsorog velük a villamosmegállóban, aztán egyiküket sem kíséri haza. Jegyzetekért, könyvekért meg egy kis pletykázásért mindegyiküknél megfordult. Annál is, aki már férjnél volt, s egyetemi évei alatt szülte meg kislányát. Aztán a többiek is a házasság révébe kötöttek ki. A fiú meg változatlanul küzdött az időhiánnyal. Máig rá-rádöbben szertefutó érdeklődésének következményére, hogy valamiről, amit fontosnak tartott, mindig le kellett mondania. Kellott? Eldönthetetlen, hogy író barátaival azért nem töltött több időt, mert nem jutott rájuk ideje; vagy visszahúzódó egyénisége nem tudott alkalmazkodni a társasági élethez, és nem csak a gyakori éjszakai kalandozásoktól riadt vissza.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

London azonban önbizalmat adott ahhoz, hogy könyvtervvel keresse meg a Gondolat Kiadót. A kézirattervezet az *Erdélyi Helikon* történetéről szólt, s nemcsak itt utasították el, de máshol sem jelent meg soha, pedig rengeteg munkája feküdt benne. Akkor írta, ajánlotta, Kós Károlyról. A szerkesztő a fejét rázta, Kós nem jó. Most (az addig mellőzött) Tamási Áron időszerű. A szerkesztő Leningrádban végezte el az orosz szakot, s fogékonyan reagált a politika fontosságai sorrendjeinek – sűrű – módosulásaira. Fölajánlotta a szorgalmasnak vélt fiúnak, akiről föltételezte, hogy az övéhez hasonló érzékenységgel alkalmazkodik a követelményekhez, írjon a Tamási-életműről. Vajon ő mit tudott az íróról? Az átdolgozások során meglepte szerzőjét, hogy többet, mint gondolta, de más-ként, mint kellett volna. Azt biztosan tudta, hogy a párt igen kényes mindenre, ami Erdéllyel kapcsolatos. Ez talán egyszerűen megkerülhető, hiszen Tamási Budapesten él, magyar író, akit olvasnak is – főleg persze a nacionalisták. Erre külön fölhívta jövőendő szerzője figyelmét. De talán beleillik az irodalompolitika változásába, amely Illyés mellett immáron a sokban vitatott Németh Lászlót is a támogatottak közé sorolta. Ne feledje, tanácsolta, hogy a műnek hangsúlyoznia kell az „igen, de” új irányzatát. Ne engedje, hogy a nyelvi varázslat eredetisége megtévessze. (Ezt túlságosan megfogadta.)

A londoni siker szárnyakat adott ugyan a vállalkozáshoz, ott azonban angolul kellett volna jobban tudnia, most viszont engednie kellett volna (ismét egy volna!), hogy magával ragadja Tamási nyelve, aminek különös varázsa fölülmúlja a kismonográfia szerzőjének fő törekvését, hogy a kényes kérdéseket megkerülje. Amire Mihelics Vid alapszabályként figyelmeztette. A „komintern nyelv” (Czigány Lóránt) ugyan nem ragadt rá, de mégis megfertőzte íráskészségét (amennyi volt) az olvasott tanulmányok, kritikák többségének nehézsége, lapossága. A kézirat elkészült, s egyik szigorú lektora – Czine Mihály – figyelmeztette íróját, Tamásiról nem szabad ridegen, az ő távolságtartásával írni. Két másik – tekintélyes – lektor véleménye alapján a többször átdolgozott kézirat mégis megjelent. Szerzője késve ismerte föl kudarcát, ráadásul nem tudta megemésztetni azt a rengeteg kimondott és még több sejtetett szempontot, amit az átdolgozások során a szerkesztő számon kért rajta. E tanulságnál Kalliopé múzsa közbeszólt: „Czine azt írta, idegen maradtál Tamási világában, én meg azt teszem hozzá, hogy vénségedre is megpróbálsz előkelő idegenként beszélni az irodalomról. Ez néha sikerül, néha nem, mert csak azt fogadod be, ami érdekel. Nem akarsz az írók közé tartozni, legalábbis semmit nem teszel ezért, most már süketen nem is tudsz, az irodalompolitika elvei pedig végleg nem érdekelnek. Kevés embert ismersz, nem nagyon viseled el társaságot, ritkán és csak kis körökben érzed otthon magad. Tanulj és tanulj alkalmazkodni. Neked egyik se megy igazán. Ha férfi vagy, légy férfi, ne hitvány, gyöngé báb...”

Egyre több megbízást kapott az Európa Kiadótól. Különös műhely verődött itt össze több nyelvterület szakértőiből. Hivatásuk révén a nagyvilágban sokrétűen tájékozott műfordítók, költők, szerkesztők cseréltek eszmét a mindentudó

hírében álló Katona Tamás szobájában. A pályakezdő fiatalember gyakran lenyűgözve hallgatta vitáikat. A résztvevők hetente változtak, leginkább Vas Istvánra, Lator Lászlóra, Borbás Máriára, Göncz Árpádra emlékszik. Munkakapcsolatban voltaképpen az angolokkal állt. Megismerkedett a sokoldalú Bart Istvánnal, a tudós és költő Géher Istvánnal, főleg pedig barátságot kötött Osztovits Leventével. Nemcsak azért, mert tőle kapott könyveket lektorálásra; regényeket, hogy készítsen hozzájuk elő- vagy utószót, továbbá lehetőséget, hogy három könyvet írjon az *Írók világa* népszerű sorozatba. (Múzsza: a propagandista Joó Gabit se hagyd ki, sok könyvet kaptál tőle olvasásra!) A *Nagyvilág*-nak és az Európa Könyvkiadónak köszönhető, hogy a forradalom után az irodalmi életben egyre gyorsabban nyíltak a mind szélesebbre tárható ablakok. Világsikerű művekkel új szellem áramlott a „szocializmus” magyar barakkjába. A marxizmuson belüli is fölillantak új irányzatok, egyik-másik beengedését nem is mindenki vette szívesen. A könyvkiadó fölél „védőkart” Domokos János igazgató, a párt régi harcosa tartott, aki olyan tekintély volt, amit az irodalompolitikai harcok lehangosabbjai is óvakodtak megkérdőjelezni. Ha a politika úgy hozta, könyörtelenül végrehajtotta a párt ítéleteit. Kőszeg Ferenc érdekében hiába fordultam hozzá az irodalmi vezető Antal László közvetítésével. Tudtomra adatta, ellenzékieskedőket nem tűrhet meg az Európánál. Mivel Kőszeg családjával is találkoztam, a bajban együtt éreztem vele. Az öregember tudja, Antal szorgalmasan jelentett, de nincs meggyőződve róla, hogy ezt nem éppen védőszerepben tette-e. Ez azonban nem az ő terepe, csak hálás Antal Lacinak, hogy fiatalkori énjét pártfogolta.

Osztovits Leventével egy kecskeméti színházi bemutató utáni vasárnap reggel ismerkedett meg, amikor hazafelé egymás mellé ültek a vonaton, és évtizedekig tartó beszélgetésbe bonyolódtak. Azt ugyan csak Levente halála után tudta meg, hogy ő is részt vett a BBC pályázatán, de ez nem zavarta, hogy együtt kalandozzanak a brit világ rejtelseiben, beleértve az amerikai irodalmat. No meg a színházat, mert mellékállásban Levente dramaturgként dolgozott. (Mellékállásra vagy mellékjövedelmekre minden ismerősének szüksége volt.) Hősünk e barátjának köszönheti, hogy a kiadói megbízatások rádöbbenették, mennyiben más – minden tekintetben – az angol nyelvterület, mint a magyar. Szakonyi Karcsi, aki néhány évig a legjobban kereső magyar író volt, nem lett gazdag ember. A több millió példányban eladható angol nyelvű könyvek azonban csillagászati összegeket hoznak – nemcsak a kiadó, de az írók – bankszámlájára is. A legnagyobb tanulság mégis az a kínálat, ami angolul gondos szövegkiadásban, szakirodalomban és az értékelés változatosságában a kutató rendelkezésére áll. A Tamási-könyv írója – néhány háború előtti kritikán kívül – munkájához forrásokat nem talált. A *Dickens világa*nak írója döbbenet tapasztalta, hogy – levelezéskötetektől életrajzokig, szövegváltozatok földolgozásától monográfiákig – bőséges szakirodalom kínálatából válogathat. Barátságunk Leventével magánjellegű és hétköznapi is volt, lakásainkon az összejövetelek szervezését főleg a feleségek vállalták magukra. (Miután mindketten

megnősültünk.) Jellemző viszont, hogy Levente mielőtt megszerkesztette Dickens-ről szóló könyvemet, lektorként elolvastatta Szobotka tanár úrral. Miután többször vizsgáztam nála világirodalomból, megismert egy Szabó Magda-bemutatót, és bemutatott a feleségének, akiről már megjelent egy tanulmányom. Néhányszor később is jártam náluk. Közel laktak elemista korom otthonához, egy nagyon szépen berendezett lakásban, ahol nemcsak macska, de házvezetőnő is volt. Mindketten szívélyesen, de távolságtartóan viselkedtek, míg sok év múlva Magda asszony egy pletykás pályatársam által kiforgatott mondatomért feketelistára nem tett. Ehhez kellett némi hergelés, amit azért említek, mert ezzel korábban is meggyűlt a bajom.

Pándi tanár úr semmit nem tudhatott a Londonról még csak álmodozó hallgatójáról, amikor reformkori szemináriumán megkérdezte a nevét, mert válaszolni tudott arra a játékos kérdésére, ki mondta: „Uraim! Le a kalappal.” És talán akkor támadt benne némi érdeklődés iránta, amikor az estis hallgató később nagy merészen fölterítette a kérdést, írhatná-e hozzá szakdolgozatát? Vörösmarty drámáira gondolt. Pándi – másokkal ellentétben – érdekes szemináriumokat tartott, az álmos „estiek” érdeklődését is föl tudta kelteni. „Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” – hallotta az álmodozó, s itt kapta föl a fejét. Pándi Berzsenyit magyarázott, de a *Magyarokhoz* eme változatát nem ő olvasta, hanem egy hallgatótársam. A tanár úr azt fejtegette, hogyan forrt 1807 körül a világ, s ébresztette föl a magyarok nemzeti lelkét. A fiú talán azért süllyedt – fáradtan, kialvatlanul – álmodozásba, mert másként látta a magyar történelmet, főleg pedig a forradalom szerepét, noha őt is vonzotta a forradalom – vagy a lázadozás. Csak az öregember gondol arra, hogy Pándi hangsúlya mégsem az osztályharcon volt, hanem a Berzsenyi-verseken. Szeminárium óráin közvetlenségével és irodalmi szépérzékével meglehetősen laza hangulatot alakított ki.

„Megálljunk! Nincs itt még a Kánaán” – szólt közbe egy női hang, de nem Berzsenyi Múzsájáé, ki lángot gerjesztetve felemelte a költőt (s e láng a fiút is megérintette); hanem azé a múzsatanoncé, aki Justitia szolgálatában keményedett meg, s akinek intését az előbbi jelenetet megörökítő öregember azonnal megértette. Mert bizony az időben párhuzamosan készülő *Spenótban* Pándi nem az *Eredeti*, hanem kicsinylőn a *Befogadó költők* közé sorolta Berzsenyit, s a kánonbéli helyét a gondosan kimért és ehhez illően elhelyezett róla szóló fejezetrész nemcsak a nagy Csokonai, hanem Kazinczy és a „kisebbek” alatt találta meg. Az értékelésével megbízott Mezei Márta ezeket emelte ki: „Alig van nagy költőnk, akit a progresszív világnézet oly kevésbé, vagy olyan disszonánsan hatott volna át, mint őt; alig van olyan költőnk, aki legtökéletesebb műveinek többségét kora legjobb törekvéseinek eszmei támasza nélkül alkotta volna meg, sőt néha azokkal és néha önmagával is ellentétben.” Íme (kicsit hosszan) Pándi tanár úrnak az estiek szemináriumán kifejtett „igenje” mellett ez a „de”. Sajnos e ketősség és nyelv nyomot hagyott a Tamási-könyvön is. Térjünk azonban oda

vissza, hogy azt is tudni lehetett, Pándi a különböző évfolyamokról kiválasztotta azokat, akiktől a legtöbbet várta, azok pedig nem alaptalanul bíztak benne, hogy segíteni fogja érvényesülésüket. A fiúnak azt javasolta, a szakdolgozatában csak a fiatal Vörösmarty drámaíró munkásságát – a magyar történelem „királydrámáit” – dolgozza föl, aztán folytathatja a témát a doktorijában, amiből esetleg még kandidátusi értekezés is lehetne. Így történt. Ámbár az utolsó rész... Nos, ehhez még kell némi magyarázat. Egyelőre elég, hogy a fiatalember megszerezte diplomáját, majd a doktori címet. Talán hozzátehetné: Pándi tanítvány lett. De a „tanár úr” (az egyetemen a hatvanas években sem elvtárszták tanáraikat és tanárnőiket), első hosszabb beszélgetésükön előfeltételül szabta, hogy az eddig mutatottnál jobban magáévá teszi a marxizmus világszemléletét, s ennek (szigorúan meghatározott) keretében dolgozik.

Amikor Pándi az évtized végén átvette a *Népszabadság* kulturális rovata fölötti uralmat, ki is próbálta e feltétele teljesülését. Úgy kezdődött, hogy „ez így nem időszerű” megjegyzéssel visszaadta Nemes Nagy Ágnes új kötetről (*Napforduló*) írt méltatását, amit ő rendelt meg. (Az majd – jelentős átdolgozás után – a *Jelenkorban* jelenik meg.) Viszont – néhány jelentéktelen színikritika után – rábízta, kérdőjelezze meg Bori Imre és Körner Éva Kassákat minden más – modern – költő fölé emelő álláspontját. *Hiteles portrét Kassákról!* címmel írt arról, hol helyezné el e vitatott életművet irodalmunk értékrendjében. Ma is nagyjából ott tartják számon. Azaz „a kánonjában” Ady, Babits, József Attila, Radnóti, Illyés – és odacsempészte az akkor még csak „túrt” Szabó Lőrinc – jelentőségében megelőzi Kassákat. Ezt a névsort ugyanúgy meghagyta az írást alaposan átszerkesztő Pándi, ahogy azt is, hogy magasra értékelte Kassák *Egy ember élete* című önéletrajzát. Mivel e vélemény írója az „irodalmi életben” egyáltalában nem volt járatos, nem találkozhatott a „szalonok” reményével, hogy Kassáknak az újabb irodalom legnagyobbjává emelése a „hivatalos” értékrend módosulását jelenthetné. Azaz – részben – elégtételt szolgáltatna a „túrteknek”. Amikor botor módon vállalkozott e rövidke cikk megírására, sejtelve se lehetett arról, mi mindent olvashatnak ki – mai fölfogásunk szerint teljesen érdektelen – újságcikkből. Illetve olvasnak bele olyasmit, ami nincs leírva. (Egy érintett később szó szerint idézte olyan mondatát, amit soha le nem írt volna.) De itt – Mihelics Vid bölcs figyelmeztetése ellenére – letért addigi óvatoskodó útvjáról, és a mindent elborító lép elnyeléssel fenyegette. Az öregember teszi hozzá: fiatal énjétől semmi nem állt távolabb, mint a „pártos” állásfoglalás. Nem csupán meggyőződésből, de vészes tájékozatlansága miatt is. Voltaképpen jól járt, mert „megúsztá” azzal, hogy Pándi tanár úr „levette róla a kezét”, és kivonta a frontvonalából. (Noha ez a *Népszabadság* kiemelt honoráriumainak elvesztésével járt.) Soha nem fog a háttérben történekről többet tudni, mint amennyit a *Népszabadság* „mindentudója” (MGP) sugott meg neki a szerkesztőség homályos folyosóján: Eszerint „valaki” fölhívta Rényi főszerkesztő-helyettest, és figyelmeztette, áruló kígyót melengetnek a keblükön, egy veszedelmes ellenséget foglalkoztatnak. Tény: Pándi tanár úr végleg megszakított vele minden kapcsolatot.

Még kandidátusi vitájára sem volt hajlandó elmenni, de elnézte tanszéke munkatársainak, hogy annak elfogadásában közreműködjenek.

Előzetesen is gondolhatott volna a lápra, hiszen a marxizmus valamelyik tanára följelentette a Tanulmányi Osztály vezetőjénél egy olyan vitában elhangzott megjegyzéséért, ami valószínűleg nélküle zajlott, ha zajlott. Akkor sem emlékezett rá, most se. Mindenesetre Pálinkás elvtárs megfenyegette, ha nem változtat nézetein, biztosra veheti, hogy a szocialista Magyarországon nem fog tanítani. (Hozzá kell ehhez tennem, hogy amikor a BBC-kalandom után a belső karhatalom viselkedéséről és gondolkodásomról – hat házmeszterő után – Pálinkás elvtársat is megkérdezte, ő teljesen megbízhatónak minősített.)

Talán ezért nincs írásos nyoma annak, hogy még jó ideig megfigyelték. Erre utal azonban, hogy a következő évtizedben – valószínűleg a Belügy – többször beavatkozott az életébe. Miután elvégezte az esti egyetemet, az ELTE-en megszerezte a doktori címet, beadta pályázatát kandidátusi aspirantúrára. A vizsgáit szerencsésen letette, még a szigorú Barta János is annyira meg volt vele elégedve, hogy „kiválóan megfelelt” minősítést kapott. Ennek alapján nagyon remélte, hogy három évig nem kell munkát vállalnia, a kutatásra és tanulásra fordíthatja minden idejét. Közben a Pamutnyomó Ipari Vállalat – miután utolsó egyetemi évében raktári munkája mellett heti két órában magyart tanított szövőtanulóknak – rábízta új szakmunkástanuló iskolájának szervezését azzal, hogy szakmai munkája felügyeletére egy technikum igazgatóját kérte föl. Azon kívül, hogy általános iskolát végzett fiúknak magyart és történelmet tanított, rendszeresen ellenőriznie kellett gyakorlati képzésüket három textilgyárban, ahol (kiváló) nyomómesterek tanították nekik a szakmát. (A sors azonban úgy hozta, hogy a hároméves tanulási folyamatuknak semmi hasznát nem vehették, mert a leépülő gyárakban nyomómesterekre sem volt szükség.) Az előzmények után meg lehetett elégedve ezzel az állással, de a kutatói életpályához (amire vágyott) nem került közelebb. Az aspirantúra más távlatot biztosított – volna. A véletlen úgy hozta, hogy egymással szemben laktak az ELTE (történész professzor) párttitkárával, akivel néha együtt liftezett a hatodik emeletre. Barátságos elvtárs volt, még mielőtt őt a kandidátusi pályázat eredményéről tájékoztatták, gratulált az ösztöndíj elnyeréséhez, amiről az Akadémia révén értesült, ahol a felvettek névsorát az illetékes testület jóváhagyta. Még több hétig kellett várnia, amíg az elutasító végzést megkapta: hely hiányában nem került a szerencsés felvettek közé. Szomszédja dühösen ígérte meg, hogy utánanéz. Ennek az eredményéről azonban következetesen hallgatott. A bizottságot vezető akadémikus is csak annyit mondott: nevét azért húzták ki a már jóváhagyott listából, mert „másnak kellett a hely”. Arra, hogy a beavatkozó a BM lehetett, csak később gondolt.

Még Pándi tanár úr ajánlatára a Művelődési Minisztérium egyik főosztályvezetője kínált neki – bizonyos értelemben csábító – állást, amit részletesen meg is beszéltek. Hallhatta, de csak formalitásnak tekintette, hogy a jelen levő

személyzetis megjegyezte, alkalmazásához a BM hozzájárulása kell. Ha megkapták, értesítik. Amennyiben ez megtörténik, további élete nyilván másként alakul. De a várt hozzájárulást föltehetően nem kapták meg, mert semmiről sem értesítették. Végül a főosztályvezető – titkárnőjével – megüzente: még sincs rá szükség. A tényleges ok nagy valószínűséggel ugyanaz a beavatkozás lehetett, ami a *Népszabadsággal* – és Pándi tanára úrral – való kapcsolatának véget vetett, de a jelek szerint erről nincs írásos anyag.

Másként esett kútba az itt következő lehetősége. Szakóráit a kijelölt magyar-tanár egyszer sem ellenőrizte, a történelmet felügyelő – nyugdíjazás előtt álló, országosan tisztelt – szaktanárnő viszont gyakran beült hozzá. Mondhatni, jó viszonyba kerültek, s a tanárnő őt ajánlotta utódjául. Az igazgató egyetértett vele, s az ifjúnak megígérte, hogy őstől átveszi a technikum állományába történelemtanárnak. Egész nyáron várta az igazgató hívását, pedig rengeteg dolga volt. A Vállalat megbízásából kétosztálynyi gyereket vitt balatoni nyaralásra. Noha inkább esküvőjét kellett volna szerveznie, de az teljes egészében jövőendő feleségére hárult. Az idő remek volt, a fiúk fölszabadultak. Annyira, hogy a Balaton partján kövel dobálták egymást, s egyiküket sikerült úgy fejbe találni, hogy mentőt kellett hívni. A sebesült szerencsére nem szorult kórházi ápolásra, de édesanyja másnap – a bekötött fejű fiát – hazavitte. Ősszel már a legnagyobb cimboraságban voltak merénylőjével. Együtt jártak az iskolaközei romos zsina-gógába, ami kiváltotta a kerületi rendőrség rajtaütését. Öten fogdába kerültek azzal, hogy alkoholt is fogyasztottak, de föl is gyűjthették volna a környéket, mert cigarettáztak, sőt talán szalonnát is sütöttek. Mindez elnézhető lett volna, ha nem viselnek hosszú haját, amit akkoriban következetesen üldöztek. A rendőrkapitány fölkereste az igazgatót, aki behívatta a fiúk – éppen órát tartó – osztályfőnökét, s megparancsolta, vágassa le tanítványai hosszú haját. A parancsmegtagadót a Vállalat személyzetise – akihez beosztottként tartozott – megvédte. Nem értett egyet az utasítással, mert annak a gyárakban rossz visszhangja lehetett volna. Az ügyet végül a rendőrség simította el: két fiú haját nullásgéppel levágták, s mindkét osztállyal közölték, így fognak ők is járni, ha záros határidőn belül nem mennek borbélyhoz, s nem csináltatnak elfogadható hajviseletet. Ekkor már túl volt az esküvőjén és gyönyörű dalmáciai nászútján. Augusztus végén megtudta, a neki ígért állást már a nyáron betöltötték. Igaz, az új történelemtanárnak nincs felsőfokú végzettsége, magyarázta az igazgató elvtárs, de ideológiailag igen képzett, hiszen kerületi KISZ-titkár volt, akit a pártbizottság ajánlására vett föl – képesítés nélküli nevelőnek. Nyilvánvaló, ebbe az ügybe az államvédelem nem avatkozott be (a hajnyírást is a kék egyenruhás rendőrség hajtotta végre).

„Uram, uram, ne félj” – szorongott szokása szerint, ezúttal a *Kritika* szerkesztőjére várva az Arany-versek rajongója. Aztán megjött Diószegi András, aki barátságosan kérdezte: „Pándi küldött?” – igen mondta a fiú (négy évvel a *Népszabadság*-kaland előtt), s Dió nem tudta elfojtani kérdését: „Mit közölt tőled az *Új Írásban*? Nem emlékszem a nevedre.” Megdördült az ég, elsötétedett

a kis intézeti szoba, mert be kellett ismernie, hogy semmit. Diószegi következő vizsgakérdésére mégis jól felelt. Ismerte (kissé) Szemlér Ferenc költészetét. Meg is lepte a szerkesztő további érdeklődése: „tudod-e, hogy őt nem börtönözték be (Romániában), mint Balogh Edgárt és Méliusz Józsefet, hanem megbecsült író Bukarestben?” – De az *Erdélyi Helikon*..., kezdte jó diákként, ám a később Bandinak szólított középkorú szerkesztő félbeszakította: „Ez az! A lényegre tapintottál: azért nem akar új regényéről senki írni, mert az feltehetően a polgári világból Gheorghe Gheorghiu-Dej udvarába vezető útját akarja igazolni. Bemutatkozásul vállald el e háromkötetes regény (*Augusztustól augusztusig*) ismertetését. Ha eltévednél az önigazolás útvesztőjében, illeszd mondanivalódat a többi regényéhez” – tanácsolta. A merésznek nem mindig minősíthető fiatalember hazavitte a súlyos és időigényes feladatot, s csodák-csodája az, amit írt róla, meg is jelent a lapban.

Mégpedig olyan sikeresen, hogy a regényíró-költő – a román Írószövetség nevében – meg is hívta Bukarestbe, ahová nem kellett vízum, s a repülőjegy (olcsó) árat is össze tudta szedni. Anélkül, hogy a minisztériumhoz fordult volna. Jobban áttanulmányozta Szemlér líráját, s megállapította, nem sok nyoma van, hogy az Antonescu-diktatúrától egyenes út vezetne a kommunista pártig. A román fővárosban maga a költő fogadta szívélyes úriemberként, aki igen jó kalauza volt a városban. Megmutatta a fanarióta és az aromán kereskedők folyóparti városrészét, akik Bukarestet úgy fölvirágoztatták, hogy lakói párizsinak tartják magukat. Szemlér összehozta magyar írókkal, s elküldte Kolozsvárra is, ahol belecseppent – elég szerencsétlenül – az ott élő fiatal írók társágába. Találkozott a Lászlóffy fivérekkal, az éppen kiszabadult Páskándi Gézával. Városnézésre a jeles irodalomtörténész, Kántor Lajos vitte magával. Meghívta az írók kávéházi asztalához, s a fiú tévesen azt gondolta, baráti viszonyban váltak el. Nem egészen így történt, de ebbe nem szeretnék belebonyolódni. A Szemlérről írottak alapján bízta rá Diószegi a – még csak folyóiratban közölt – *Hideg napok* értékelését, amiről Márkus Béla Cseres-monográfiájáról szólva a *Hitel* 2022/11. számában (92–103) részletesen olvashatnak.

Az öregember teszi hozzá, hogy a regény a megírtakból kitetszőnél jóval nagyobb hatást gyakorolt egykori énjének világszemléletére. Többek között elgondolkozott az írói mű és a hatalom elvárásainak viszonyáról, hiszen a *Hideg napok* művészi eredetisége, a témaválasztás bátorsága szerzőjét a magyar irodalmi értékrendben sokkal magasabbra emelte, mint azt a korábbi regények alapján várhatta. Aztán be is igazolódott, hogy innen vezetett Cseres útja a későbbi nagyregényekhez. Mind ettől teljesen függetlenül vette el a hatalom a folyóiratot az Intézettől, s bízta Pándi Pálra, aki már nem állt a szépreményű kritikus mögött, nem is hívta a vezérletével újra indított *Kritika* szerzői közé. Tegyük hozzá, hogy a *Mozgó Világ* szerkesztését 1974-ben bízták a Pándi-tanszéken dolgozó Kulín Ferencre, akinek leváltása '83-ban visszhangos botránnyá vált. A *Kritika* ügye viszont még belesüllyedt a „jobb hallgatni” elvét valló idők – csend uralta – lomtárába.

Közben pillantsunk be egy napilap szerkesztőségébe. Hősünk ritkán fordult meg a fényes New York-palotában, ami akkor Hungária névvel író ismerősei közül Vas István és Réz Pál törzshelye volt. Az utóbbi rossz véleménynel volt megjelent és meg sem jelent, de a Szépirodalmihoz benyújtott írásairól, s az öregember hajlamos elismerni, hogy főleg az utóbbi nem volt alaptalan, még kevésbé politikai indíttatású. Vas István viszont érdekes szempontokra hívta föl a figyelmét, amikor Thackeray-könyvén dolgozott. A vele azonos értékrendbe sorolt – hazai – írók közül senki nem mutatott iránta több jóindulatot. A hatvanas évek végén bolyongott először a hátsó traktus folyosóinak labirintusában, amikor a *Magyar Nemzet* szerkesztőségét kereste. Erre emlékezve az öregemberben fölmerül, talán ő a lap legrégibb külső munkatársa, noha ezt a kapcsolatát is elvesztette. Nem lett belőle újságíró sem, s már nem is emlékszik, egyáltalában fölmerült-e ez a lehetőség. Ha Mátrai Betegh Béla vagy Ruffy Péter költőtáncára gondol, ahogy egy hosszú rúddal egyensúlyoznak, melynek egyik végére saját értékrendjük nehezedett, a másikat a „mit lehet, mit nem” örök kiszámíthatatlansága húzta lefelé. Amivel persze neki is számolnia kellett, de kötele legalább nem két ház emeletei között, csak első szint magasságban volt kifeszítve, ahonnan élet-, illetve állásvesztés veszélye nélkül akár le is pottyanhatott. Mindkettőjükre hálásan kell gondolnia, különösen Ruffy Péterre, akit soha nem szólított sem Péternek, sem Péter bátyámnak, még kevésbé Ruffy elvtársnak vagy szerkesztő úrnak, mégis rengeteg megbízatást kapott tőle. Íróasztalán az új könyvek recenziós példányai sorakoztak, s ő választhatott hetente egyet-egyet, amiről aztán írt is a lapba. Fölvillan egy csinos színikritikus is, akit tartózkodó viselkedésével együtt nőként is vonzónak talált, s aki sokkal később politikai szövetségese lesz, de ez még ráér.

Még nem volt elektronikus adattovábbítás (és otthoni számítógép sem), a „kézirát” jó esetben írógépen készült. A fiúnak boldogult gimnazista korában új tantárgy keretében kellett volna megtanulnia a gyors- és gépirást. De ez is csak a pedagógia bolondériája volt, mert nem volt hozzá sem írógép, sem tanár. Bejött osztályunkba néhány hölgy, hogy gyorsírást tanítson – két-három napig. Mindegyik más-más rendszer szerint. A szétszórt figyelmű kamaszok úgy eltévedtek a különböző jelek és jelölések között, mint a Maze útvesztőjében tették volna, ha eljutnak (mint később egyikük) oda. Ötvenhatban valaki a határ felé bandukolva, nem tudta magával vinni ócska Remingtonját, a fiú meg használatba vette, mert akármilyen sokszor mellé üt, szövege némileg olvashatóbb kézírásánál. Szövegek diktálására öregkorára is alkalmatlan maradt, a hivatásos gépirónók munkadíját sem tudta (volna) előteremteni. Közlésre szánt irományait a *Nagyvilág*nál többnyire Illés László vette át, majd – miután elvégezte szerkesztői feladatait – a folyóirat „főállású” gépirónője tisztába tette. A szerkesztővel össze is barátkoztak. Beszélgettek erről, arról. Ezek során valamikor 1970 tavaszán Illés váratlanul azt kérdezte szerzőjétől: „Tulajdonképpen hol vagy te állásban?” Miután erre a fiú lendületből válaszolt, elmondta, hogy őt kinevezték a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójának, s azt az ígéretet kapta,

hogy új munkatársakat is fölvehet. „Érdekelne?” – kérdezte, s hozzátette részletes ajánlatot még nem tud tenni.

Megint volt mire várakoznia, mint a vasútállomásokon, ha késett a vonat. Eltelt a nyár, tologatta kislát babakocsiját a Margitszigeten, ahová a felesége is szívesen kirándult, s ami már – hála a népi demokráciának – nem került semmibe. Nem úgy, mint amikor apja először vitte a Sportuszodába, s a hídfőnél még belépőjegyet kellett venni. El is telt a nyár, közben tanulói a gyárakban nézelődtek (rendetlenkedtek) szakmai gyakorlat címén, mert a nyomómesterek – minden kérés és utasítás ellenére – gondosan őrizték legféltettebb szakmai titkaikat. Szeptemberben elindította az új tanévet, s „babaúszásra” vitte a kisfiát, ami akkor jött divatba. Felesége a harmadik évfolyamhoz tartozott, akik – gyereket nevelő kissé idősebb kolléganőik leküzdhetetlen irigységére – hároméves szülési szabadságra mehettek. Arra nem emlékszik, mennyi volt a gyes, csak arra, hogy megint nehezebben éltek meg a jövedelméből, nagyon kellett az írásaiért (és más külön munkákért) kapott összegek.

Az immár a Múzsák egyik kertjének főnökévé kinevezett Illés László valódi „népi káder” volt. Zalai parasztfiú, aki – ha a hivatalos beszéd szavai nem csupán félrevezetésre szolgáltak volna – kiemelkedő képességeivel egyenes úton érvényesül. Ám elkövette azt a hibát, hogy belépett a pártba, és egy diákszervezetet politikai vezetését is elvállalta. Fodor András – nyomtatásban is megjelent – *Naplója* szerint, pályafutását egy alaptalan följelentés siklatta ki. Már az is jellemző kortünet, hogy egy beugrató szándékú megjegyzését – túlzottan érvényesülni akaró (később sikeres) – történész kollégája súgta be. Még inkább, hogy ennek súlyos következményei lettek. Ha azonban kicsit tovább gondoljuk, vissza kell tekintenünk az 1945-ben megkezdődött – széles körű – vezetőváltásig. Ezt a kultúrában a Moszkvából érkezett filozófus, Lukács György és a költőként kiteljesedni nem tudó Révai József vezényelték le, ami azáltal is közismert, hogy a marxizmuson belül külön utakon jártak, s többször szembekerültek egymással is. E szinten a „rendszer-váltás” végrehajtására – a polgári értékrend árulóiként – olyan úrfiúk és úrilányok vállalkoztak, akik aztán közel fél évszázadra rátelepedtek a kulturális életre. Az irodalom területén – főleg a tudományos világban – minden (nekik jólétet biztosító) vezető állást ők töltöttek be. Ehhez túl kellett licitálni a régebbi marxistákat, lefojtani a munkás-paraszt származásúak érvényesülését legalább a másodrendű állásokig, és vállalni az ideológiai követelmények újabb és újabb meghatározásait. No, meg a „tiltott, túrt, támogatott” (’56 után – fordított sorrendben – meg is hirdetett) politikai elvének érvényesítését.

Akár a mindent átítató hazugság, a folyamatos képmutatás, alkalmazkodási kényszer hatása alatt, akár más okból, Illést leváltották ifjúsági vezetői megbízatásából, kizárták a pártból és az egyeteméről. Nem igen tehetett mást, kitanulta a vasesztergályos szakmát, s abból élt. Míg a párt belső küzdelmei olyanokat nem hoztak helyzetbe, akik lehetővé tették tanulmányai befejezését, s állást adtak neki az Intézetben. (Amit kezdetben Irodalomtörténeti, később Irodalomtudományi Intézetnek hívtak. E névváltozás szemléleti fordulatot

hozott, s megkezdődött a táborok átrendeződése.) Ez a *Nagyvilág*ot (és az Európát) kevésbé érintette, talán az ott mellékállásban foglalkoztatott Illés sem akart belebonyolódni. Elősegítették ezt a Szovjetunióban tett többszöri tanulmányútjai. A proletárirodalom első számú magyar szakértője lett.

Valamennyi szovjet befolyás alatt álló ország igyekezett a „forradalmi hagyományokat” az irodalom területén is ápolni, ami nem volt könnyű feladat, mert többségében igen gyenge művek szerzőiről volt szó. Moszkvában ezen úgy segítettek, hogy a „szocialista irodalmat” mindenestől beolvasztották az Orosz Irodalom Múzeumának a feladatkörébe. (Az ugyancsak élen járó Berlinben az Akadémia vállalta ezt a feladatot.) Illés úgy gondolta, nálunk az ehhez tartozó kutatómunka végzésére az Irodalomtudományi Intézet hivatott. Ott azonban igen megnehezítette a saját életét, mert elvállalta a titkári feladatokat, s mindenkit magára haragított, mert rendszeresen számon kérte – vagy inkább számon akarta kérni – munkájuk eredményét. Az intézet élén álló hatalmasságok kénytelenek voltak azon törni a fejüket, hogyan szabadulhatnak meg a gyanús moszkvai kapcsolatokkal rendelkező, roppant ambíciózus (paraszti szorgalmú) beosztottjuktól. Arra jutottak, a szocialista irodalom ápolása csak púp az Intézet hátán, jobb, ha Illést eltávolítják. Ám azt is tudták, Moszkvában is jó kádernek számít. Kineveztették tehát a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójának. Inkább ott hozza létre (ha tudja) a proletárirodalom kutatásának magyarországi központját. Szovjet példa nyomán.

Így fordulhatott elő, hogy az új főigazgató átrendezte az intézmény szerkezetét, de az újonnan kialakított osztályok élére csak a rendelkezésére álló munkatársakból választhatott vezetőt. Így került az újonnan létesített hangtár élére az Ady-kutató Vezér Erzsébet, a kéziratárára a Petőfi-kutató Varjasné Nyilassy Vilma, a művészeti gyűjteményére Vayerné Zibolen Ágnes művészettörténész. A kiállítások felügyeletét Baróti Dezső kapta, aki 1970-ben a múzeum legismertebb munkatársa volt. A „szegedi fiatalok” egyike, Sík Sándor, Zolnai Béla és Hildebrand Dezső tanítványa, 1945-ben a „régí szakembergárda” tehetséges tagja. Apja pedagógus volt, de ő számos magántörténetben hivatkozott – saját születési neve alapján – Kratochvil Károlyra, a székely hadosztály híres parancsnokára. Önéletrajzának magánkörben mesélt változatában e mellett nagy szerepet kaptak párizsi tanulmányai és barátsága Radnóti Miklóssal. Soha nem beszélt viszont minisztériumi múltjáról, ami a magyar tudományos élet rákossista „megtisztításának”, az egyetemi tanárok jelentős részének parkolópályára helyezésének az időszakára esett. Innen „ejtőernyőzött” – vissza – a szegedi egyetemre professzornak, és – balszerencséjére – éppen 1956 előtt választották rektorra. A megtorlás idején bebörtönözték, onnan segítettek – főleg Ortutay „Tutus” és Radnóti „Fifi” – baráti alapon az irodalmi múzeumba. Hozzá hasonló hírnév nélkül jó néhány megbecsült irodalomtörténész között találkoztam Parancs János költővel is, aki ’56 után Párizsba menekült, majd hazatért. Csak találkoztam, nem mondhatom, hogy baráti kapcsolatba kerültünk. Hamarosan jobb állást kapott egy könyvkiadónál. Meg kell még említeni a múzeumi

feladatokat leginkább magáénak érző Miklós Róbertet, a Jókai-kutató Szekeres Lászlót, aki rólam keveset jelentett, valamint Tasi Jóskát, akivel süketsége miatt egyre jobban együttérzek. Rájuk sem nagyon emlékszem, másokra még kevésbé, kivéve Gulyás Klárit és az utolsó Tamásinét, Ágotát, bár velük is csak munkahelyemen találkoztam. Az utóbbi mindig gondosan megkerülte azt a kérdést, tud-e Tamási könyvemről, s ezért roppant hálás vagyok neki, mert kínos lett volna olyasmit magyarázgatnom, amit már nem éreztem magaménak. Illés elkezdte a tervezett kutatócsoportjának a szervezését is. Elsőnek fölvette a szocialista irodalomból moszkvai aspiránsként kandidátusi fokozatot szerző Botka Ferencet, aki azonban inkább bibliográfus-könyvtáros akart lenni. Továbbá alkalmazta Kabdebó Lórántot, aki éppen a félig-meddig még mindig a „túrt” kategóriába sorolt Szabó Lőrincről írt monográfiát. (De legalább párttag volt.) Aztán pedig fölvette a bicskei általános iskolában tanító Rónay Lászlót, aki szintén nem mutatott kedvet a szocialista irodalom kutatására. A kutatócsoport nem jött létre októberig, amikor a főigazgató végre e sorok írójának föl tudta ajánlani az ígért állást.

Az ajánlat címzettje örömmel vette, hogy muzeológusként a kéziratárban fog dolgozni, s heti egy kutatónapot is kap. Be kellett vallania, ezeken írja tovább kandidátusi értekezését, így múzeumi munkája mellett nyilván nem lesz ideje a szocialista irodalom kutatására. Nehézséget jelentett, hogy iskolájának közben tovább kellett működnie. A Pamutnyomóipari Vállalat személyzeti vezetője rendkívül jóindulatú, segítőkész elvtársnak bizonyult. Noha távozási szándékkal gondokat okozott neki, első szóra hozzájárult áthelyezéséhez, csak azt kívánta, tegyen működőképes javaslatokat a továbbiakra, és legalább az év végéig vegyen részt a megoldás elősegítésében. Csak az öregeMBER gondolhat arra, hogy pályafutása későbbi szakaszában a múzeumokat felügyelő Művelődési Minisztérium vezetői közül is több hasonlóan jóindulatú pártemberrel találkozott. De erről majd később.

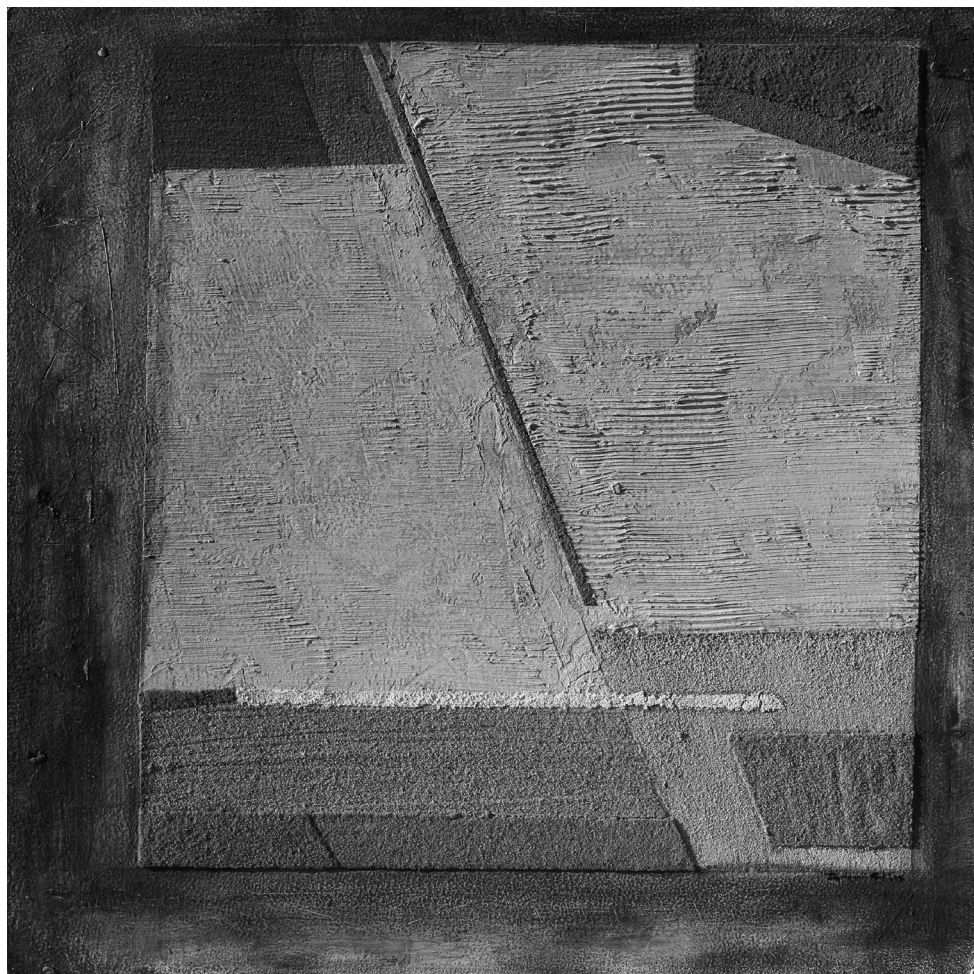
Itt csak annyit: a főigazgató ajánlatát nem lehetett visszautasítani. Akkor sem, ha nem látta – nem láthatta – előre, mire vállalkozott. Első kéziratáros feladatoként kapott rendezésre és feldolgozásra egy hatalmas, igen vegyes hagyatékot, s munkahelyül egy sötét, földszinti szobát. Ablaka előtt dübörgött a forgalom, s jó tíz év múlva sem hitte el egy közlekedésmérnök sporttársának, hogy már készen vannak a troli új útvonalának tervei. Ennél több kérdést vetett föl, hogy volt ugyan „osztály”, de a „tár” még hosszan kialakításra várt. Lassan beletanult munkakörébe, közreműködött a raktár céljaira kiválasztott szoba átalakításában, a Salgó-Dexion polcok és a szükséges dobozok beszerzésében. Kedvelt feladata lett a gyűjteménygyarapítás. Továbbá megbízást kapott a nemzetközi kapcsolatok intézésére, amit könnyen vállalhatott, mert nem voltak nemzetközi kapcsolatok. Aki kíváncsi rá, a következő fejezetben megtudja, hogyan is épültek ki.

Ahogy először átlépte a Károlyi-palota kapujának a küszöbét, szembe találta magát a kerttel, ahová ki is nézett, mert már felesége lánykorában is jártak ide

nyári hangversenyekre. S van olyan föltételezés, miszerint először a dal (a zene és költészet) istennőjét nevezték Mouseionnak. Meg is hatódott attól a gondolattól, hogy a Múzsák kertje – szent hely. Két szolgálatában eltöltött évtized alatt rá kellett jönnie, hogy ahol emberek vannak, ott számolni kell önérdekeikkel, féltékenykedéseikkel, emberi gyengeségeikkel. Ígérem, a következő rész nem erről fog szólni.

Az öregember meg kell, hogy állapítsa, ismét új szakasz kezdődött viharos életében.

Zsolczi Balázs: Remény, 2017 (akril, hamu, homok, téglapor és pigment farostlemezen, 36×36 cm)

Novák Valentin

Megtévesztő program

Hosszú programra tettem a lelkemet...
Koszorú bögrék között is felnevet
patyolatnak tettetett önvalója...

Majd elmosom, és eladom kilóra –
e lom másnak jó lehet legbelül;
nem nemesülhet, kibe ez beleül!

Iratmegsemmisítőben az agyam...
Cafatokra hull szét szemét-magam –
fals ízt csempészek kozmikus cefrébe...

A főzőmester nem kérd: – Hebefrén-e?
Átveszi a túlérlett gyümölcsöt;
érdekli is, mily belkintől üvöltött?

A rekeszizom alatti rész titka
– dalos bélpintyeké e kalitka –,
és Pokol-kerti komposztban végzi mind,

ami belsőmben *jobb* életért kering...
(És gyomoridegrendszeri stresszem
önelemésztő versekké növeszttem...)

Szuvas fogakkal teli báli szála
(minden béltraktus kezdeti bája)
a túllcsókókért vetemedő ajak;

mi savót köp, vért nyel, s végül rád tapad...
Míg a csillogóvá mosott lélek,
vágott rondabugyrodba alálépked...

Profán

A nő megfagyasztja a levegőt,
a nő befogja a fenn lebegőt,
a nő kiold minden mélyfagyottat,
a nő érte az érte halottat...

A férfi felkavarja az eget,
a férfi öli a gyöngébbeket,
a férfi tizenkilencre is húz,
ereklye ő – vért habzó santa crúz...

A gyerek viszi a génterheket,
a gyerek önfeledten hempereg,
a gyerek még sem lesz ugyanolyan,
bár röhögve szeret, s öl komolyan...

Mi lesz, ha e csapdából nincs kiút,
ki lesz, ki újra szüli a fiút,
ki lát e földi illúzión túl,
ahol *hol volt, hol nem volt* a kényúr?
Fiú vagy a lány vágja ki a fát,
lány vagy fiú ki semmibe kiált,
férfi vagy nő ki visszahívja őt,
a temetetlen világteremtőt?

A nő végül megfagyasztja mindenki egét,
a férfi elforralja összellelem-levesét,
a torzó leveti a szokás génterheit,
a *három dé* szelencéje nyitva marad itt...

Az almafából bibliapapírt
ácsol az apa...
Szentcsalád porából
lesz a múltáshő
elleni profán azbeszt...
A kígyóból aktabőr,
benne vádirat –
családjaink miatt
a vér mindent
átítat.

Totemarc

Dalocska

Újra totemek kellenének.
Félelmetes saját-istenek.
Átitatna a törzsi ének;
megnyílnának tér- és létfelek...

Népesednél szapora dalokra,
mert harcra tüzelnek a dobok,
s kívánnak máglyányi halottat
monolit-titok-terhes korok.

Míg a sámán újra s újraéled,
s visszatér viharvert hágcsóján,
ontod vérét az ellenségnek –
s szikra vagy lesújtó lángcsóván;

míg szüli elvakult asszonyod ma
a nagyétkű seregnek valót,
vértócsás férfi alkonyodra
halál szed busás totem-adót;

míg gyakod a letaroltak nőit,
mert a totemős úgy akarja –
öröklődjön át felmenőid
vadállatgént hordozó magva;

míg invazív, vajákos faj leszel –
egzotikus kan-démon-arccal;
a megrekedés elreteszél,
elteltél nyűtt hübrisz-tudattal;

addig Atlantisz, Árkádia s a Rend-Éden
átfertőződik felkavart, vérhabos énben;
addig új dalokat artikulál a torok,
s totemdrogtól feléledő torz katatonok
püfölik vakul téveszmék gumifalait,
mert csak elunt sámánhorkolás hallatszik itt...

Fehér Béla radiátora

Anyám szerint egyszer jönni fog valaki, és elviszi a kedvenc radiátoromat a szobámból, hiába van a falra szerelve. Maga az? El akarja vinni a radiátoromat? Szüksége van a radiátoromra? Igen vagy nem? Kérem, feleljen, mert a csend feszültté tesz, és ha ideges vagyok, akkor beszélek, beszélek és beszélek, nem tudom, meddig, és azt sem, miért. A gondolatok megállíthatatlanul cikáznak a fejemben, és mindegyiket ki fogom mondani, mert ki kell mondanom, ha feszült vagyok, mert nincs más választásom, ez egyfajta kényszer, nem lehet leállítani. A tapasztalataim szerint anyámról és a radiátoromról tudok a legtöbbet beszélni ilyenkor, de valószínűleg nemcsak ilyenkor, hanem mindig ez a két téma köti le a gondolataimat. Nem tehetek róla, ahogyan a beszédkényszeremről sem, és egyáltalán a legtöbb dologról, ami velem kapcsolatos. Néha azt érzem, hogy én csak úgy benne vagyok a saját történetemben, mint ló a gödörben, és bármerre nézek, nem látom a kiutat belőle, mármint a gödörből, ami ebben az esetben az életem szimbóluma, de erre úgylis rájött, nem kellene ilyen sokat beszélnem róla.

Tudja, ki vagyok? Mit szeretek csinálni? Melyek a legfontosabb tulajdonságaim? Nem? Anyám szerint én sem tudom. Anyám mond néha furcsa dolgokat, ezért sohasem sértődöm meg rá, de mégis zavar, amit állít. Két lehetőség van: vagy ő nem tudja, milyen vagyok valójában, és ezért hiszi azt, hogy minden, amit én magamról gondolok, az butaság, vagy tényleg nem tudom, hogy milyen vagyok, és akkor anyámnak van igaza. Ha ő nem tudja, hogy milyen vagyok, az nagy baj, ha én nem tudom, akkor az a nagy baj. Melyik rossz lenne a jobb? Nem tudok döntení. Elszomorodom, ha erre gondolok. Nehéz választani. Pontosabban fogalmazva: anyám olyannak tart, mint az összes Fehér Bélát, akit eddig ismert, de én nem akarok hasonlítani rájuk, és nem szeretném magam, ha olyan lennék, mint ők. Így már talán egyértelműen fejeztem ki magam, és el tudtam mondani, amit akarok. Kik ők? Kik azok a Fehér Bélák?

Béla vagyok, Fehér Béla – azért mutatkozom be így, mert nagyobb az esélye, hogy valaki megjegyzi a nevemet az ismétlésnek köszönhetően, mintha csak

SZABÓ MÁTÉ MIHÁLY (1978) költő, író, Budapesten él.

annyit mondanék: Fehér Béla vagyok. A Fehér vagyok, Fehér Béla is jó megoldás lenne, de a Béla vagyok, Fehér Bélát jobban szeretem. Tudom, hogy sokan élnek még rajtam kívül ezzel a névvel, nem mondható különlegesnek, én mégis szeretném kiemelni, hogy az a bizonyos Fehér Béla vagyok, aki vagyok, és még sohasem tévesztettem össze magam más Fehér Bélákkal. Ez nekem azért fontos, mert így biztosan tudom, ki vagyok, és most nem a többi Fehér Béla közül van itt valaki, akinek csak a neve azonos az enyémmel, hanem én.

Én Fehér Béla vagyok, ezt az előbbieket alapján bátran kijelenthetem, igény esetén dokumentumokkal alátámaszthatom, és még azt is elmondom magamról, hogy negyvenöt éves vagyok, és ha lehet ilyen érezni, egyre gyorsuló ütemben öregszem. Nem lassan, hanem egyre gyorsuló ütemben öregszem, nem nyelvbottlás volt, nem tévedés, és nem szeretnék vele senkiben sem együttérzést ébresztetni, nem kell engem sajnálni sem emiatt, csak megállapítottam a tény, egyre gyorsuló ütemben öregszem, ez a helyzet. Eleget beszéltem a fehérbélaságomról, most essen szó másról is, mert erről már nem tudok többet mondani. Mondja meg őszintén, hogy el akarja-e vinni a radiátoromat, vagy sem? Erre a kérdésre még mindig nem kaptam választ, ami feszültté tesz, de ha jobban belegondolok, nem tudom megmondani, miért kellene valakinek éppen az én radiátorom, miért ne lenne jó a sajátja vagy bármelyik másik.

Ha nem akarja elvinni a radiátoromat, most visszamegyek a képzeletemben oda, ahol akkor voltam, amikor megijedtem az érkezésétől, és eszembe jutott, mit mondott anyám arról, hogy egyszer jönni fog egy idegen, aki... ne foglalkozunk ezzel többet. Megérkeztem, itt vagyok. Gondolom, már kitalálta, hogy ehhez is köze van az anyámnak. Egy elképzelt állásinterjún vagyok, de közben valójában az apró, sötét szobámban ülök, az ablak előtt, amin keresztül egy elhagyott gyárépületre látok rá. Az ablak alatti, rozsdás radiátorról kapargatom a festéket, és azt képezem, hogy egy radiátorokat gyártó cég vezetőjével beszélgetek arról az álláslehetőségről, amit kitaláltam, mert hamarosan el kell költöznöm anyámtól. Bonyolult a helyzet, de a cégvezető kedves ember. Középkorú, bajszos, kicsit túlsúlyos, és nehezen lélegzik. Előre köszönt, amikor beléptem az ajtón, kávéval kínált, és még keksz is hozatott volna a titkárnőjével, ha kérek, de én azt mondtam, hogy köszönöm szépen, nem akarok enni semmit, miközben beszélgetünk, mert azt nem illik, engem erre tanítottak. A cégvezető nemcsak kedves, hanem figyelmes is, mert elolvasta az önéletrajzomat, igaz, néhány sorból állt csak, és felkészült az interjúra: voltak előre megfogalmazott kérdései, de ezeket most nem sorolnám fel, mert alapvetően a múltammal kapcsolatosak, arról pedig nem szeretnék beszélni, mivel az nekem olyan, mintha egy hatalmas ködarab lenne a mellkasomon, ami folyton nyomja, és amitől alig kapok levegőt.

Azt mondta anyám az egyik reggel, amikor a lekváros pirítósomat ettem, eperlekvárosat, a kedvencemet, abból is a negyediket, és éppen a felénél járhattam, vagyis a második vagy a harmadik harapás után lehetett:

– Költözz el itthonról!

A hangjában határozottság volt. A vastag, húsos karjait összefonta mellkasán, és apró, szúrós szemeivel most sem nézett rám, ahogy máskor sem, amikor hozzám beszélt. Sőt, természetesen ezt a mondatát is megismételte, ahogyan mindegyiket, amióta az eszemet tudom:

– Költözz el itthonról!

Nem válaszoltam, mert a kellemetlen dolgokkal jobb nem foglalkozni, hátha elmúlnak maguktól.

– Költözz el itthonról! Költözz el itthonról, mert már nagyon elegendem van az állandó semmittevésedből. Szerezz állást magadnak, és menj el innen.

A lekváros pirítós ízére már nem emlékszem, ami azt jelenti, hogy a gondolataimat anyám kijelentése kötötte le. Most sem válaszoltam neki, hiszen mit mondhattam volna, ha egyszer elege van, akkor bármit mondok, továbbra is elege lesz, mert az nem lehetséges, hogy én azt kérem, ne legyen elege, és akkor már nem is lesz, vagyis kár beszélni, csak időpocsékolás volna, azt pedig nem szeretem: se az időt, se a pocsékolást, se külön-külön, se együtt. Állásra van szükségem, az elsőre életemben, mert én Fehér Béla vagyok, konkrétan az az egy Fehér Béla, akinek állásra van szüksége, mert ha nem lennék az az egy Fehér Béla, akkor nem lenne szükségem állásra, nem ez lenne az első, és valószínűleg anyám sem mondta volna, hogy költözzek el. Az élet ilyen: minden mindennel összefügg vagy összefüggésbe hozható, és mivel más Fehér Bélával pontosan ugyanez biztosan nem történne meg, az ki van zárva, semmi sem lehet teljesen azonos másvalamivel, vagyis az a Fehér Béla, aki én vagyok, nem lehet ugyanolyan, mint egy másik Fehér Béla. Majdnem elfelejtettem valamit, annyira beleméremültem a gondolataimba:

– Költözz el itthonról. Költözz el itthonról, mert már nagyon elegendem van az állandó semmittevésedből. Szerezz állást magadnak, és menj el innen – hisz anyám mindent kétszer mond el.

Nagyon szereti ezt a külvárosi, harmadik emeleti lakást, ami szó szerint az utolsó utcában van, mert mellette már csak a romos, régi üzemcsarnokok állnak, utánuk pedig a szántóföldek kezdődnek. Anyám annyira szereti, hogy telerakta a falait a képeivel, mert szerinte – és csak szerinte – ő művész, nagyon nagy művész, aki a kiteljesedésre, a hírnévre, az elismertségre vár még mindig, hatvanhét évesen négy hónaposan és tizenkét naposan, azaz ma is. Kell neki a szobám, hogy a barna, kétajtós ruhásszekrényem, a repedezett, fakó asztalom, a drótdarabokkal, csavarokkal összetákolts könyvespolcom helyén újabb képeket tehessen ki.

Egyetlen Fehér Bélát ismertem magamon kívül: az apámat, aki már régen meghalt, és mivel ő szeretett dolgozni, éjjel-nappal a munkájával volt elfoglalva, én azzal különböztetem meg magam tőle, hogy nem vagyok elfoglalva semmivel se éjjel, se nappal. Csak ülök itt az ablak előtt, a rozsdás radiátorról kapargatom a festéket, és eljátszom gondolatban bármivel, most éppen azzal, hogy állásinterjún vagyok, mert az anyám azt mondta, hogy menjek el egyre, és mégsem mehet az ember ilyen helyre készületlenül, vagyis valahogy gyakorolni

kell, és arra a legnyilvánvalóbb hely a képzelet. Más arról fantáziál, hogyan fogja megkérni egy lány kezét, vagy milyen lesz az első autóját vezetni, vagy hova utazna szívesen, én bármiről, és valójában mindenről, sőt csak ezt csinálom vég nélkül – most éppen egy állásinterjún vagyok. A cégvezető kedves, de mintha kifogyott volna a kérdésekből, már egy ideje csak hallgat, és az önélet-rajzomat nézegeti. Vajon nekem kellene mondanom valamit?

Most jut eszembe, hogy a nagyapámat is Fehér Bélának hívták, de őt nem ismertem.

Az apámat nem utáltam, nem vesztünk össze, és nem daczból választottam ezt az életformát, hanem egyszerűen meg akartam különböztetni magam tőle, ahogy minden más Fehér Bélától. Ez az egyszerű megoldás jutott eszembe: a semmittevés, ami valójában nem az, mert a radiátorról kapargatom a festéket egész álló nap, de mégiscsak az, mert nem vagyok hasznos tagja a társadalomnak vagy valamelyik csoportnak, közösségnek.

A ruházatomról és a testalkatomról is ejtenék néhány szót, hogy el tudja képzelni, milyen vagyok valójában, és véletlenül se egy másik Fehér Bélához próbáljon meg hasonlítani, mert az nagyon messze lenne az igazságtól. Zömök testalkatú vagyok, mert sokat ülök a széken az ablak előtt. Kerek fejem van, kopaszodom, talán százhatvanhét centiméter magas lehetek, amit azért nem tudok megmondani pontosan, mert már évek óta nem mértem meg magam. Barna szöveth nadrágot hordok kék inggel általában, ami csak annyit jelent, hogy kedden, szerdán, pénteken és vasárnap, mert a többi napon fekete nadrág van rajtam, és a zöld ingem. Ezeket apámtól kaptam, a halála után, illetve egész pontosan anyám adta ide, hogy hordjam, mert jók rám, apám halála után.

Anyám nem szerette apámat, de ez most egészen mellékes, mert szeretnék az állásinterjúra koncentrálni. A ruháit szerintem azért adta rám, hogy bármi-kor azzal kritizálhasson, olyan vagyok, mint apám, pedig én nem vagyok olyan, és nem is akarok olyan lenni, de ezt anyám szemmel láthatóan nem veszi észre, és nem is érdekli. Azt hiszem, ez a jó szó: nem érdekli, milyen és ki vagyok, ezért is akartam én olyan lenni, amilyen csak én lehetek, amilyen senki más nem tud lenni, és ezért nem tettem semmit soha, hiszen valamit tenni mindenki tud. Belezavarodni a saját gondolataiba mindenki tud, de én nem, mert még most is értem, hogy miről beszélek, mert én a belezavarodást sem csinálom, még véletlenül sem.

Nem szereztem semmilyen szakmában sem gyakorlatot, ami az eddig elmondottak alapján nem okozhat meglepetést. Talán csak abban lettem nagyon jó, hogy bármit el tudok képzelni, amit szeretnék, most éppen azt, hogy az interjún ülök, de egy árva szót sem szólunk egymáshoz a cégvezetővel. Mondok valami meglepőt, olyasmit, ami szerintem az, ha más szerint nem, azt is elfogadom, mindegy. El tudom képzelni magam sikeres Fehér Bélának vagy sikertelen Fehér Bélának, okos Fehér Bélának vagy buta Fehér Bélának attól függően, hogy éppen milyen kedvem van, vagy mit szeretnék. Most például egy nagyon okos és energikus Fehér Béla vagyok, aki le tud nyűgözni bárkit, akivel találkozik,

és meg tudja győzni arról, hogy ő a leghízegethetőbb, legnagyobb, legokosabb ember a földön. Most olyan Fehér Béla vagyok, akiről minden cégvezető álmodik: a világon létező, legeslegjobb Fehér Béla, aki ambiciózus, rátermett, képes önállóan dolgozni és jó problémamegoldó. Már csak azt szeretném tudni, hogy megkapom-e az állást. El tudja képzelni rólam, hogy állást kapok? Való az nekem? Én valóban radiátorkapargatónak jelentkeztem ehhez a céghez, amelyiknél most állásinterjún vagyok a képzeletemben, mert azt találtam ki, hogy mivel radiátorokat gyártanak, hátha szükségük van kapargatóra. Tesztelném azt, hogy a radiátorok jól vannak-e lefestve. Ha nem jó a festés, akkor le tudom kaparni, ha jó, akkor nem – ez ennyire egyszerű. Nem lenne nehéz feladat, és még talán hasznos is. Nem kérek magas fizetést, csak az a fontos, hogy itthonról dolgozhassak. Szeretnék ennél a radiátornál ülni, ide hozhatná a többi, és akkor talán elköltöznöm sem kellene. A bútoraimtól megszabadulhat anyám, kiteheti a képeit a falra, csak a radiátorom és a helyem az ablak előtt maradjanak meg, ezt kérem.

Fehér Bélák ezernyi helyen élnek a világban, de az a Fehér Béla, aki én vagyok, ő csak itt tud, ez teljesen biztos. Ennél jobbat elképzelni sem tudok, és a radiátor kapargatását nagyon megszerettem. Aprólékos és kitartást igénylő munka, amibe teljesen bele tudok feledkezni órákra, s közben bármit elképzelhetek. Egyszer majd összeírom egy nagy, vastag könyvbe, mi mindent éltem át én a képzeletemben radiátorkapargatás közben, és talán majd ki is adják, mert érdekes dolgok lesznek benne. Biztosan ámulni fog mindenki, milyen kalandos életem volt.

Mondtam anyámnak tegnap, hogy én eldöntöttem, maradok, és ezt szeretném csinálni itt a szobámban. Kinevetett, és azt válaszolta, hogy ebben is olyan vagyok, mint az összes Fehér Béla, akit ismert: végtelenül makacs és önző.

Hajónapló – Zsolczai Balázs festőművészről kiállítása ürügyén

Hajónapló címmel önálló kiállítást rendezett festményeiből Zsolczai Balázs festőművész a kecskeméti Hírös Agóra Kulturális és Ifjúsági Központ földszinti kiállítótermében (2024. október 18.–2024. november 7.). A Katedra Középiskola művésztanára húsz év terméséből válogatta össze tárlatának anyagát. Az installációból kiderül: a hajózás és a hajónapló nem csak metaforikus értelmű a művész életében. Életének meghatározó eleme a víz és a hajózás a maga alkotta, különféle úszó alkalmatosságokkal.

Zsolczai Balázs 45 évvel ezelőtt látta meg a napvilágot Kecskeméten, egy művészetek iránt érdeklődő, nyitott, polgári életmódot élő családban. Alkotói vénáját minden bizonnyal az Iparrajziskolát elvégző, jelmez- és díszlettervezőként is működő, grafikus nagyanyjától örökölte. A téri ábrázolás alapjait a Bruncsák András vezette Kecskeméti Képzőművészeti Szabadiskolában sajátította el, ahonnan egyenes útja vezetett a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola angol-rajz szakára. Szegeden Aranyi Sándor irányításával elsajátította a mesterség gyakorlásához szükséges ismereteket, az alapvető eljárásokat. Tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán folytatta, ahol Somody Péter professzor fordította a figyelmét az anyagfestészet és a geometrikus látásmód, a nonfiguratív ábrázolás felé. Egykori diplomamunkájának meghatározó darabjaival kezdődik jelenlegi tárlata is.

Zsolczai Balázs munkái először a tervezőasztalon, papírkollázsok formájában születnek meg, ahol a fejében megképződött gondolat elsőként testet ölt. A geometriára épülő, döntően felülnézeti képei az idők során sokat változtak, feldúsultak festői elemekkel, átalakultak a faktúrák, a képek felülete jóval differenciáltabbá vált. Nem változtak azonban a felhasznált anyagfajták. Balázs továbbra is homokból, téglaporból, hamuból, földből alkotja meg képeit, esetenként pigmentekkel elérve az erőteljesebb festői hatásokat. Művei egyfajta korai drónfelvételeknek is tekinthetők, amelyekben felülről láttatja a számára fontos lélektájképeket. Mert hogy a munkáit lélektájképeknek tekinti elsősorban.

Olyan munkáknak, amelyek a rendet, a harmóniát keresik a körülöttünk levő, zaklatott világban. Zsolczai Balázs büszkén vállalja mélyen megélt istenhitét, amely meghatározza erkölcsi alapállását is. A káosz felé haladást, az apokaliptikus jeleket természetesen érzékeli, de a rendezetlenség nála nem szervül képpé. Ilyen lelkiállapotban nem születnek újabb képek.

Képek akkor születnek, amikor a szüntelen hajózás közben elérkezik egy-egy szükségszerű megálló: a szemlélődés, a kontempláció ideje, amely többnyire képekben tárgyasul. Ezek azok a pillanatok, amelyek bekerülnek az alkotó hajónaplójába, amelyekre rápillantva felidézhető mindaz, amit Zsolczai a világról gondol, és a saját kódnyelvén közöl.

Zsolczai Balázs piktúrájának másik vonulata a 2010-es évek környékén elkezdett Álomnyaraló sorozat, és ennek elágazásai: a zongoraklaviatúrát vagy könyvtornyokat felidéző, szintén nagy, átfogó tömbökből építkező, már több könnyebb asszociációra módot adó, akrillakkal és pigmentekkel készített festményei. Az álomnyaraló persze sokkal inkább emlékeztet Babel tornyára, vagy egy, a határtalan konzumálásunk egyik emlékműveként is felfogható olajfúrótoronyra, egy konténerekkel dugig rakott hajóra, semmint Cinque Terre vagy az Amalfi-part hegyoldalba épülő, tényleg álomszerű villáira. Balázs a hite szerinti megoldást is felkínálja Weöres Sándor híres mondatát alapul véve, egy lajtorját ábrázoló festménnyel: Alattad a föld, feletted az ég, benned a létra...

Zsolczai Balázs mindkét vonulatba tartozó képei közvetítik az alkotó környezetünkért érzett aggodalmát és felelősségérzetét. A teremtet világért érzett felelős magatartás nem csak a hívó ember feladata: valamennyiünk nehezen kikerülhető, belső erkölcsi parancsa kell legyen.

A művész alkotómunkájának meghatározó eleme a mögötte levő, stabil családi háttér. Feleségével, Judittal, aki nemcsak a lelki társa, de az első kritikusa is, három gyermeket nevelnek. Természetesen mindannyian eveznek is, hiszen hajózni muszáj. Leginkább nem egy konkrét célért, hanem az útért magáért. A kiállítás terében erről is üzen a saját kezűleg készített kenu, a világot felülről szemlélő albatrosz és a három gyermek számára készített, névvel ellátott evező.

(Elhangzott a kiállítás megnyitóján.)

Hajótörés a Járda-szigeten

Állok a megállóban. A villamos meg nem jön.

Ott szemben, ahol a kis szigetet bal felől kerüli meg a hömpölygő aszfalttenger, a túlparton, látszik egy négyzet alakú szürke folt. Olyasformán, mint amikor egy sebről feltépik a ragtapaszt, s alatta halványabb színű a bőr. Na, ott is elütő színű a felület, bár nem a bőr, hanem a szürke beton, jelezvén, hogy onnan is valamit felszakítottak. Igen, letépték, eltávolították ifjúságom egyik emlékét és szemtanúját.

Egykor trafikos bódé állt azon a helyen, ahol én a gimnáziumba menet mindig megvásároltam a képregény-újságokat meg azokat a magazinokat, amikben együttesekről írtak. Ronda az a felület, csúf, mint egy kezeletlen seb, bár nem tudom eldönteni, hogy a szememet, a szépérezékemet zavarja, vagy az emlékeimen okozott tépés kellemetlen.

Miközben a szürke foltot nézem, igyekszem úgy állni, hogy a szatyros nő és a botos úr eltakarjon. A hosszan elnyúló járdasziget legvégén álldogálok, arccal a sínek távolban elvesző fémcsíkjá felé mint hajótörött, aki azt lesi, hogy feltűnik-e hajó vagy legalább valami palack, benne üzenettel.

Csak a szemem sarkából pislogok olykor a másik irányba, hogy ott áll-e még Gáspár, s észrevett-e már.

Gáspárnál táská van. A kezében tartja, s olykor ujjával a fémcsothoz ér, s meg tapintja. Idáig hallom a fém zörgését, amint a zár benyomódó része hozzáér a táská zárjának a foglalatjához. Emlékszem, 86-ban se bírta ki, hogy ne mataszon a kezével. Amikor ültünk a téren, a pad támláján – mert a pad ülőkéjére csak a kispolgárok ültek, azok, akik megbékéltek a rendszerrel, elfogadták a feltételeit –, folyton a lábbelijével babrált. Kikötötte meg bekötötte a fűzöt, csomót bogozott, s mutatóujjával a bakancs szarát ütögette. Patkány mondta is neki, hogy ezt fejezze be, mert mindenki kész van attól, hogy nem tud a kezével nem babrálni, s a sörnyitót is elvette tőle, de ez a zaj engem most jobban zavart.

Éles volt és csattanó. Emlékeztetett valamire.

A szatyros nő most kicsit arrébb állt, így a profilom fedetlen maradt. Oda-
pislogtam. Gáspár a zsebében matat. Vagy nem vett észre, vagy csak úgy csinál.

A villamos sehol. A távolban sincs semmi. Ellenben befutott valami. A tuda-
tomba. Egy jelenet emléke.

Úgy rémlik, pénteki nap volt, péntekre esett 23-a – bár erre nem mernék
megesküdni. Csak arra, hogy Gáspár aznap mutatta meg az új svéd bőrdzseki-
jét, amit ki tudja honnan szerzett.

Patkányon bakancs, kabátján jelvények meg egy ordító énekest megjelenítő
póló, Gáspáron a dzseki, olyan, ami sosem lesz egyikünknek se, arcán a szokott,
gúnyos vigyor, amit úgy húzott alá a szája sarkában lógó cigi, mint a tegnapi
osztályfőnöki óra legvégén Urbán tanár úr mondatát az ökölcsapása a katedrán.

– Szóval legyen eszetek. Semmi hősködés. Maradjatok otthon, a feneketeken.
Akiről megtudom, hogy gyanús ügybe keveredett, az repül. Innen is meg az
ország többi középiskolájából is, azt garantálom.

És itt öklével az asztalra csapott.

Természetesen nem maradtunk otthon, s én még az apám bőrkabátjá-
nak ujjára egy karszalagot is húztam. Piros-fehér-zöldet. Valami emlékmű
koszorújáról ollóztam le egy darabot, megférceltem, s a közepébe egy lukat
vágtam.

Hogy ezt hogy gondoltam, nem tudom. A jelenben azt nem tartom reálisnak,
hogy ez a villamos valaha is befut, nemhogy azt a karszalagot. Azt a karszala-
got, ott, azon a téren, középen a tátongó lukkal.

Állunk a ház előtt, mögöttünk csúszda, mászóka, homokozó.

Patkány haja frissen felnyírva, két uja zsebben, Gáspár az új dzsekiben,
arcán gúnyos vigyor, én a karszalaggal, derékon katonai övvel.

Nézzük egymást, mustrálva, rangsorolva.

De nem én szóltam először. És nem Patkány, de Gáspár se.

– Mutassátok a személyit!

Hogy lenne az embernél személyi? Főleg 16 éves korában, bőrdzsekiben és
október 23-án. De valamit azért tenni kell.

Kabátom ujját kicsit feljebb húzom, hogy a szegecs jobban látszódjék, Pat-
kány csücsörít, ahogy a kedvenc énekesétől látta, Gáspár pedig piszkálgatja
a jelvényeit, s kissé megborzong, mert azért erős szél fúj.

A két önkéntes rendőr néz, a szemekben diadal csillog, lehetnek tizennyolc,
alig több mint mi. Az egyik kéz emelkedik, lassan ütésre lendül. Nagyon több
akar lenni, mint mi.

Deus Ex Machina.

Azt hiszem, így nevezik. Isteni beavatkozás.

S az mindig felülről jön, az ég irányából, de legalábbis a második emeletről.

– Kisfiam, itthon felejtetted a sapkádat!

Ó, az anyai szeretet! Mily mindent elsőprő erő is tud lenni.

Felnézek. Szülőanyám az ablakból lóg ki, kezében sapka. Lobogtatja, hogy
a vörös bojt lengedez mint holmi bárd, mely úgy vágta le rólam a láncokat,

szegecsekét és azt a karszalagot, mint lefokozáskor az őrmester ollója a szakaszvezetői válljelzést.

Talán a két önkéntes rendőr is azért kullogott el. Kit érdekel egy láncaitól-karszalagjától megfosztott kisgyerek?

Egy másodpercig csend. Hangos csend. De minden hangosnál van még hangosabb.

És akkor felcsattant. A röhögés.

– Sapka... Röhög fel Gáspár. – Otthon hagyta a sapkáját. Majd Patkányra néz, aki már szintén röhög.

– Menj fel a sapkádért! – mondja, s fogja a hasát.

Az a röhögés végighullámozott a lakótelepen, egymásnak adták a panelházak, és ezt mindenki hallotta Rákospalotától egész a messzi Kőbányáig. Ebben én biztos voltam.

Most újabb csattanás.

Megint Gáspár röhög? Vagy a táska csatját piszkálja?

Felpillantok. A villamos. Az ajtaja pont előtttem nyílik.

A szatyros nő fellép, a botos úr követi őt. Gáspár is, a táska billeg a kezében, ujjával időnként a bőr felületre üt.

Bent helyet foglal. Én állok lent, majd látom, hogy rám néz. Gúnyosan. Megvetően.

Vagy talán csak a jármű üvege csillan?

Én állok. Várok.

Majd megyek a következővel.

Jó az, ha az emberek néha összejönnek

– Azok ott ketten bent ültek a kerthelységben, és valaki egyszer csak fogta magát, és pisztollyal lelőtte őket. Mind a kettőt!

Az idős nő a szatyorral egészen megdöbbent.

– Ne mondja, Hlavácsné!

A fiatalabb, akinek fején történetesen egy furcsa kalap volt, ragaszkodott az igazához.

– Bizony, hogy mondom! De a patikusné is megmondhatja. Mind a kettő a helyszínen meghalt. Valami alvilági leszámolás lehetett, vagy mi a szösz.

– Akkor azért van kinn a járőrökösi.

– Bizony. A patikusné hívta ki őket. Szemtanú volt az eseménynél!

– Hogy mik vannak manapság – ingatta fejét az idős nő a szatyorral. – Elképesztő!

– Rossz rágondolni is – értett egyet a nézőponttal a fiatalabbik (fején azzal a furcsa kalappal.) Ott ült az a két fiatalember – olyan húsz év körül lehettek cirka – kék pulóverben meg valami anorákban. A fene se gondolta volna róluk, hogy bűnözők. Most meg halott mind a kettő. Most képzelje.

– Milyen pulóver volt az, lelkecském? Tudja, az unokám is körülbelül annyi idős lehet, és most lesz szerdán a születésnapja. Képzelje, nem tudom, milyen pulóvert vegyek neki.

– Nézze, itt alul ilyen mintás, felül meg bordó. A patikusné azt mondja, most divat az ilyesmi. Bár, szerintem, az efféle bő szabású ruhadarab nem megy a farmerhez.

– Elnézést, hogy beleszólók – Safranek vagyok, a közös képviselő –, de szerintem az ilyen bő szabású ruhadarab nagyon is jól megy a farmerhez. A vejemnél voltam látogatóban az ünnepekkor, és a sógor unokaöccse pont ilyent hordott. Mondtam is a húgomnak: „Látod milyen jól áll a farmerhez ez a pulóver?” Olyan fiatalos! Igen, pontosan ezt a kifejezést használtam: „Olyan fiatalos!”.

Új szereplő jelenik meg a színen. A buszmegálló felől egy ifjú siet energikusan. Végignéz az összecsdődült tömegben, a szirénázó járőr kocsin, a felállított kordonon, majd a beszélgetőkhöz lép.

– Elnézést, megtudhatnám, hogy mi folyik itt?

– Képzelje, lelkem – készségeskedett a fiatalabb nő, fején a furcsa kalappal. – Hlavácsné – a földszint kettőből – azt állítja, hogy a bordó, bő szabású pulóver nem megy a farmerhez. Hát hallott maga már ilyet? Ezzel szemben a közös képviselő úr kitart azon álláspontja mellett, hogy igenis passzol. A sógoránál látott ilyet, és még az unokahúgának is tetszett. Magának mi erről a véleménye?

– Hm – mondta a fiatalember töprengve, s egy pillanatra ujjával megvakargatta az állát. – Bevallom, kissé zavarban vagyok. Tudják, holnap lesz az érettségi találkozóm, s képzeljék el, véletlenül az én tulajdonomat is képezi egy olyanfajta ruhadarab, mint amilyenről önök épp az imént tettek említést. Egész álló nap azon töprengtem, vajon illik-e a farmeremhez? Szörnyű dilemma! El is határoztam, hogy meg fogom kérdezni valakitől. Kérem, adjanak nekem tanácsot!

– Nyugodtan felveheti, fiatalember! – szólalt meg az idősebbik nő, kezében a szatyorral. – Megkérdeztem a patikusnét, s azt mondja, nagyon jól fog állni magának. És ha ő azt mondja, akkor arra maga mérget vehet!

A fiatalember arcán széles mosoly terült szét.

– Ó, igazán köszönöm! Nem is tudják, milyen nagy kő esett le a szívemről. Most már egészen megnyugodtam. Maguk olyan kedves emberek, olyan szépen süt a nap, és olyan jól elbeszélgettünk. Mégis csak jó az, ha az emberek néha összejönnek...

Marton Réka Zsófia

Profán ígéret

Jól megfér egymás mellett a temetőben
A materialista credo és a Feltámadunk ígérete.
Részecskék és pax.
Csak a szegény kőkatona,
Ő tudja, mi az igazság
A kettő örök döntetlenre ítélt harcában.
Ő tudja, de hallgat.
Hallgat, mikor a borostyán szövevényes
spiráltakarásba vonja egykor volt délceg alakját.
Hallgat, mikor leveleitől megfosztva
Kopasz bilincs csak a futónövény homokkő testén.
És hallgat, mikor mosolyt hímez szája köré
a gyér januári napsütés.
Hallgat, s én menekülnék ettől a hallgatástól,
az atomok szétesésétől,
Az egykorvoltak találkozásának
cinikus soha-ígéretétől.

Reményeink

A kígyó sarokba szorított álmomban.
Pedig nem utálok a kígyókat.
De ennek már a mérgére készültem.
Lenéztem a Duna-partra,
ahol a hidak vannak,
Ilyenkor mindig úriembernek [hölgynek] érzem magam.
Orvpecás horgászott
a még mindig sebesen tekergő kígyóban,
a folyóban,
ami már leapadt az alsó rakpartról.

MARTON RÉKA ZSÓFIA (1987) költő. Utóbbi kötete: *A Brontë-paradigma* (2022).

Így apadnak reményeink is,
Reményeink a változásban,
Reményeink a bizakodásban,
És félelmeink áramlanak úgy a sötét estében,
Mint ahogy a Duna zavaros hullámai
menekülnek északról
A felejtést adó déli tengerekbe.
Mennénk velük mi is.
De jól tudjuk,
Nekünk nem adatik meg az áradás szabadsága.

Zsolczi Balázs: Lélektájkép, 2004 (akril, hamu, homok, téglapor és pigment farostlemezen 50x50 cm)

Molnár Ferenc és a „konvencionális hazugságok”

Molnár Ferenc életműve több mint egy évszázada „torkán akadt” magyar irodalomtörténészeknek és esztétáknak: nem tudják sem kiköpni, sem lenyelni. Ennek oka, hogy nagy terjedelmű munkásságát, de különösen világsikert aratott színműveit hiába próbálták különböző ideológiai sémákba szorítani és értelmezni.

Molnár pályájának első korszakában (*Az Ördög* bemutatójától kezdve a harmincas évek elejéig) méltatóinak többsége a lelkes rajongás, illetve az irigység hangján szólt páratlan színműírói teljesítményéről és annak hazai és külföldi fogadtatásáról. A kortársak nem tették fel a kérdést: mi volt az oka annak – természetesen a szerző átütő tehetségén kívül –, hogy művei olyan hihetetlenül nagy visszhangot keltettek Magyarországon, illetve az európai (elsősorban a német, osztrák és olasz) közönségben? Tanulmányomban Molnár Ferenc életművének elemzése alapján igyekszem a kérdésre válaszolni. Kiinduló hipotézisem, hogy központi témája – a zsidó asszimiláció lehetőségei, bizonytalan perspektívái Európában – elemzésével a kor égető problémáját vetette fel, amikor ez a téma élénken foglalkoztatta a közvéleményt. Molnárt problémaérzékenységére és színpadri rutinja a huszadik század második évtizedében a világ egyik legnépszerűbb szerzőjévé tette. Egész életében izgatta az identitás átalakításának, a környezet és a jellem egymásra hatásának problémája. Állíthatjuk, bár ezt konkrét nyilatkozataival nem, csak az életművével támaszthatjuk alá, hogy az „azonosság és másság” témája, mely az asszimilációs problémában gyökerezett, egész életében, „elvi megfontolásból” foglalkoztatta.

Azok, akik az irodalomban a „nemzeti szellem” legmagasabb rendű megnyilvánulását próbálták felfedezni, nem tudtak mit kezdeni vele, ezért általában a lekicsinylő hangon írtak róla, kétségbe vonták, hogy egyáltalán művészet-e, amit létrehozott. „Molnár Ferenc a nagyvárossá fejlett mulató Budapest életét és hangulatát minden színmű-kortársánál tehetségesebben szólaltatta meg. Egyrészt a tehetsős polgári családok ironikus bírálója volt, másrészt a külvárosok romantikusa, a mocsárból nőtt liliomok megéneklője, a romlott környezetben

a jóság megnyilvánulásainak fölfedezője. Az érzelmesség mezével vont be az élet prózai jeleneteit, groteszk vonásokat vitt neuraszténiás alakjaiba. Az igazi nemes lelkek világa idegen volt a lelkétől, nem hitt az önzetlenségben, haszonlesőnek látta az egész emberiséget. Színdarabjainak legnagyobb részét a szerelmi játékok kéjes elgondolásai sugallták. Frivol életszemlélete megfosztja attól a dicsőségtől, hogy igazi klasszikussá lehessen”, írta róla 1941-ben megjelent irodalomtörténetében, a végleges ítékezés igényével Pintér Jenő.¹

Élesebb támadások is érték Molnárt 1919 után, illetve később a radikális nacionalista sajtóban. Bírálói arra hivatkoztak, hogy Trianonra ügyet sem vet, „tudatosan elhanyagolja a nemzeti problematikát”, és az „erkölcstelen zsidókozmetopolita Budapestet” jeleníti meg az irodalomban. Arra a kérdésre, hogy bár ekkoriban tömördek sikamlós darab, illetve prózai mű született világszerte, miért épp Molnár műveiért rajongott a közönség, az „erkölcs- és fajvédők” nem tudtak és nem is akartak válaszolni.

Ugyanakkor már a huszadik század tízes éveitől más oldalról is bírálták. Szemére vetették, hogy kiszolgálja a nagypolgárság ízlését, figyelmen kívül hagyja a társadalmi konfliktusokat és nem képes megmutatni a polgári romlottság világából kivezető utat. Lukács György írta róla 1918-ban a *Huszedik Század* című folyóiratban: „Molnár Ferenc minden színdarabjának veleje egy ilyen – alapjában teljesen lélektelen és drámaiatlan, de színpadilag hatásos – fogás, amely köré többé-kevésbé jó megjegyzések és megfigyelések vannak csoportosítva. De e két elem egymással való össze nem függése nemcsak irodalmi szempontból jelenti Molnár Ferenc nagyobb méretű műveinek teljes formátlanságát, egység nélküliségét, hanem azok hatását is veszélyezteti. Molnár Ferenc látása meglehetősen éles ugyan, de teljesen hiányzik belőle minden bensőség és melegség, minden belülről átérzettség: minden lélek. A szellemeskedő naturalizmus tehát, amellyel a trükk-építmény hideg vázát bevonni és megeleveníteni igyekszik, egyáltalában nem alkalmas eme megkívánt melegség létrehozására.” Lukács az *Andor* című regény hiányosságait is Molnár világnézetének hiányából vezette le: azért nem képes a kor lényegét megragadni, mert írói erkölcsének nincs fedezete, ez pedig összekapcsolódik a világnézet kérdésével. Szerinte a művészi erkölcs követelményének csak olyan író tehetett eleget, akinek szilárd a világnézete, mert csak az ilyen író tud az élet mélyére hatolni.²

Jóval később, 1947-ben, *Egy rossz regény margójára* című kritikájában Lukács Molnár Ferenc elmarasztalásával egy egész társadalmi réteg, a budapesti „zsidó” polgárság felett tört pálcát. „Az írók mint egyfajta irodalmi Chorin Ferencet mutatta be, aki a kapitalizmus és a fasizmus folytonosságát testesíti meg,

1 Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténet*. A magyar irodalom a XX. század első harmadában. (1941), VIII. kötet, Pb., 1943, 1261.

2 Lukács György: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Válogatott tanulmányok. Bp., 1970, Gondolat, 144–145.

és így a Molnár által reprezentált irodalom mint a demokrácia megteremtésének gátja és az antiszemitizmus egyik oka jelenik meg.”³

De a *Nyugat* második nemzedéke is súlyos kifogásokat fogalmazott meg Molnárral szemben. „Világnézeti fogyatékoságait” nem kérte számon, de a műveit felszínesnek és sekélyesnek találta. Szerb Antal 1934-ben megjelent *Magyar irodalomtörténet* című nagyhatású könyve Molnárt az „export-dráma” fejezetben tárgyalja, s bár tartózkodik mindenféle politikai indíttatású bírálattól, a következőket írja róla: „A színpad bámulatos virtuóza, fegyelmezettsége és ökonómiája mintaszerű. De ha művét a színpadtól elvonatkoztatva tekintjük, nem sok marad. Alkotásán végighúzódik bizonyos enyhe, színpadi használatra való, komolyan nem veendő szimbolizmus, ég és pokol, angyalok és ördögök sűrű alkalmazása, problémái néha etikai problémáknak látszanak, de általában valami langyos kispolgári megbocsátásban oldódnak fel. Szimbolikája az érzelmes, de nem túl értelmes publikum szája íze szerint elvizesített változata a korabeli nagy drámaírók, Ibsen, Maeterlinck és Hauptmann szimbolikájának.” Szerb Antal Molnárnak azokat a darabjait tartotta legtöbbször, „melyekben nagyszerű öntükrözéssel, Pirandellót messze megelőzve magát a színpadot teszi a színpad tárgyává: a *Testőr*, *Színház* címmel összefoglalt három egyfelvonásosa és a *Játék a kastélyban*”, fiatalkori darabjait és karcait pedig „dokumentumszerűen érdekesnek” tartja. Megállapítja, hogy Molnár darabjai „áttörték a korlátokat, amelyek a magyar irodalmat a külföldtől elzárták”, de nem tér ki nemzetközi sikerének okaira.⁴

1937-ben Schöpflin Aladár sem vélekedett róla kedvezőbben *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvében. A neves kritikus, aki *Nyugat*-ban több, a fenntartásait hangoztató recenziót írt Molnár darabjairól, leszögezte: „nem emelkedik témái fölé [...] az eszközeit biztosan használó színházi ember lefogja a költői szárnyalását [...] polgári drámaíró, aki csak elmésségével, írói kultúrájával, színpadi ösztönének élénkségével emelkedik ki közönségéből, nem érzelmi életének gazdagságával és gondolkodó elméjének szárnyalásával”.⁵

A magyar irodalom története ötödik kötetében Osváth Béla „teszi a helyére” Molnárt. Az 1965-ben kiadott „Spenót” kevés teret szentel munkásságának, és megállapítja róla, hogy „a kialakuló, egyre nagyobb fogyasztóvá váló üzletszínházak nyomában a pénz, a taps és a siker irányába lökték, a kor polgári színházi közízlése nem kedvezett az irodalmi igényességnek. A polgárságnak a könnyű siker volt az eszményképe a színházban is, nemcsak az életben. Molnár Ferenc így annak a budapesti polgárságnak az írója lett, amely megkésve jutott vezető

3 Scheibner Tamás: Az érzelmesség társadalmi igazolása. In „*Ha gitt van, akkor...*” Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről. Szerkesztette Bengi László és Imre Zoltán. Budapest, 2022, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 219.

4 Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp., 1992, Magvető, 79.

5 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, 1937, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 161.

szerephez, s a forradalmasodó munkásosztály mozgalmaiban már nagyobb veszedelmet látott, mint a feudalizmus maradványaiban. Ez a pesti polgárság mint olvasó és színházi közönség megkívánt valami specifikusan pesti-polgári irodalmat, figurákat (a *Liliom* kulisszái ebből a megkívánt pesti specifikumból álltak össze), s nem nyugtalanító élményeket akart a színházban, hanem megnyugtató történeteket, s csak a lényeges kérdéseket kikerülő csúfolódást tudta elviselni. Ezt ismerte fel kiváló érzékkel Molnár Ferenc s ennek szolgálatába állított írói tehetségét. S ennek köszönheti sikerét.”⁶

Nagy Péter már árnyaltabban fogalmaz: „Molnár lehetett hűtlen sok mindenhez és sok mindenkihez, de kiröpítő osztályától mindvégig nem szakadt el, sőt, megdöbbenően annak kifejezése, perszonifikációja maradt. Az osztálya mozgását ösztönösen, de félreérthetetlenül ültetve át a maga művészetébe akkor is, amikor látszólag már semmi sem kötötte össze őket.” Majd hozzáteszi: „Igazi sikerei azokban az országokban voltak, ahol a modern viszonyok egy új, gyorsan és mélyebb gyökerek nélküli polgárságot hoztak létre – akárcsak nálunk.”⁷

A magyar irodalom története című, 2007-ben megjelent összefoglalás már nem kéri számon Molnár Ferencen az osztályharc ábrázolását, ugyanakkor két szerző is (Bécsy Tamás és Veres András) stiláris és formai kritériumok alapján igyekszik „rendet vágni” életművében. Bécsy szerint „Molnár [...] csatlakozott a magyar színház (ma is élő) irányához, amely a vidám, akár bohózati értelemben is könnyed darabok általi szórakoztatást képviseli. Ezt a színjátékformát és színészi alakításmódot sohasem a nagy szenvedélyek, az erős és dinamikus gesztusok megformálása jellemezte, hanem az elegancia, a könnyedség, a viselkedések, színészi attitűdök finomsága, a szellemes párbeszéd, illetve a kellemes csevegések. Molnár persze *Az ördöggel* már abba a stílusba is beilleszkedett, amely a Vígszínházban alakult ki, s amely azóta is az egyetlen magyar színházi stílus.” Több száz oldallal később, a mű harmadik kötetében Veres András felhívja a figyelmet arra, hogy Molnárnál „a színházi világ (amely az 1900-as évek óta fokozatosan felváltja, sőt kiszorítja korábbi élményhátterét) éppen azzal, hogy a látszatokkal bánni képes tudás vagy technika birtokában kiszámíthatóvá teszi valamennyire az életet. A szakirodalom nagy része egyetért abban, hogy sikeres színházi szerzőként Molnár egyre kevésbé tudta megkülönböztetni egymástól a színházat és az életet. A színházi világ oly mértékben vált otthonává, hogy többé nem tudott és talán nem is akart onnan továbblépni.” E pszichiátriai diagnózisnak is beillő jellemzés után az irodalomtörténész külön műfajt javasol Molnár darabjai számára: „A színpadi és életbeli szerepek hasonlóságát kiaknázó, Molnár által feltalált műfaj jelölésére a szerepvígjáték kifejezést javasoltam, szemben Bécsy Tamás javaslatával, a »cselvígjátékkal«. Abban látom legfontosabb szemléleti újítását, hogy a színház konfliktusmegoldó

6 *A magyar irodalom története*. Bp., 1965, Akadémiai Kiadó, 5. kötet, 476.

7 Nagy Péter: Molnár Ferenc színpada. *Irodalomtörténet*, 1978/1, 83, 105.

képességét extrapolálja az életre. Azt szuggerálja, hogy bármely konfliktus látszattá nyilvánítható és ily módot kiküszöbölhető.”⁸

Irodalomtörténeti közhellyé kövesedett, hogy a korabeli társadalmi háttér és a polgárság szórakozás iránti igénye összefügg Molnár művészetével. „Molnár Ferenc a századforduló Budapestjének kissé felszínes, de egyebekben igen szórakoztató mulattatója, aki a polgári élet morális visszasságait és látszatszerűségét megértő ironiával leplezi le. Tárnya legtöbbször a szerelem és a féltékenység, történeteinek helyszíne és környezete gyakran a színház, ahol az alakoskodás még feltűnőbben jelentkezik. Dramaturgiájának két fő jellegzetessége a bravúrosan kiszámított fordulatosság és a virtuóz dialógusvezetés, ezekben túlszárnyalja francia mestereit, akikől fordítás közben megtanulja az úgynevezett jól megcsinált dramaturgia fogásait.”⁹

De azt a kézenfekvő kérdést, hogy mi Molnár teljes, koherens életművének üzenete, és erre miért volt annyira fogékony a magyar és nemzetközi közönség a huszadik század első és második évtizedében, az idézett szerzők egyike sem teszi fel. Ahhoz, hogy ezt megértsük, fel kell derítenünk a szocializációját, inspirációjának forrásait.

Az Ördög, a család barátja

A huszadik századi magyar irodalom egyik legnagyobb hatású, külföldön a legismertebb alkotója 1878. január 12-én Budapesten született Neumann Mór orvos és Wallfisch Jozefa gyermekeként. Apja szerepel Magyarország orvosainak 1899-ben kiadott címtárában, ahol feltüntették diplomájának megszerzésének helyét és idejét, továbbá a lakásának a címét is, ahol rendelt. „Dr. okl. Bécs, 1871, VIII. József krt 83.” Molnár édesapjáról tudjuk, hogy 1848-ban született és 1907-ben halt meg, továbbá hogy sebész és üzemorvos volt a Margit-hidat és a Nyugati pályaudvart építő Eiffel cégnél, majd a Ganz-gyárban, és kapcsolatban állt magával Gustav Eiffellel is, akinek pesti tartózkodásai alatt a háziorvosa volt.

A Neumann család neológ zsidó vallású volt. Ferenc 1895-től használta Molnár nevet, amikor publikálni kezdett. Soha nem tagadta meg a származását, bár a vallását felnőtt korában már nem gyakorolta. „Hogy milyen zsidó vagyok? Erre a kérdésre az a válaszom: éppen olyan zsidó vagyok, mint Pestnek azok a magyar zsidói, akik velem együtt nőttek fel ebben a városban. Édesanyám vallásos asszony volt, istenfélő és jószívű. Édesatyámmal sűrűn mentem diákoromban a Dohány utcai templomba, és élénken emlékszem rá, amikor nagy

8 *A magyar irodalom története*. Bp., 2007, Gondolat, 2. kötet, 638., illetve 3. kötet, 126. és 129.

9 „Ha gitt van, akkor...” I. m. Muntág Vince: A drámaíró Molnár Ferenc alulértelmezettségeinek okairól, hatástörténeti következményeiről és a korrekció feltételeiről, 47.

ünnepeken mint orvos azzal volt megbízva, hogy a zsúfolásig megtelt templomokban a kellő higiénáról gondoskodik.”¹⁰

Ejtsünk szót arról a helyszínről is, mely Molnár Ferenc életében döntő jelentőségű volt, a Margitszigetről. Az 1870-es évektől valóságos irodalmi legendává vált, Molnárt gyermekkori emlékek kötötték hozzá. Állítólag a tölgyek alatt időző Arany János megcirógatta a gyermek Neumann Ferenc fejét. Molnárral együtt lett törzsvendég a Margitszigeten Bródy Sándor, Krúdy Gyula, Szomory Dezső, Heltai Jenő, Szép Ernő és még számosan a század első évtizedeinek irodalmi tehetségei körül. De idézzük magát Molnárt, aki saját bevallása szerint húsz évig nyaralt itt. A *gőzoszlop* című, 1926-ban megjelent kisregénye azzal kezdődik, hogy a szerző Berlinben egy amerikai színházi ügynöknek mesél a családjáról.

„Elmondom az amerikaiinak, hogy én mindig valami familiáris meghatottsággal gondolok az Eiffel-toronyra, mert boldogult apám Eiffel mérnöknek a háziorvosa volt Budapesten.

– Budapesten? – csodálkozik az amerikai.

– Igen, ott.

És elmondom neki, hogy Eiffel, aki már rég a torony építése előtt európai hírvű konstruktőr volt, Budapesten két nagyszabású vasművet alkotott: a Margit hidat és egyik legszebb épületünket, a Nyugati pályaudvart. Abban az időben hosszú ideig lakott családotul Budapesten, és nem tudom, milyen összeköttetés révén, boldogult apám volt egész idő alatt a háziorvosa. A Margit híd, amely a Dunát a Margitsziget déli csúcsa mellett hidalja át egyik legszélesebb szakaszán – magyarázom az amerikaiinak –, úgy emlékszem: fél kilométer hosszú, nyugodt, szép vaskonstrukció, és annyira rajta van az építőjének egyénisége, hogy a gondos megfigyelő néha olyannak látja, mintha a nagy folyamon keresztül fektetett vízszintes Eiffel-torony volna, azzal a különbséggel, hogy sokkal hosszabb, mint az, és azzal a könnyebbséggel, hogy ez fekszik, míg amannak állnia kell. Elmondom, hogy az okos francia ezt a hidat úgy csinálta, hogy valamikor a közepéről egy harmadik ágot lehessen levezetni róla a szép Margitszigetre, amely nekünk, budapestieknek világhírű büszkeségünk... Most repülőről nézve olyan ez a híd, mint egy zömök ipszilonbetű, amelynek rövid lába a Margitsziget csúcsán áll, két hosszú karját pedig kitárja Pest és Buda felé.”¹¹

Ez a részlet felidézi, hogy mit jelentett a Margitsziget, a Margit híd a modern nagyvárosi irodalmat megeremtő írónemzedék számára. Egyrészt kötődést a múlthoz, a magyar középkor emlékeihez és 19. század nagy nemzedékéhez (Szent Margit, illetve Arany János kultusza). Másrészt magát a modernitást, „új időknek új dalait”, Párizst, amit Eiffel mérnök műve szimbolizált. Elvonulást, természeti idillt, ugyanakkor a nyüzsgő, kapitalista nagyvárost, mely szinte

10 Idézi Csordás Lajos: *Molnár Ferenc. Élet-kép sorozat*. Szeged, 2004, Elektra Kiadóház, 7–8.

11 Molnár Ferenc: *A gőzoszlop. Kisregények. A magyar próza klasszikusai*. Bp., 1994, Unikornis Kiadó, 103–104.

karnyújtásnyira lüktetett a sziget vendégeitől. De ami mindennél fontosabb volt az érzékeny lelkű Molnár számára: a Margitsziget az ifjúkori szerelmek helyszíne volt (ahogy sokunk számára még most is emlékeket idéz). A soknemzetiségű és sokvallású nagyváros lányai és fiai, kiszakadva a mindennapi robotból, mintegy életük ünnepi színpadán itt találtak egymásra, nem törődve társadalmi helyzetükkel, családjaik előítéleteivel, felekezeti és vallási különbségekkel. Itt játszódik első kisregényeinek egyike, az *Egy gazdátlan csónak* története, melyben a korabeli polgárság jellegzetes típusai vonulnak fel, egy tragédiába torkolló szerelmi konfliktus szereplőiként.

A Neumann család közeli barátja volt Max Nordau, aki Simon Emmanuel Südfeld néven született 1849-ben Pesten, és szintén orvos volt, majd újságíróként és íróként Európa-szerte ismertté vált. Molnár Erzsébet, Ferenc húga írta róla: „És nemsokára Genfből Pestre utazott Karagyorgyevecs György is haza. Meglátogatott téged. Otthon kivilágították a lakást, a lámpákon minden láng égett. Apánk nem viselte a házikabátját, mint máskor, hanem a fekete ruhájában maradt. Pedig szocialista volt, munkásgyűlésekre járt, ő alapította a munkás megbiztosító pénztárt, és az akkor híres Max Nordau volt a barátja.”¹²

Nordau 1875-ben Pesten szerezte meg az orvosi diplomáját, és két évig, 1878-tól 1880-ig Budapesten rendelt a Nagykorona utca 22. sz. alatt 3-tól 5-ig mint nőgyógyász és szülész. Ekkor már évek óta a Falk Miksa által szerkesztett *Pester Lloyd* német nyelvű napilap munkatársa és külföldi tudósítója volt. Neumann Mór valószínűleg még bécsi egyetemi éve alatt ismerte meg a vele egykorú kollégáját. Barátságuk akkor is megmaradt, amikor az 1880-ban Párizsba költözött, ahova Budapesten praktizáló barátja az Eiffel-céghez fűződő kapcsolata miatt sűrűn látogatott. Amikor az 1895–96-os tanévben Molnár Ferenc Genfben egy évig büntetőjogot tanult, a panziót, ahol lakott és ahol a későbbi szerb királyt megismerte, feltehetően a széles körű kapcsolatokkal rendelkező Max Nordau szerezte a számára. És amikor Molnár Genfből Párizsba ment, és ott Feiks György festő barátjával együtt fél évig bohém életet élt, feltehetően többször is meglátogatta őt. Apja barátja erősen hatott rá, a nézeteit „első kézből”, de az édesapja közvetítésével is ismerte. Az akkor már világhírű Nordauhoz fűződő közeli kapcsolat jóval többet jelentett annál, amit Nagy Péter megállapított, ti. hogy „a Neumann család, mint az akkori magyar és különösen magyar zsidó polgárcsaládok szinte kivétel nélkül, két anyanyelvű lehetett; valamint arra is utalt, hogy szociális eszmék, zsidó öntudat együtt, s korán érhatték M. F.-et mint gyermeket”.¹³

A kezdettől fogva németül író, a magyar nyelvet és kultúrát nem sokra tartó Nordau a *Pester Lloyd* munkatársaként 1873-ban Bécsből tudósított a világkiállításról, majd onnan Pétervárra, Stokholmba és Londonba utazott, ahonnan úti beszámolókat írt. 1880-ban Párizsban telepedett le, ahol beiratkozott az orvosi

12 Molnár Erzsébet: *Testvérek voltunk*. Bp., 1958, Magvető, 47.

13 Nagy Péter: *Molnár Ferenc színpada*. I. m. 34.

egyetemre, és pszichiátriai előadásokat hallgatott. Elsősorban a női psziché érdekelte, Sigmund Freuddal együtt látogatta Jean-Martin Charcot neurológus, a női hisztéria első leírójának előadásait. Párizsból már a *Frankfurter Zeitung*nak és a *Vossische Zeitung*nak küldött cikkeket. 1884-ben jelent meg *A kultúremberiség konvencionális hazugságai* (*Die Konventionellen Lügen der Kulturmenschheit*) című könyve, mely óriási sikert aratott. Ötvenkilenc kiadást ért meg, angol, francia, olasz, román, cseh, magyar, orosz, görög, kínai és héber nyelven is kiadták. A radikális társadalomkritikát tartalmazó munka miatt több pert is indítottak a szerző ellen, többek között Ausztriában és Oroszországban. A könyv tartalmát Révész Béla, a Nordau életét bemutató könyv szerzője így foglalja össze: „Királyság, köztársaság, vallás, politika, vagyon, házasság, törvénykezés, irodalom, arisztokrácia, demokrácia és minden-minden, amit társadalmi mechanizmusnak mondanak, leplét ejtve, kíméletlenül lemeztelenítve áll, mutogatja magát ebben a lázongó manifesztációban.”¹⁴

Európa „konvencionális hazugságai” Nordau szerint a következők: 1. A valóság hazugságai 2. A monarchikus és az arisztokratikus államforma hazugságai 3. A politika hazugságai 4. A gazdasági berendezkedés hazugságai 5. A házasság hazugságai 6. Mindenféle kisebb hazugságok.

Nordau, aki igen termékeny volt, esszéken kívül színdarabokat és regényeket is írt. Már sikeres szerzőként ismerkedett meg Párizsban a szintén Pesten született Herzl Tivadarral, bécsi a *Neue Freie Presse* tudósítójával, a cionista mozgalom megalapítójával. Kettőjük találkozására 1892-ben, két évvel a Dreyfus-ügy kirobbanása előtt, a Panama-botrány idején került sor. Herzl hatására Nordau is cionistává vált, részt vett az 1896-tól kezdve Bázelen, majd Londonban tartott világkongresszusokon. Ez az időszak a politikai cionizmus „hőskora” volt. Az Ottomán Birodalomhoz tartozó Palesztina területén létesítendő zsidó állam programját aktuálissá tette az újabb, 1903-ban kitört oroszországi pogromhullám, mely zsidók millióit üldözte el a szülőföldjüktől. Ekkoriban több botrány is kitört a cionisták között. Egyike volt ezeknek az a revolveres merénylet, amit 1903 decemberében követett egy Chaim Selid nevű orosz zsidó egyetemi hallgató az árulónak nevezett Max Nordau ellen, aki támogatta az ún. „Uganda tervet”. (Az afrikai gyarmatot brit politikusok ajánlották fel az üldözött orosz zsidóknak ideiglenes menedékhelyként, amíg Izrael földjén letelepedhetnek.) Nordaut Herzl 1904. július harmadikán bekövetkezett halála után 1905-ben a cionista mozgalom elnökévé választották. Ezt a funkciót 1920-ig töltötte be, és ő európai híróként és újságíróként a zsidó állam megteremtését és benépesítését szolgálta.

Az Európa-szerte ismert Max Nordau a fiatal Molnár Ferenc számára szellemi kihívás és vonatkoztatási pont volt, hiszen ugyanazokra a kérdésekre kereste a választ, melyek őt is intenzíven foglalkoztatták. Molnár pályafutása Nordau karrierjének „ellenmintája”, radikális tagadása volt. Ő volt számára az

14 Révész Béla: *Max Nordau*. A szerző kiadása, 1941, 49.

Ördög, „a tagadás szelleme”. A cionista, német anyanyelvű Nordau egészen más nézeteket vallott a zsidók asszimilációjáról, mint a korabeli zsidó származású magyar írók és költők, köztük Molnár Ferenc. Ők ugyanis egyértelműen magyarnak vallották magukat, elkötelezték magukat a magyar nyelv és kultúra mellett. A zsidóságoz fűző kapcsolatukat formálisnak, lényegtelen körülménynek tekintették, ugyanakkor közel állt hozzájuk az a radikálisan kritikus szemlélet, melyet Nordau képviselt.

Molnár Ferenc első, társadalomkritikával erősen átítatott regényében, *Az éhes városban*, amellet, hogy élesen bírálta a széles körű korrupciót és képmutatást, erősen jelen van a „zsidókérdés”, mégpedig abban a formában, ahogy később a polgári radikálisok próbálták meg a „bajok gyökeréig ásni”. A friss, indulatos és igazságosztó regényt a későbbi kritika joggal hasonlította Bródy Sándor *A nap lovagja* vagy Gábor Andor *Doktor Senki* című munkáihoz.

A regény főhőse Orsovai Pál, egy szegény banktisztviselő, akinek néhány éve még Holländer Izidor volt a neve. Orsovai Abbáziában megismerkedik egy amerikai milliomossal és a lányával, és dollármilliókat kitevő hozományát Budapestre hozza. Itt azután a nagy pénz lázba hozza a zsidó bankárokat és nagyvállalkozókat, az *haut finance* tagjait, akik egyszersmind politikusok, városatyák és országgyűlési képviselők is. Őket nevezik „kányáknak”, vezérük Walzer úr, és a jelszavuk: „zseb zsebet mos”. Molnár Ferenc ezt a társaságot, a zsidó nagypolgárságot teszi felelőssé a velejéig romlott, hazugságokra épített társadalmi rendszer kiépítéséért és fenntartásáért. Vádjait egy szegény, zsidó származású, magát magyarnak valló újságíró, Baradlay sorolja fel Orsovai egyik nagy szabású fogadásán:

„– Borzasztó időket élünk! Két év múlva annyira leszünk Pesten, hogy köveket fognak utánunk dobálni az utcán!

A másik asztaltól egy erős férfihang kiáltott közbe:

– Én is dobok egyet! – Mind oda néztek. Aztán mosolyra húzódtak az arcok, mert a közbekiáltó Baradlay volt, akit jó zsidónak ismert mindenki, s aki sehol se tagadta ezt, írásaiban legkevésbé. Nevettek, de Baradlay komoly arcát látva, a nagyhasú is komolyan kérdezte tőle:

– Ugyan miért?

– Mert maguk megérdemlik, hogy mindnyájukat megkövezzék!

– Ohó!, ohó! – kiáltott a nagyhasú elnöklete alatt álló asztal, az urak nemet intettek a tenyerükkel, a hölgyek nevettek. Baradlay fölállt. Végre elemében volt: ellene volt mindenki, s egyedül kellett harcolnia.

– Még egyszer mondom – szólt kipirult arccal, miközben fényes, fekete haja a homlokára omlott –, még egyszer mondom, hogy én is ott leszek, amikor magukat megkövezik, és istenjézus uccse én is agyonverek annyit, amennyit csak tudok! A nagyhasú most igazán dühbe jött:

– Na, wenn die Juden so sprechen! ...

– Ja! – kiáltotta vissza Baradlay – nem beszélek hasból! Maguk az igazi antisemiták, nem a néppárt! Azok, szegények, igaztalan ügyért harcolnak,

s mivel minden hazugságnak meg kell halnia egyszer, hát az övök is meghal. De aki magukra haragszik, annak igaza van! Maguk kiuzsorázták a népet, elvették a gentrytől a földet, zergeszörös kalapot viselnek, huszároknak küldik a fiaikat és versenyistállót tartanak! Maguk tapintatlanok és mi vagyunk a maguk áldozatai! Én, te, ő, mi, a szegény zsidó középosztály, akik a kezünk keserves munkájából élünk, mi érezzük meg a maguk komizságait! Amért maga rálicitált az államra, mikor az állam földet akart venni ruténeknek, hogy a zsidókat is kihúzza a bajból, igen, amikor maga odament, és azt mondta annak a nagybirtokosnak, hogy „uram, én többet fizetek, mint az állam, adja bérbe nekem a földjét” – amiért maga ezt tette, azért annak a szegény öreg zsidónak, aki ott ül a túlsó asztalnál, hatvanéves koráig kellett várni, hogy egyetemi tanár lehessen, holott az lehetett volna már harminc év előtt! Amért a maga Schlittauer barátjának a fia huszárnak megy és le akarja főzni a pénzével a gentryt és az arisztokráciát, amelynek utóvégre is született joga ebben az országban az urat játszani, azért az én apám temetése után kiköpött egy ember, és azt mondta: „Pfuj, zsidó temetés!” De maga ezt nem érti, kérem! Amért maga igazat ad minden piszkos falusi uzsorás zsidónak, még akkor is, ha igazán uzsorás, amért maga bömböl a szövetkezetek ellen, amért maga szidja a katolikus papokat, ahelyett, hogy összehúzná magát és hálát adna ennek a komoly magyar fajtának, hogy bevette, testvérévé fogadta, azért az én fiam sírva jön haza az iskolából, hogy azt mondták neki: „zsidó!” Amért maguk ostobák, tapintatlanok és játsszák az arisztokratát, azért kell nekem azt hallani nap nap után, hogy nem vagyok magyar! Érti ezt maga? Én nem tudok se németül, se franciául, a világnak semmi más nyelvén, csak magyarul. Nem szeretek más földet, csak ezt. Itt születtem, itt van eltemetve az apám és az anyám, és mégis azt kell hallanom, hogy én itt idegen vagyok! Ennek maguk az okai, maguk, milliomosok és nagy urak, bankhercegek és börzekirályok, szívtelen pénzvadászok, akiket bár köveznének meg az antisemiták, én is velük tartanék! Maguk csak rosszat csináltak ebben az országban, amely a modern nagyságát nagy részben a zsidó középosztálynak köszöni. Ami jót ezen a földön zsidók csináltak, azt mi csináltuk, szegény skriblerek, zsidó tanítók, orvosok, mérnökök, ügyvédek, bírák, zsidó villamos kalauzok, gyári munkások, útkaparók! Ja, die Juden sprechen so!”¹⁵

Az 1901-ben megjelent, nagy feltűnést keltett regényben felvonulnak a korabeli elitbe beágyazódott nagypolgárság alakjai, akiket Molnár gyilkos gúnnyal, a „szegény zsidó középosztály” nézőpontjából ábrázolt. Utóbbi népes csoport volt, tagjai közül sokan érezték magukat kitaszítottnak, ezért is szimpatizáltak a legszegényebbekkel, a munkásokkal és parasztokkal, és rajongtak a forradalmi, világmegváltó illúzióikat kifejező Ady Endréért és költészetéért. Molnár azonban, aki jól ismerte és szerette Adyt, nem idealizálta hozzá hasonlóan a népet, látta az egyszerű emberek gyengéit is, és nem tartotta őket a „jövő reménységének”. *Szentolvajok* című elbeszélésében, mely a „forradalmak küszöbén” 1918 januárjában jelent meg először a *Népszava* kiadásában, kiábrándító képet

15 Molnár Ferenc: *Az éhes város*. (1901), 190–193.

rajzolt a „proletárokról”. Kleinberger úr, a kereskedő szenét, ami akkoriban, az első világháború vége felé egyre értékesebb lett, minden skrupulus nélkül fosztogatják a szállítói, a „bolti bányászok”. Nagy darabokat dobálnak le a kocsiról az út menti bokrokba azzal a szándékkal, hogy miután kivitték a rakományt egy szállodába (ahol majd rutinosan becsapják az átvevőt) összeszedik és a saját hasznukra eladják. A bokrok alatt lapuló szenet azonban megtalálja egy költöztetést végző „kis zsidó hordár”, Eislitzer úr, meg Jozef, a segédje. Összeszedik, és a saját kocsijukra teszik a nagyobb darabokat. Úgy tervezik, hogy meglopják a tolvajokat, de mert szembe jön velük az úton egy rendőr, úgy döntenek, inkább „becsületesre veszik a figurát”. Hogy ne kerüljenek bajba, feljelentik nála a szénkereskedő legényeit, és kényszerből tanúskodnak is ellenük. A *Széntolvajok* a becsület tragikomédiája, tanulságos történet *Az éhes város* szegényeiről. Kulcsmondatai rezignált emberismeretről, az erkölcsi értékek relativitásáról tanúskodnak. „Tehát loptak a fiúk, és nevettek hozzá. Lopni valami nagyon vidám és mulatató dolog lehet. Talán oly vidám, oly mulatságos és oly boldogító, mint amilyen borús, szomorú és keserű az ellentéte: a tisztas kenyérkereső munka. Hiszen legszívesebben azok lopnak, akik a legjobban szeretik a mulatságot és az örömet: a gyerekek meg az asszonyok.”¹⁶

A pályakezdő Molnárhoz érezhetően közel állt *Az éhes város* botrányhőse, a zsidó Baradlay, akinek bizonyára nem véletlenül adta egy Jókai-hős nevét. Ő Orsovai Pál házavató estélyen ugyanolyan kellemetlen igazságokkal provokálta hallgatóságát, mint egykor Max Nordau, a Neumann család cionista vezérré vált barátja. Csakhogy Molnár, ugyanúgy, mint a magyarországi zsidók túlnyomó többsége, nem értett egyet a cionizmussal, mert egyszerűen nem tudta elképzelni, hogy asszimilációját, illetve a magyar gazdaság és kultúra terén elért eredményeit valaha is kétségbe vonják. A magyar zsidóság jövőjét ugyanúgy Magyarországon képzelte el, mint Bródy Sándor, akinek első regényét ajánlotta, bár azzal tisztában volt, hogy az integrálódás és az asszimiláció nem mentes a konfliktusoktól.

Molnár Ferenc közeli barátja és pályatársa, Heltai Jenő, aki Herzl Tivadar unokatestvére volt, szintén elutasította a politikai cionizmus megalapítójának ajánlatát. Bécsi beszélgetésükre az 1890-es közepén került sor. „Heltai elsőre arra gondolt, hogy ‘valami nagy, talán színházi vállalkozásról akar beszélni, hiszen akkor már több színdarabját játszották a Burgtheaterben.’ Azonban Herzl nem irodalmi, hanem politikai terveket dédelgetett: felkérte unokaöccsét, hogy képviselje a cionizmus ügyét Magyarországon. ‘Meg kell szerezned az egész magyar zsidóságot ennek a mozgalomnak – kapacitálta Herzl. – Te leszel az én megbízottam. Minden eszközt a rendelkezésedre bocsájtok, az anyagiakat is. Vállald el!’ Erre az unszolásra Heltai ugyanúgy felelt, mint annak idején, mikor visszautasította az újságírói állást. ‘Nem vállalom!’ – mondta. – Semmiféle olyan érzés nincs bennem és a szívemben, amely arra ösztönözne, hogy ezt

16 Molnár Ferenc: *Széntolvajok*. In Uő.: *Az aruvimi erdő titka*. Bp., 1978, Magyar Helikon-Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 8–9.

a feladatot elvállaljam. Megmondom neked őszintén: én nem vagyok zsidó. Én magyar vagyok.”¹⁷

Érthető, hogy Herzl Tivadar, a modern cionizmus megteremtője, aki 1860-ban Pesten született, kevés esélyt látott arra, hogy a magyar zsidóságot megnyerje a mozgalmának. Nem véletlenül mondta később Heltai Jenőnek, hogy „a cionizmus szempontjából a magyar zsidók a zsidóság kiszáradt ága. Megértette: Magyarország esetében egyedi helyzetről beszélhetünk, és belátta, hogy itt olyan cionizmust kell teremteni, amelyet lehet. Erre utal híres mondata is, miszerint a magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet.”¹⁸

A zsidó felekezeti és társadalmi hetilap, a neológ irányzat szócsöve, a tekintélyes *Egyenlőség* 1896. szeptember 11-ei száma ezt írta Max Nordau-ról: „Dr. Südfeld Ö-Budáról, a sionizmus első másodprófétája”, illetve „a sionizmus első vice-mahdija”. Jellemző részlet dr. Silberstein Adolf *Magyar álláspont* című cikkéből: „A sionizmus oly nagyszerű tévedés, hogy majdnem a bűnnel határos. A sionisták meg akarták menteni a régi fajt és majdnem az antiszemiták késére gyűjtötték volna. Egy antiszemita programot fogadtak el és majdnem bebizonyították, hogy a zsidó hazátlan, mert a régi hazát el akarja hagyni és új hazája még nem volt. A zsidóból hontalan, földönfutó kalandort akartak csinálni és sírját megásták volna a sok ezredéves zseniális törzsöknek.” Öt évvel később ugyanebben az újságban, az *Egyenlőség* 1901. február 17-ei számában ezt írta: „Amiért mint magyar zsidók leginkább perhorreskáljuk a politikai cionizmust, annak az az oka, hogy a politikai cionizmus mindenütt a zsidó nemzeti érzést tételezi föl, hangoztatja, kelteti. Már pedig a magyar zsidó nemzetisége magyar. Magyar és semmi más. Egy így van. Ezen nem változtat semmi. Sem antiszemitizmus, sem cionizmus. Akinek ez nem tetszik, faragjon magának egy nem létező nemzetiséget, de ne akarja ezt másokra diktálni. Mert aki ezt teszi, gyöngíteni akarja ehhez a szent földhöz való hozzátartozásunk érzését, márpedig ilyen eljárásnak a neve nem más, mint hazaárulás.”

Molnár Ferenc is elutasította az irreálisnak gondolt, de reális veszélyekkel terhes eszmét, a cionizmust. Nyilvánosan soha nem bírálta Max Nordaut, de olyan lapok munkatársa volt, melyek gúnyt űztek belőle, élesen támadták. Mivel a cionizmus elutasításában egyetértettek a neológ és az ortodox zsidók (az előbbiek politikai, az utóbbiak vallási okokra hivatkozva), nem csoda, hogy a *Pesti Napló*, melyben Molnár is publikált, 1897. szeptember 8-ai számában így írt: „Magyarországon a felekezetből nemzetet csináló cionizmus sohasem fog híveket toborozni. Zsidó vallású magyarok vannak, zsidó nemzetiség nincsen. Ebben mindenki egyetért, legyen neológ vagy ortodox. A zsidó vallás magyar papjai már a szószéken is energikusan felszólaltak az Új Zsidóország megalapításának rögeszméje ellen.”

(Folytatjuk)

17 Zsoldos Andor: *Theodor Herzl. Emlékezések*. New York, 1981, World Federation of Hungarian Jewry, 19–20. Idézi Mary Gluck: *A láthatatlan zsidó Budapest*. Bp., 2017, Múlt és Jövő.

18 Patai József: Herzl. Bp., 1931, Pro Palesztina kiadása, 326.

Biernaczky Szilárd

Intő szavak

Hóvári János halálára

Hűséges szerető társad, Cecília
Kíséri távoli fénybe távozásod,
Könnyei szakadatlan tengerárja mossa
Lábad nyomát, szikrázó égi másod.

Magaddal vitted terveknek garmadát,
Szigetvár rajzik, és a pécsi Dzsámi
Kapui kinyílnak, szétfoszlik a galád
Történelem: jó barátot találni
Rég-ellenség helyett, ez a jövődő
Művészete, szétverni régi meddő
Viták parazsát, meglátni török népek
Küzdelemtelt folyamát. Elporladt méreg
(áfium) belehull elmúlt századokba,
Intő szavad kél, bár még botladozva.

A Zrínyiek árnya lebeg felettünk,
Diplomata-ésszel oszlattad a múltat,
Nem múltó dicsőség övezi tettünk
Közkinccsé te tetted a múltból tanultat.

Barátom! Gyertyát gyújtok asztalomon,
Lényed sugarai kavarnak a térben,
Agyad gyémántjai elysiumi asztalodon,
S társadat látod, merengve a fényben.

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) zeneszerző, italianista, afrikanista, költő, műfordító irodalmár, 1984-től az ELTE Afrikai Kutatási Program szervezője-vezetője, 2010 óta a Mundus Novus Könyvek Kft. irodalmi vezetője, a Magyar Afrika Tudástár megalapítója.

Események vére

*Gergely Ágnesnek végtelen nagy szeretettel
– tercinákban és keresztrímekben*

(1) Mindennapok fogságában

A tények durván ránk zúdulnak –
Vagy csak tétován átszűrődnek
Az ablakon, a paletták repedésein?

Ha hagyjuk, így is szertedúlnak
Csöndet, nyugalmat, kéknek-zöldnek
Erezik, ami fehér, tömpe késein

Események vére csöppen – Öleld
Kezedbe futtában a Délnek Csillagát!
Szekerezd a Göncölt! – Az égbolt

Int, ránk borul, segít a fel-nem-lelt
Reményt reményleni, s éveken át
Merenghetünk, vajon mi lesz s mi volt.

(2) A mulandóság sodrában

Finom, kecses, elegáns örömtáncok
Érzelem, gondolat és szó összetalálkozásain
Játékot, mélységet öszülés-ráncok
Híján vetít ránk a sok asszonánc és rim

*Húsz év múlva se röhögnek ki a fiatalok
Még ha csak egy hálóing és fogkefe
Az összepréselt ajakkal kiszúrt, titkos jajok
Még most is fiatalok, bethlehemi rockzene*

szűrődik ki, emberfia isten testén lépdél
Nagy Imre és barátaival a történelem
Maszkabál helyén már csak az elmúlás térdel
A rögeszme se más, üres zöldséges verem.

Megjegyzés: a dőlt sorok vendégszövegek Gergely Ágnes Még egyszer Firenzébe (2018) című kötetéből.

Egy nemzedéki esszé keletkezéstörténete

40 éve jelent meg az „...és mi most itt vagyunk”¹

Bevezetés

Negyvenegy éve, 1983 decemberében jelent meg Csengey Dénes első önálló kötete, az „...és mi most itt vagyunk” a Magvető Könyvkiadónál. Az esszékötet – melynek borítóján egy gitárt pengető kézfej látható – vállaltan a Cseh Tamás-jelenséget, annak gyökereit, a Cseh–Bereményi-dalok világát, az értelmiségi és egyetemista körökben elért sikerük okait, a befogadó közeget, a közönséget elemzi. Látszólag a dalokat, a műsorokat helyezi vizsgálódása középpontjába, de talán még gazdagabban, alaposabban tárgyalja ezek történelmi, nemzedéki, szociológiai hátterét, a közösségi tudatban fészkelő forrásait, beágyazottságát, befogadásának problematikáját; a *Valóság* nevű nagybácsi harmincéves távolmaradását.

A mű keletkezésének és megjelenésének ismeretlen állomásait, körülményeit, illetve fogadtatását, utóéletét igyekszem bemutatni a szerző hagyatékában fennmaradt, eddig ismeretlen kéziratok, levelek, naplórészletek segítségével. A ki-rajzolódó mozaik túlmutathat egy kötet alakulásán, képet adhat Csengey írói indulásáról, motivációiról, illetve a ’70-es évek végén, a ’80-as évek elején fennálló publikálási nehézségekről, a könyvkiadás és a folyóiratok helyzetéről a késő Kádár-korban.

Előzmények

Magyarországon az 1960-as, 70-es években a többek között a *Valóság* folyóiratnak vagy az újraindított *Magyarország felfedezése* sorozatnak is köszönhetően ismét kifejezetten divatossá, fontossá vált a szociográfia műfaja. A közvetlen környezet, illetve a határon túli területek megismerésének és megismertetésének igényén túl a műfaj népszerűsége annak volt köszönhető, hogy – bár a rendszer

CSENGEY BALÁZS (1985) magyar nyelv és irodalom szakos bölcész és tanár, az MNMKGK – PIM – CSTA munkatársa, a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója.

1 Csengey Dénes: „...és mi most itt vagyunk”. Bp., 1983, Magvető.

nyílt kritikájára nem volt lehetőség – ebben a formában a szerzők szabadabban foglalkozhattak a társadalmi problémákkal, hétköznapi, valós, a szocialista realizmus ábrázolásmódján túlmutató léthelyzetekkel.

Csengey Dénest is foglalkoztatta a műfaj, így korai, a *Tolna Megyei Népiújság*-ban megjelenő zsenék, valamint egy az *Alföld*-ben 1978-ban helyet kapó novella² után másodéves magyar-történelem szakos debreceni egyetemistaként szak-társaival a magyarországi jehovistákat választották kutatásuk tárgyává, közös tanulmányukat a *Valóság*-ban publikálták,³ és előadásokat is tartottak a témakörben. Egy ilyen tervezett, de meghíúsult 1979. október végi szegedi előadás adta meg a szikrát az „...és mi most itt vagyunk” megírásához egy 1979. november 8-ai retrospektív naplóbejegyzés szerint:

„Szegeden Gajdóczi szabadsága miatt nem szerveződtek meg, és el is maradtak az előadásaim. A városban nem volt semmi dolgom, mégis ott töltöttem két napot. Azaz...

Cseh Tamással voltunk együtt. Többször meghallgattam új műsorát, együtt is laktunk, nagyokat beszélgettünk sok ital mellett, összebarátkoztunk, úgy hiszem. Egy este neki, Évának meg a házigazdánknek felolvastam a tanulmányt, másnap Pest felé utunkban egy könyv terve alakult ki bennem. Ez a téma megérne egy nagyobb (nem ezeken a lapokon elbeszélendő) misét.

Meg is egyeztünk Tamással, neki tetszett az ötlet. Úgy néz ki, van lehetőség egy könyvecske megjelenésére a Zeneműkiadónál.”⁴

Hogy nem a semmiből jött a találkozás, illetve a témával – a Cseh-Bereményi-dalokkal, műsorokkal – való foglalkozás, arra a *Hajdú-Bihari Napló* 1978. május 10-ei⁵ számában és Csengey Dénes levelei között is találunk bizonyítékot, hiszen már 1979 májusában érkezett két levél⁶ Cseh Tamástól, melyekben debreceni meghívás mellett a dalokat, azok hátterét, jelentésrétegeit firtató hét kérdésre is válaszol. Az anyaggyűjtés nem véletlen, a *Mozgó Világ*-ba és a debreceni *Egyetemi Élet*-be is készülöben volt egy-egy Csengey-tanulmány a Cseh Tamás dalokról, az októberi találkozásig ugyan mindkettő elkészült, sorsuk bizonytalan volt.

A bizonytalanságot bizonyosság követte, Alexa Károly 1979. november végén a *Mozgó Világnál* közlésre váró tanulmányt⁷ elutasította: „A kéziratot többen

2 Csengey Dénes: Halandzsia. In *Alföld*, 1978/1.

3 Csengey Dénes – Fazekas István – Halmágyi Miklós – Ködöböcz Gábor. Jézus királysága – Jehovisták Magyarországon. In *Valóság*, 1979/7.

4 Csengey Dénes: *Naplóbejegyzés*, 1979. november 8. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

5 Csengey Dénes: Antoine vagy Désiré. In *Hajdú-Bihari Napló*, 1978. május 10., 4.

6 Cseh Tamás: *Levél Csengey Dénesnek*, 1979. május 10. és 1979. május 31. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

7 Csengey Dénes hagyatékában nem maradt fenn, de a Cseh Tamás és Csengey Dénes levelezése alapján ennek kidolgozott, továbbírt változata lett az „...és mi most itt vagyunk”.

elolvasták nálunk, és az a vélemény alakult ki, hogy csak alapos átigazítással lehetne közölni. Nos – sajnos – az ügy közben vesztett aktualitásából, így különösebb értelme nem volna újra nekiállnod a dolognak. Legalábbis a Mozgó Világ számára. [...] Kérlek, próbálj belátó lenni. Mindezt ne értékítéletnek vedd, hanem a körülmények balszerencsés sorozatának...”⁸ Amennyiben az óvatosság vezérelte a szerkesztőséget, az idő őket igazolta, két évvel később már az elővigyázatosság sem volt elég, nem tudták elkerülni a bezúzást, újabb két év elteltével pedig a kultúrpolitikai vezetés nem elégedett meg az átszervezéssel, Kulin Ferenc főszerkesztő felmentésével lényegében véget ért a lap érdemi története. Óvatos volt az *Egyetemi Élet* is, néhány nappal később, 1979 decemberében kiderült, hogy a másik – *Cseh Tamás nincs humoránál* című – szintén megjelenésre váró cikk sem mehetett volna jelentős húzások nélkül nyomdába, így Csengey Dénes elállt a közléstől.

Kezdetek – A Zeneműkiadó vonzaskörében

Az egyetlen lehetőség a publikációra 1979 decemberének második felére így a Cseh Tamás által említett és megkeresett Zeneműkiadó maradt, Vas Gábor és a szerkesztőség ugyanis elolvasta a – vélhetően a *Mozgó* által visszautasított – tanulmányt, és érdeklődött a további kidolgozás iránt, felhívva a figyelmet, hogy a lemezek és a zenei elemzés is nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjanak, ha ők lesznek a kiadó. Bereményi Géza értesülve a fejleményekről a siker érdekében azt üzenté, hogy Kardos László irodalomtörténésszel érdemes felvenni a kapcsolatot, ő segíthet, a dokumentumok alapján, erre végül nem került sor.

A hányattatott előzményekhez képest meglepően hamar, már 1980. február 25-én elkészült a szerződés a Zeneműkiadó Vállalattal folyó év augusztus 30-ai leadási határidővel. A januári szinopszis az első fennmaradt szövegváltozata, terve a kötetnek, így érdemes figyelmet szentelnünk neki. Az öt kézzel írt oldalból álló tervezetben egy háromoldalas rövid esszét követ további két oldal tizenhárom fejezetcímmel, rövid leírással. Ezek a tartalomjelölő fejezetcímek végül nem kerültek a kötetbe, helyette minden új egység kezdetén egy tematikailag kapcsolódó Cseh–Bereményi-dal citátuma áll mottóként. A tervezett tizenhárom fejezet helyett tizenkettő került a végső változatba, a szinopszist felütő esszé pedig nem a mű elején, hanem a hatodik fejezetben olvasható, igaz, átdolgozva.

Fontos megjegyezni, hogy a szinopszis végén Csengey Dénes lefekteti a műfajt és a szándékait is, mintegy előre jelezve, hogy a kiadó ne számítson zene-történeti szakmunkára: „Az írás nem lesz szövegértelmező, társadalmi és zenei

8 Alexa Károly: *Levél Csengey Dénesnek*, 1979. november 29. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

9 Csengey Dénes: *Levél Cseh Tamásnak*, 1979. december 20. C35175, PIM-Cseh Tamás Archívum.

szakterminusokat egymásra tornyozó tanulmány. Esszé lesz, nagy érzelmi és gondolati távolságok áthidalására alkalmas, sőt, éppen erre épülő munka. Csak ilyen módon lehetséges úrrá lenni a témában rejlő szélsőségeken. S csak így lehet – ami szándékom – megírni egy nagy, meddő és meddőségét felismerve iránykorrekciót megkísérlő mozgalom hiteles regényét egy lassan fagypontra hűlő társadalom közegében.”¹⁰ Nyilvánvaló, hogy a tervek szerint Cseh Tamás és Bereményi Géza csak szereplői, bár igen fontos szereplői lesznek a kötetnek, főszerepbe más kerül, a „nemzedék” s az őt érő hatások, *történelmi szélárnyékok*, út és kiútkeresések, így a beat is a készülő írás vizsgálgatásának tárgya.

A megkötött szerződés birtokában Csengey nekilátott a kutatómunkának. Egyes lépésekről levelek tanúskodnak, 1980 májusában Bereményi Gézától,¹¹ majd júniusban Cseh Tamástól¹² is érkezett családi helyzettel, indulással, epizódokkal fűszerezett önéletrajz, ezek segítségével a majdani kötet az ötödik fejezetben mutatja be Bereményi Géza és Cseh Tamás háttértörténetét, gyermekkortól a közösen írt dalokhoz vezető útját. 1980 őszén Csengey Dénes megvásárolta első – és egyetlen – Predom típusú írógépét, így a szerződésnek megfelelően a szinopszissal ellentétben a mű kéziratát már gépelt oldalakon tudta benyújtani. Ekkortól kezdve, ha tehette, igyekezett írógépen fogalmazni írást és levelet egyaránt, ezért levelezőtársai és napjaink kutatói egyaránt hálások lehetnek. Problémát jelentett azonban, hogy a Zeneműkiadó kottákat is várt a kötethez, amiket Cseh Tamás autodidakta lévén soha nem készített a dalokhoz. Csengey megkereste egy szekszárdi zongoratanárnő ismerősét, hogy kazetták alapján kottázza le a kötetbe szánt dalokat, ám a kiadó nem fogadta el az általa készített kottákat, helyette saját alkalmazásukban álló profit ajánlott, akinek a tarifája számonként 100 forint lett volna, ami a szándékolt 37 dal esetében hatalmas költséget rótt volna a szerzőre, amennyiben a kiadó nem vállalja magára. Erről már Takács Ágnes, a Cseh Tamással és Csengey Dénessel is baráti viszonyban levő szerkesztő számolt be 1980. október 7-ei levelében,¹³ végül kérdés, hogy hogyan, de október 30-án a Zeneműkiadó Vállalat hivatalosan igazolta,¹⁴ hogy a kézirat 150 oldal szöveg és 37 kotta formájában benyújtásra került.

December 1-jén Takács tolmácsolásában az első lektori vélemény, a húzások tizenhét tételes listája is megérkezett. Adott esetekben egy-egy szókapcsolat, egy mondat, máshol három oldal is kifogásolhatónak bizonyult, úgy, mint:

10 Csengey Dénes: „...és mi most itt vagyunk” – szinopsis. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

11 Bereményi Géza: *Levél Csengey Dénesnek*, 1980. május 12. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

12 Cseh Tamás: *Levél Csengey Dénesnek*, 1980. június 18. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

13 Takács Ágnes: *Levél Csengey Dénesnek*, 1980. október 7. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

14 Zeneműkiadó Vállalat (dr. Bösze, Révész aláírással): *Levél Csengey Dénesnek*, 1980. október 30. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

„...a szövetségük megalakulásakor ki tudja, honnan előkerült partizánok legendáit...”;
 „...az érvényes értelmezésre azóta is hiába váró... (1956-os ősz)”;
 „...szögesdrót mögött lakott a társadalmi önismeret...”,
 „...és ugyanakkor gátolta meg fegyveres beavatkozás annak a nagy csehszlovákiai reformhullámnak lefolyását, amelyről a CSKP hivatalos nyilatkozata azt szögezte le, hogy a »szocializmus keretein belül« végbemenő változásokat tűzött maga elé”.¹⁵

Utóbbit azért emeltem ki, mert a többséget végül sikerült bent tartani a kötetben, Csehszlovákia és ’68 említését végül az ekkortól még három évet csúszó megjelenés sem tudta megvédeni, Kardos György végül a szerkesztők és a szerző tudta nélkül, önhatalmúlag húzta ki a könyvből.

De ekkor még nem volt Kardos György és a Magvető, hanem a Zeneműkiadó Vállalat szerkesztősege foglalkozott a kötetrel, és a Cseh Tamással a 25. Színház révén jó viszonyt ápoló Gyurkó Lászlót kívánták felkérni külső lektornak (biztosítva önmagukat), akitől utószót is kértek. Takács Ágnes december 10-ei leveléből¹⁶ kiderült, hogy Csengey kitartott a kézirat mellett, egyetlen húzásról sem akart hallani, így a szerkesztő igyekezett a mielőbbi megjelenés érdekében meggyőzni az elkerülhetetlenségükről, miközben Gyurkó lektori jelentése kezébe helyezte volna a könyv sorsát. 1981. január 4-én meg is érkezett a jelentés, miszerint a húzás nélkül nem lehet megjelentetni. Takács Ágnes leveléből kiderül, hogy „a főnök”¹⁷ Huszár Tibort kérte fel az utószó megírására, Sükösd¹⁸ pedig egy Csengeyt bemutató előszót írta január végére. Cseh Tamás hasonló véleményen volt, mint Csengey: „Amit írtál a fejleményekről, egyetértek. Ha nagyon megvagdossák, már talán nincs is értelme.”¹⁹ Takáccsal levele alapján madarat lehetett volna fogatni, februárban már le szeretne volna adni a végső kéziratot, ám Csengey nem engedett a negyvennyolcból és a szövegből, így 1981. február 19-én a Zeneműkiadó Vállalat hivatalos levélben tudatta, hogy a kézirat közlésére „kiadói szempontok miatt nem vállalkozik”.²⁰

15 Takács Ágnes: *Levél Csengey Dénesnek*, 1980. december 1. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

16 Takács Ágnes: *Levél Csengey Dénesnek*, 1980. december 10. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

17 Nem egyértelmű, hogy kire utal, a Zeneműkiadó Vállalat vezetője ebben az időszakban Sarlós László. (Cs. B.)

18 Minden valószínűség szerint Sükösd Mihályról van szó. (Cs. B.)

19 Cseh Tamás: *Levél Csengey Dénesnek*, 1981. január 8. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

20 Zeneműkiadó Vállalat (dr. Bösze, Takács aláírással): *Levél Csengey Dénesnek*, 1981. február 12. (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában.)

Új kiadó, a Magvető

A szerződés felmondva, azonban a levél végéből kiderül, hogy a kéziratot továbbították a Magvetőnek. Ennek köszönhetően sem gyorsultak fel az események, amit tudhatunk, az mindössze annyi, hogy Zsámboki Mária lett az új szerkesztő, és a kiadó vezetője, Kardos György kezébe került a kötet sorsa. Ettől kezdve a kéziratot Csengey nem módosította, így szerzői változtatásról nem beszélhetünk, csak rendszeresen érdeklődött, hogy mikorra várható, és lesz-e egyáltalán megjelenés. Amíg az írás a Magvetőnél porosodott, egyes részletei, szakaszai azért megjelentek a *Valóság*,²¹ az *Alföld*,²² *Életünk* hasábjain, hivatkozási alapot, érvet adva Csengey kezébe, alátámasztandó, hogy várja a közönség. Például 1982 nyarán keltezett levelében nem is a kiadás kérdése iránt érdeklődik, hanem engedélyt kér Kardostól, hogy egy részlet közölhető lehessen az *Életünkben*, és csak mellékesen kéri a megjelenés dátumát, hogy a publikáció a kötet előzeteseként jöhessen ki.²³ Érdeemes megemlíteni, hogy 1982 decemberében már a nyáron leadott, azóta is reakció nélkül hagyott elbeszéléskötet után érdeklődik, egyéb reakciót hiába várva kérné vissza a kéziratot. (Ez már egy következő tanulmány témája, ami a *Gyertyafénykeringő* keletkezésével foglalkozik, de jól mutatja a korszak magvetős tempóját. 1983 szeptemberében minden bizonnyal lehetett már híre az akkor tényleg a kiadás küszöbén álló kötetnek, ugyanis egy (valószínűleg végül nem közölt) Gyárfás Péter által készített interjúhoz gépelt válaszokat Csengey az „...és mi most itt vagyunk”-hoz kapcsolódó kérdésekhez. Többek között kifejti: „A róluk (a Cseh-Bereményi-dalokról – Cs. B.) szóló esszé, ez ma már világos, előtanulmány, lerovandó belépődíj volt ahhoz, hogy most már a saját nemzedékem felé fordulhassak.”²⁴ 1983 decemberében végül megjelent a kötet, mely a Gyorsuló idő sorozatba volt szánva több levél bizonyossága szerint is, formátumra illik is a széria többi darabjához, ám a Gyorsuló idő felirat nem szerepel sem a borítón, sem a belíven, megválaszolatlan kérdés, hogy tudatos kiadói döntés az elkülönítés, avagy egyszerű nyomdahiba a kiváltó ok.

Fogadtatás

Nem csak Csengey Dénes szempontjából fontos, hogy első kötetről beszélünk, az ekkor már 13 éve fennálló Cseh-Bereményi-együttműködésről sem jelent

21 Csengey Dénes: „És mi most itt vagyunk”. In *Valóság*, 1981/3.

22 Csengey Dénes: Tíz év után – Csengey Dénes Beszélgetése Cseh Tamással és Bereményi Gézával. In *Alföld*, 1981/3. (Ez az interjú az eredeti tervek szerint szerepelt volna a kötet végén, végül nem így alakult. Cs. B.)

23 Csengey Dénes: *Levél Kardos Györgynek*, 1982. június 24. PIM kéziratár, 2010/10/109/1.

24 Csengey Dénes: *Válaszaim a kérdésekre*. Gépelt kézirat autográf datálással, 1983. szeptember 22. (Csengey Dénes jogörökösének tulajdonában.)

meg korábban könyv, ezt megelőzően a '70-es években Almási Miklós²⁵ és Kerényi Grácia²⁶ foglalkozott mélyebben az új, különleges, a populáristól elütő, a beattól és a polbeattól is különböző, közvetlen előzmény – de nem minden előzmény – nélküli műfajjal, jelenséggel. A rendszerváltás óta a helyzet változott, könyvek, filmek is készültek Cseh Tamásról, a dalokról, a dalnokról, de olyan átfogó, a történelmi kontextust bemutató kiadvány, amelynek megírására Csengey vállalkozott, azóta sem.

A megjelenés évében, 1983-ban tehát hiánypótló, nagy olvasói érdeklődést kiváltó kiadványról beszélhetünk, hiszen a Cseh-Bereményi-dalok, estek ekkorra már emblematikussá váltak, ahogyan Cseh Tamás alakja is, aki ez idő tájt Jancsó-filmek állandó karaktere, a frissen alakult (budapesti) Katona József Színház rendes tagja, ahol önálló estet tartott, emellett zenét is szerzett, kisebb szerepeket is vállalt. Vidéki fellépései végeztével nem egyszer neki vagy a szintén jelenlevő Bereményi Géának szegeződött a művészi szerepkörből nehezen megválaszolható, programváró kérdést, hogy „Mit tegyünk?”.

Az „...és mi most itt vagyunk” 10 000 példánya ennek megfelelően a lapok és a korabeli levelek tanúsága szerint pillanatok alatt elfogyott. 1984 tavaszától kezdve a kötet recepcióját is nyomon követhetjük. Általánosságban elmondható, hogy a kötetről több könyvajánló jelent meg, mint recenzió vagy kritika. Erre reflektált 1984 nyarán a *Magyar Ifjúság* hasábjain Kiss Ferenc, aki – egyrészt e könyvet méltatóan, másrészt szegényes kritikai recepcióját elmarasztalva – szomorúan konstataulta, hogy a legégetőbb kérdésekkel foglalkozó munkák gyakran visszhang nélkül maradnak.²⁷

Bármilyen irányból is közelítettek a kötethez a recenzensek, arra többségük rámutatott, hogy a mű elsősorban a Csengey Dénes számára megkerülhetetlen (de sokak által ekkoriban megkérdőjelezett) nemzedéki kérdéssel foglalkozik, a '40-es, '50-es években született generáció útkeresését és kiútkeresését állítja a középpontba, és a dalokat, a jelenséget saját gondolatmenetének illusztrációjaként használja fel.²⁸ A tizenkettő (lényegében tíz keretbe foglalt) számozatlan, cím nélküli, csak mottóval ellátott fejezetből álló kötet indokolja is ezt a megítélést. Az első fejezet – nevezzük így, bár tartalomjegyzéket sajnos nem tartalmaz a könyv – felütését három történelmi, a felnövő nemzedék élményeit, tragédiáit, ezek hiányát bemutató fejezet következik, a bevezetés után sokáig nem, csak az ötödikben tűnik fel újra Cseh Tamás alakja. Ekkor viszont a dalok szempontjából releváns életrajzi adatok is kifejtésre kerülnek róla és Bereményi Gézaról egyaránt, az ezt követő fejezetekben pedig a szerzőpáros műsorainak, lemezeinek a korszak kontextusába helyezett értelmezését kapjuk. Elek Tibor megítélése szerint „Felrázó, a társadalmi valósággal való szembenézésre kényszerítő,

25 Almási Miklós: Dal-dokumentumok a 70-es évek elejéről: Cseh Tamás műsora. In *Színház*, 1975/9.

26 Kerényi Grácia: *A daloló uborkától az egyszemélyes színházig*. In *Színház*, 1980/1.

27 Kiss Ferenc: *Folklór az ezredvégen? Magyar Ifjúság*, 1984/30.

28 Pl. Varga Pál: *Nemzedékek és „nemzedékek”*. In *Alföld*, 1984/8.

a látottakból az érvényes társadalmi cselekvéshez erőt támasztó, két-három egymást követő nemzedéknek konkrét tanulssággal szolgáló könyv Csengey. Ahogy „hiánydalok!” Cseh Tamás „helyzetjelentései”, úgy hiánynyv ez a nemzedéki esszé.”²⁹

A nemzedéki kérdésről, egyáltalán a nemzedék fogalmáról, ennek korabeli létjogosultságáról alkotott eltérő kiindulópontok ismeretében nem meglepő, hogy pozitív és elmarasztaló, vitába szálló kritikák egyaránt születtek. Különleges példa Csordás Gábor recenziója vagy inkább vitairata a *Kritika* hasábjain, aki kijelenti:

„Akárcsak Csengey, könyvének kritikusa is meg van fosztva attól a lehetőségtől, hogy az adott korszakokat illető tudományos vagy legalább közmegegyezésses evidenciákra hivatkozhassek. Ezért kénytelen előadni a saját verzióját a Csengey által élménnyé szublimált történelmi folyamatokról, hogy azután a könyv állításaiával és megállapításaiával vethesse össze azt, jól tudván, hogy ezáltal minden ítélete verziója helyességén áll vagy bukik majd.”³⁰

Az elhallgatott történelem, a második világháborút követő korszak nem propagandaszándékú írott és íratlan dokumentumainak hiányában nem meglepő, hogy ahogyan mannheimi értelemben vett nemzedéki egység³¹ sem jöhetett létre, úgy egységes történelemszemlélet sem. Így az „...és mi most itt vagyunk” – bár elbeszélésmódját tekintve korántsem olyan személyes, mint a későbbi *Nemzedéki napló*³² – szociográfiaérzetű nyelvezete ellenére szociálpszichológiai esszé, mely a szubjektív történelemszemléletet közvetíti. Esszé mivoltát támasztja alá, hogy csak utalások találhatók benne, lábjegyzetek, hivatkozások nem, még a fejezeteket felütő mottóként használt idézetek esetében sincs feltüntetve, hogy mely Cseh–Bereményi dalból származnak, és akkor a címről nem is beszéltünk. Ha megnézzük Csengey esszédefinícióját a citált *Nemzedéki napló*ban, az is határozottan ezt támasztja alá: „Az esszé nem kiváltság, hanem műfaj, mégpedig olyan kísérleti műfaja átrendeződő, átmeneti koroknak, amelynek célja és értelme semmibe venni az érvénytelenné vált történelmi, társadalmi szociális definíciókat, nem múlt, hanem szinte jövő időben gondolkodni.”³³ Csordás és Csengey történelemszemlélete erősen különbözik, ennek tudható be a vitahelyzetben is helytálló kritika, Kocsis L. Mihály nemzedésképe Csengeyével korrelál, így ő valójában sűrítette a gondolatmenetet, és csupán megjegyzésekkel látta el azt.³⁴ Jól mutatja, hogy mennyire foglalkoztatta

29 Elek Tibor: Csengey Dénes: „...és mi most itt vagyunk”. *Dunatáj*, 1984/3.

30 Csengey Dénes: Hol vagyunk? In *Kritika*, 1984/11.

31 Ld. Mannheim Károly: A nemzedékek problémája. In Uő.: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Bp., 2000, Osiris.

32 Csengey Dénes: *A kétségbeesés méltósága*. Bp., 1983, Magvető.

33 Csengey Dénes: *A kétségbeesés méltósága*, Bp., 1983, Magvető, 200.

34 Kocsis L. Mihály: Kik és hol. In Kocsis L. Mihály: *Olvasó példány*. Békéscsaba, 1994, Tevan.

Csengey a nemzedékek kérdésköre, és az erről való diskurzus, hogy aláhúzta, jegyzetelte és kommentálta a lapszéleken a *Kritika* idézett számában nemcsak a saját munkájáról szóló, hanem a többi nemzedéki témakörben született írást. A fenti Csordás-idézetet is aláhúzta, megjegyezve: „itt a mód hozzászólni a recenzióhoz!!!”³⁵

Kévs kritika mutat túl a nemzedéki kérdés problémakörén, Tarján Tamásé ilyen a *Népszabadság*ban.³⁶ Esszészociográfiaként, nemzedéki röpiratként határozza meg a kötetet, melynek generációs megállapításainak részben igazat ad, részben cáfolja őket, méltatja a Cseh–Bereményi-estek hiánypótló értelmezését, rámutat a műsorok elemzésének pontosságára, viszont elmarasztalja a szerzőt, mert az nem élt az egyéb Bereményi-szövegekkel való összevetés lehetőségével. Zárásképp még egy kritikai észrevételt tesz, miszerint Csengey nem figyelt fel a könyvzárta előtt már észrevehető árulkodó jelekre, melyek a Cseh–Bereményi-páros különválására engedtek következtetni. Egyébként is visszatérő szemrehányása a szemléknek, ajánlóknak, hogy az „...és mi most itt vagyunk” Cseh Tamás munkássága szempontjából nem az aktuális állapotot tükrözi.³⁷ Tekintve, hogy három évvel születése után jutott el az olvasókhoz a szöveg, ez nem meglepő.

Érdekesség, hogy a szórványmagyarsághoz is eljutott a kötet, a chicagói *Szivárvány* folyóiratban Dunai János egészen odáig megy, hogy kijelenti: „Csengey Dénes könyve a 45 utáni magyar társadalomfejlődés neuralgikus pontjaira koncentráló történelmi-szociológiai esszé. Elevenbe vágó és hiteles. Aligha látott napvilágot fontosabb könyv mostanában Magyarországon.”³⁸ Akár a túlzó chicagói, akár a vitára kész magyarországi kritikát fogadjuk el autentikusnak, nyilvánvaló, hogy nem kerülhetjük meg Csengey e munkáját, ha a '80-as évek első felének átmeneti műfajaira szeretnénk pillantást vetni, ahol „a műfajok szétmállanak, önéletrajz és esszé regénynek neveztetik, novella és regény egybeemosódik, a regények novellaepizódokból állnak, és novellaciklusokat kerestelünk el regénynek”.³⁹ Ehhez hasonlóan, nevezhetjük az „...és mi most itt vagyunk”-ot legtalálóbban (nemzedéki) esszének, de szociográfiának, regénynek vagy nemzedéki röpiratnak is. A kötet nem merült teljes feledésbe, nem maradt utóélet nélkül, további két (gyűjteményes) kiadást is megélt, majd 2013-ban a Thália Színház és a Magyar Rádió jóvoltából rádiószínházi változata készült, sőt, 2024-ben is foglalkozott vele a *Literán* Jánossy Lajos.⁴⁰

35 Csengey Dénes: *Kézzel írott jegyzetek a Kritika*, 1984/11 számán (Csengey Dénes jogörököseinek tulajdonában).

36 Tarján Tamás: Könyvszemle. In *Népszabadság*, 1984. január 24.

37 Ld. Mórocz Károly: Helyzetjelentés – Helyzetjelentésekről. In *Dolgozók lapja*, 1984/79.

38 Dunai János: *Szivárvány*, 85.

39 Gáll István: Péter, küzdjünk meg? In *Uő.: Hullámlóvas*. Bp., 1981, Kozmosz, 324.

40 <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/janossy-lajos-buvarlatok-10-csengey-denes-es-mi-most-itt-vagyunk.html> (letöltve: 2024. 12. 09.)

Egy francia–magyar „irodalmi szalon” a háború árnyékában

Louise de Vilmorin Budapesten (1939–1944)

Közismert, az irodalmi szalon fogalma a franciákhoz köthető. „Gyűlölöm Versailles-t – mondja Montesquieu –, mert ott mindenki kicsi, és imádom Párizst, mert ott mindenki nagy!” A 18. században Párizs lesz a központ, mindenkit bűvkörébe vonz, s ebben nem kis szerepük van az irodalmi szalonoknak. Szellemi, művészeti, irodalmi központok, a francia ember egyéniségének sajátos és jellemző vonása a könnyed és szellemes társalgás szeretete. Montesquieu megjegyzi, a 17. században a nők szépek voltak, a 18-ban vonzóak lettek és kultúráltak, a férfikkal egyenrangúak, sőt a szalonokban vezető, irányító szerepük lett. Az irodalmi szalon Voltaire szerint afféle miniatűr akadémia, elnöke nem férfi, hanem a bűvös harmincon túl levő hölgy; hatalma nagyobb, mint a Francia Akadémia elnökéé, mert tetszése szerint irányíthatja a társalgást, a témákról kialakult vitát, s pusztá tekintetével emelhet valakit a magasba vagy sújthat a porba. A szalon a sajtót is helyettesítette, különösen azok számára, akik irodalmi babérokra törekedtek.

Egy-egy szalon úrnőjének nem kevés lemondásába, önuralmába került, hogy a különböző rangú és világnézetű vendégeit összetartsa és szórakoztassa. Keltett a vagyon, az összeköttetés, az előkelő származás, kapcsolatok, különleges egyéniség és szépség. Madame de Lambert előkelőségével, Madame Geoffrin jóságával, Madame de Tencin, Madame du Deffaud okosságával és Mademaiselle de Lespinasse bájával, szellemességével tűnt ki. A 18. század ötvenes éveiben Franciaország szellemi központjaivá váltak az irodalmi szalonok, ott mutatták be az írók és olvasták fel legújabb műveiket, eszméket cseréltek, véleményformáló szerepük jelentős volt. Már Madame de Tencin szalonjában el tudta ismertetni a tudás adta méltóságot, állandó vendégei inkább férfiak: Marivaux, Prévost Abbé, Marmontel, Montesquieu stb. Az ötvenes évektől az irodalom szeretetéről a filozófia szeretetére térnek át, a szalon fejlődésében bizonyos demokratizálódás figyelhető meg. Híres írók és művészek fordulnak meg egy egyszerű származású hölgy szalonjában. Delille, a költő szerint egész Európa

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

ott volt Madame de Geoffrin körül, lesve szavát... A művészet iránti érdeklődés, a festészet, a zene, az enciklopédisták körében téma. Mademoiselle de Lespinasse szalonja pedig a leghíresebb és leglátogatottabb szalon lesz, központi helye a filozófiának és a kritikának (D'Alembert, Diderot és Rousseau). A szalonok mellett kedveltek az irodalmi kávéházak és a klubok. A 18. század a „siècle du lumière” – a fény százada, természetesen nem volt ellentmondásoktól mentes. Még az írók és filozófusok öntudatosan képviselték nemzetüket, D'Alembert például kijelentette: „az író célja csak az emberek kiművelése és felvilágosítása lehet, ezért írónak lenni a legszebb dolog a világon”, az eszmék és a valóság közötti ellentmondások a forradalom felé sodorták Franciaországot. Azt hitték, Franciaország a király helyett minden franciáé lehet, lehet szabadság, egyenlőség, testvériség, de a felrobbant valóság elsöpörte az irodalmi szalonok meghitt világát.¹ Ahogyan Madách, azaz Ádám mondja a párizsi színben:

„Lásd a valót, mint én látom magam.
De nem les-é avatatlan hallgató, mert
Az az igazság rettentő, halálos,
Ha a nép közé megy a mai világban.”
(Az ember tragédiája, X. szín, 2475. sorok)

A bölcsélet – csupán költészet, a szalonok csak illúzió.

A 20. század budapesti „milieu”-je a harmincas, negyvenes évek elején is kereste az eszmék, a költészet, az irodalom bűvöletét. A francia szellem a *Nyugat* című folyóiratban és körülötte újra erősödik, bár Trianont nem felejtí senki. Aurélien Sauvageot esszéiben és könyveiben sokszor vall erről. François Gachot, író és franciatanár, aki később érkezik hozzánk, így ír emlékirataiban: „Ki kell mondjam végre: ebben az országban, amelynek nagy egyéniségei századokon át oly gyakran fordulnak Franciaország felé, hogy onnan legtöbbször csak közömbösséget és hálátlanságot kapjanak viszonzásul, különösen egy dolog ragadott meg. Az írók és művészek hajlamosak volta hinni abban, hogy egy szellemi kapcsolatban, amely köztük és a nyugatiak között létesült – egy olyan francia, mint én –, mindig többet ad, mint amennyit kap. Pedig amióta Magyarország földjére léptem és megtanultam magyarul, felfedeztem, hogy inkább az ellenkezője zajlik le. Rendkívüli gazdagodást jelentett a lélek síkján, hogy a szemem olyan tapasztalatokra nyílt meg, amelyhez hasonlót nem adott sem a francia vidéken eltöltött gyermek- és kamaszkorom, sem hat egyetemi évem vagy párizsi életem.”² Gachot majd 25 évet töltött Magyarországon, többet, mint Sauvageot, megtanult magyarul. Az írók, festők, művészek jó barátai lettek, megfordult a közéletben épp úgy, mint az értelmiségiek között. Gachot első novellája Párizsban, a *Nouvelle Revue Française*-ben (Gallimard Könyvkiadó)

1 Lásd bővebben Madácsy László: *Francia irodalmi szalonok*. Bp., 1963, Gondolat, 5–35.

2 François Gachot: Egy elmúlt ország emlékei. *Irodalomtörténet*, 1972/1, 92.

jelent meg, Jean Cocteau és René Grevellel írók pártfogolják. Budapesten a *Nyugat*ba is ír, barátai lesznek Gyergyai Albert és Szávai Nándor. 1926-tól a *Mercure de France* magyar rovatában népszerűsíti a magyar irodalmat a franciáknak, műfordításai kiválóak. Nálunk pedig képviseli a francia szellemet. Nem csoda, hogy a francia–magyar kapcsolatokat erősítette, amikor rátalál egy különleges francia írónőre, Louise de Vilmorinre, aki 1938-ban érkezett férjével együtt Budapestre. Így ír róla *Írók között* című visszaemlékezésében: „A Jacques Rivière-nél tartott párizsi összejövetelek férfiak találkozásai voltak, írónők nem jöttek. Louise de Vilmorint, aki akkoriban az Egyesült Államokban tartózkodott, és testvéreihez küldött leveleiben küldte el első írásait, Malraux fedezte fel, s ezzel el is dőlt irodalmi sorsa, lett belőle Sainte Unefois. (Szent egyszer volt).”³

Louise de Vilmorin (1902–1969) vagy Comtesse de Pálffy az Osztrák–Magyar Monarchia idején a Duna-tájon élt. Erdődi gróf Pálffy Pál diplomata és huszártiszt felesége, aki Pozsony környéki birtokain gazdálkodott, vagy inkább utazgatott, és gáláns élményeket keresett. Találkozását a francia főúri hölgygel 1937-ben házasság követte. A közeli birtokon, a Budmericei kastélyban kezdték közös életüket. Ez a gyönyörű kastély mai is létezik, a szlovák írószövetség alkotóháza. Csehszlovákia német megszállása elől Budapestre menekültek, ahol a francia grófnő előbb a Pálffy-palotában, majd egy Galamb utcai lakásban élt, itt már magányosan, válásuk után. Ugyanakkor a budapesti frankofil társaság hamar felfedezte, ő lett a központ, és valamiféle „irodalmi szalon” légköre vette körül. Csak az ország német megszállása elől költözött vissza Franciaországba, Verrières de Buissonba, haza, 1944-ben. Eredetileg négy fivérével együtt egy előkelő lotharingiai famíliából származott, unokafivére és jegyese Antoine de Saint-Exupéry. Már fiatalon szerelmes lett, első férje egy gazdag amerikai üzletember, világlátott utazó, négy évig tartó házasságukból három lány született. Bár imádja a vidéki természetet, Párizs nélkül mégis unatkozik. Így kezd történeteket irogatni, André Malraux a korabeli párizsi művészeti és irodalmi köröket jól ismeri, François Mauriac-ot, Jean Cocteau-t, Pascal Piát, érdekli a festészet és a filozófia (ő maga is szurrealista meséket ír). Elindítja az írói pályán Louise-t, akinek egész életét végigkíséri. Első regényét (*Sainte-Unefois*) 1934-ben jelenteti meg a Gallimard Kiadó. Válása után újra Párizsban él, verseket ír a *Minotaure* című folyóiratnak. Támogatják: Jean Cocteau, íróbarátai, képzőművészek. (Paul Éluard, André Derain, Max Ernest s főleg André Malraux). Harmadik regénye, a *Le lit à colonnes* (1941), a Dunatájon született. A *mennyezetes ágyat* Gyergyai Albert és Szávai Nándor fordította, Gachot előszavával a Cserépfalvi Kiadó jelentette meg magyarul. A regényből francia film készült, sőt több regényét is megfilmesítették.⁴ Cserépfalvi Imre 1923-tól Párizsban élt, a Hachette Könyvkiadó Vállalatnál dolgozott. Miután négy nyelven beszélt, információi

3 François Gachot: Írók között. Pödör László fordítása. *Nagyvilág*, 1972/10, 1556.

4 Bodri Ferenc: Louise de Vilmorin (Nyomkövetés a „Sirályok Királynőjének” „dunatáji” tartózkodásáról). *Literatúra*, 1981, 3–4. szám, 405–407.

voltak a hazai francia könyvforgalom szegényességéről. Francia munkaadói megbízták budapesti képviselettel, így 1928-tól Budapesten könyvnagykereskedést, francia hírlapárusítást, valamint később, 1931-től kiadó vállalatot szervez. Megjelenteti József Attila verseit, Ráth-Végh István kötetait, regényfordításokat stb. És most itt álljunk meg egy pillanatra. Amint említettük, az író 1938-tól 1944-ig Budapesten tartózkodott, legközelebbi barátai François Gachot, Gyergyai Albert segítségével a társas élet központja lett, őt nevezték a dunai sirályok királynőjének. A francia hölgyben minden megvolt, ami a 18. századi szalonok dámáit jellemezte: különlegesen szép és elegáns, „kék-vérű”, de nagyon közvetlen, művelt és okos, ugyanakkor kissé rosszmájú, barátkozó, egyben zárkózott, titokzatos és vonzó egyéniség. A bonyolult és tragikus 20. század asszonya, akit nőiségében felszabadított a megváltozott világ, szabadon él és csapong, repül, mint a sirályok, de a körülmények sokszor rákényszerítik a „síró zuhanásra”. Gyergyai Albert csodálatos-emlékező tanulmányban eleveníti fel számunkra.⁵ Érdekes szimbólumként, távoli ritka palántának nevezi, aki most a közép-európai kertünkben, rögzősebb talajban másképpen virágzik. Ugyanakkor, egy hatalmas francia kertészdinasztiából, madár és virágkereskedők világából származik, így természetszeretete, a madarak és virágok csodálata természetes volt számára. Ahogyan feltűnt Pesten, egy egzotikus virágként csodálták a férfiak, rajongtak érte, a nők irigyelték. Kissé bicegett, Chanel-kosztümben járt, a Váci utcán ritka jelenség volt. „Szép volt-e? Főképp a szeme volt szép, tág, kék s francia fényű, szellemű és varázsú a tekintete, amelyet felváltva vágyó, merengővé, talányossá, gúnyossá, áhítatosan figyelővé formált, s amely nála a természet adománya lehetett. Míg gyönyörű franciaságát (mert a franciák sem egyformán beszélnek), pontos, világos, kifejező, tagolt, minden gesztus és éneklés nélkül való beszédmóddal fokozta.”⁶ Ugyanakkor természetes, tanult, művelt, kedves egyéniség volt, néha elővette a gitárját és francia dalokat énekelt. Gyergyai kissé elfogultan idézi fel Vilmorin személyiségét, de ez természetes, hiszen nagyon közel került hozzá – magyar nyelvre tanította. Louise itt Budapesten nem kastélyban, hanem a belvárosban lakott, meglehetősen vegyes származású lakók körében. De körülötte minden Versailles-já vált az ő mosolya, francia beszéde és örökös vendégei révén. Minden érdekelte a magyar kultúrából – Mikes, Rákóczi, Balassi, Csokonai vagy a Széchenyiek, az Esterházyak, a Szépművészeti festményei és a népi hímzések. Látogatták diplomaták és mások, de mindenkivel másképpen bánt, és szellemileg is uralkodott a társaságon. Levelezése kiterjedt volt, intim és társasági témákról, s néha csodálkozott vendégei műveletlenségén, kezdetben arisztokrata körökben, később egyszerű otthonában. A világháború beárnyékolta az „irodalmi szalonok” hangulatát, az író olyan lett, „mint egy kis fázó, tollat hullajtó, egyre kedvetlenebb énekesmadárka”, pedig ennek az évnek a nyarán jelent meg a *Le lit à colonnes*

5 Gyergyai Albert: A szép kertésznő. *Kritika*, 1979/4, 163–184.

6 I. m. 165–166.

magyarul. Louise de Vilmorin 1944-ben tehát búcsú nélkül elhagyta Pestet – érthető okokból. A háború, a németek elérték Budapestet, bombák között haloklik a kultúra. A *Mennyezetes ágyat*, mint említettük, kiadták magyarul, ez a regény kötődik a Duna-menti tájhoz, Budapesthez. A fordított regény bevezetését François Gachot írta, nem véletlenül, ő már tud magyarul. Egyrészt, kissé túlzott mértékben dicséri a regény szerzőjét, de ez érthető, népszerűvé akarja tenni – olvasottságot vár. Nem tudhatja, hogy a regény, a korabeli olvasó és a későbbiek számára antikváriumokban rejtőzködik majd. A háború elsodor mindenkit, írókat és olvasókat a feledés homályába. Bár Gachot így ír: „Miben áll e könyv tökéletessége? Jelenkori és mégis időtlen, élethű, s túl az életen: e könyv oly éghajlat szülötte, amelyet nem ér el semmi mulandóság... Benne van a francia teremő szellem!”⁷ A regényt franciául 1941-ben írta Vilmorin, Gachot már 1942-ben a *Nouvelle Revue de Hongrie*-ban a készülő fordítás kapcsán bemutatja a regényíró Pálffy grófnőt, aki akkor még boldog házasságban él.⁸ A fordítást Gyergyai Albert és Szávai Nándor készítették. Tudjuk, mindketten több évet töltöttek Franciaországban. Kiválóan beszélnek franciául, Eötvös-kollégisták, majd tanárok, írók, irodalomtörténészek, műfordítók. Vilmorin baráti köréhez tartoznak. (Camus regényeit is párban fordították.)

Valóban, a történet a jelenben kezdődik – és végződik, de a múltban az 1800-as évek második felében játszódik. Gachot írja a regényről: „Aktuális, de abszolút időn kívüli, igaznak tűnik, de olyan igazságnak, amely már önmagában is lehetetlen. Légköre, hangulata, helyszínei és jelenetei látszólag összefüggéstelenek, mégis az író tollából különös szintézist alkotnak.”⁹ Sikerült a francia szellem több hullámát, a legmodernebbeket és a leggazdagabbakat egyesíteni. Alaptémájában Stendhal *Pármái kolostorára* emlékeztet, de regényének stílusa több mint romantikus, inkább kritikus és realista, játékosan csúfolódó és modern. A felvidéki táj, a mesélő író tollával megelevenedik számunkra: „Nem utazhatunk kedvünkre, ha egyszer elered a hó. Múlt év decemberében éppen barátaimnál voltam, amikor hullni kezdett a csendesség – így hívják még a havat távoli vidékeinken – s dermedt pillék lebegésével fátyolozta a tájat, aztán meg befedte a földet s eltemette az utat hazafelé.”¹⁰ Mint mi, mindannyian, mikor hull a hó – álmodozunk, s más álombeli világba vágyódunk, az író is mesét hallgat, régi öregektől, különös történetet a meu-i vár börtönőretől, régmúlt hősről, akik már mind a hó alatt nyugszanak. A narrátor író ezután feleleveníti a drámát, elhozza a jelenbe az olvasónak, és már velünk vannak a szereplők. Kis Rémy Bouvent, aki zongorán és orgonán játszik, zenét is szerez, ő a muzsik a faluban. Egyetlen oldalon belül újra időszembesítés: a fogoly

7 Louise de Vilmorin: *A mennyezetes ágy*. Cserépfalvi, 1941. François Gachot: Bevezetés, 5.

8 Chronique du mois, François Gachot, La Comtesse Pálffy romancière. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1942, août, 84–87.

9 I. m. La Comtesse Pálffy romancière. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1942, août.

10 I. m. *A mennyezetes ágy*, 13.

Rémy már magányában, a cellájában megható dalokat énekel, de a börtönigazgató Porey-Cave úr, a szürke és keserű ember, aki nem szeretett senkit, sem az embereket, sem az állatokat, felfigyel rá. És megjelenik a többi szereplő is. Yada, egy rab felesége, aki a szeretője lesz, és Madeleine, a boldogtalan feleség, aki egész életét leányának, Marie-Dorée-nak szenteli. Marie-Dorée is zongorázik. És a szálak itt összefutnak: a nagyravágyó igazgató, akinek eredetileg semmi köze a zenéhez, szerzeményeiről beszél leányának, és valami jár a fejében. Íme az alapszituáció: rövid nyolc oldalon belül. A környezet leírására nem fordít sok gondot Vilmorin, egy-két mondatban felvillantja a meu-i fogház nedvességét és az „árnyékette” egészségtelen szörnyűségét, a rabok világát, de nem merül bele a leírás vonzásába, mindig a főszereplő gondolatvilága érdekli. Az „in medias res” kezdetű cselekmény lassan tudatja velünk Bouvent bűnét, a múlt helyett a jelen rabsága a fontos – álmok, emlékek, néha a cellából a szabad ég. Szimbólumok sora: a kék sál, amelyet karácsonyi ajándékba kapott – a remény szimbóluma vagy a múltbeli gyilkossága az elrontott életet és a zene, a dalok, amelyek a szabadságot jelentik. Majd a romantikából a komédiába vált a történet, a börtönigazgató elfuserált művésznek érzi magát, kottapapírt vásárol, és eltitkolt tehetségét sejteti a környezetével. A gyalázatos terv (hogy ellopja foglyának műveit) megváltoztatja az egyéniségét: máris többnek, híresebbnek érzi magát, bár mások titkon kinevetik. Ugyanakkor drámai is a cselekmény: a főhősről közben megtudjuk, hogyan élt falujában, mindene megvolt. Csak egy rossz tulajdonsága, a makacsság sodorta bajba, s ezért egy anyján esett régi sérelem miatt bosszúból gyilkolta meg a postást. Életfogytiglanra ítélték. Az események közben felgyorsulnak, az igazgató – aki egyébként jelentéktelen, semmi-ember – ördögi tervet eszel ki: foglya kisajátított szerzeményeiből akar híres, gazdag ember lenni. Csodálatos, filmszerű fejezet, amint egy félreeső, csúf cellába, a börtönkórházba költöztetett fogoly új élménye az ablakon keresztül látott kék és rózsaszín ég (a paszellszínek a szabadság szimbólumai), ettől úgy érzi, szabadabb lett. Emlékei fájók, a régi tanya, a folyó, a víz menti kocs-mák, a lányok nevetése... Új dalra fakad: százezer madár dalol, a szerelem dala szól. Hogyan lesz ez a dal a hazugság dala a regényben – ez a börtönigazgató jellemzése, aki valódi családi diadalt arat. A harmadik főszereplő, a tizenhat éves Marie-Dorée a dal átélésével belép a színre. „Finomsága, porcelán arcának nem mindennapi szépsége, gesztenyeszínű hajának magasra rakott természetes hullámai is magukra vontak minden tekintetet.”¹¹ Bouvent, a fogoly könyveket kap, zeneműveket tanulmányoz, és egyre többet tud: költő lesz belőle, valódi zenész, majd a kápolna orgonistája. Ő egy gyilkos, aki művész lesz. A jellemek átalakulása az igazi írói bravúr, finom gúnnyal, szarkasztikusan látjuk Porey-Cave úr ismeretlen, rejtőzködő álszerénységéből való kilépését: „Most, hogy a borostyánkoszorút már a homlokán érezte, Porey-Cave úr oly könnyedén ült vissza a székére, ahogy meggyőződése szerint, csakis a nagy

11 I. m. 20.

emberek viselkednek.”¹² Ellenpontként, Bouvent nem boldog, dalai inkább reménytelen mélabút ébresztenek benne, vajon milyen sors vár zenéjére? És akkor – éppen a legjobbkor – megpillantja cellájából fenn a világos szobában, a titokzatos fiatal leányt, Marie-Dorée-t, akiben van valami gyengéden és riadtan végzetszerű. Mesélhetnénk tovább a történetet, az epikusan, líraian, drámaian, és komikusan egymásba fonódó jeleneteket. Mi történik most? Valóban, Bouvent beleszeret ebbe a távoli, csodás, mesebeli lányba, és egy gyermekkori mese szavait suttogja:

„Este, ha pásztortüzek égne,
Betyárok, bujdosók regélnek
Egy mesebeli bűvös ágyról,
A mennyezetes nyoszolyáról...”

Íme a bűvös, címadó szimbólum, a nagy „mennyezetes ágy”, a szerelem szimbóluma. És a kislány, mint egy látomás, az ő dalait éneкли. Bouvent elhatározza: operát fog írni, címe: *A mennyezetes ágy*. A történet közben megismerünk számos karakter figurát, akik jellemzése rendkívül életszerű, ugyanakkor mulatságos: a börtönfelügyelők nagyzolósa és felületessége, a zeneszakértő pénzéhes mohósága, a könyvkereskedő nagyravágyása, haszonra éhes és felületes vagy jellemtelen emberek világa. Egyetlen becsületes és tisztességes ember van köztük: Dix-Doigts, a jólelkű, idősödő börtönőr, aki sejt valamit. Így jelennek meg örök emberi tulajdonságok: a becsvágy, a félelem, a kétszínűség, a kíváncsiság, a hiúság, a féltékenység, az irigység, a butaság, a vágyódás, a lelkiismeretlenség, a nagyravágyás stb. Aztán in medias res, megjelenik a készülő opera történetének vázlata és színhelye. Népi környezet és hangulat, egy falusi kocsmá a szokásos figurákkal, majd egy ismeretlen fiatalember, egy bánatos, szerelmes utazó, aki úgy érzi, szerelme végképp elhagyta. De egy parasztasszony népmeséje reményt ad: messze van egy régi kastély, amely őriz az üres szobában egy mennyezetes ágyat, melyet láthatatlan erő véd. Ez a híres, legendás ágy, a tiszta szívek hajója, a boldogság ágya, a szerelem szimbóluma, ahová az opera írója talán vágyik, reményei Marie-Dorée felé szállnak – a legenda a valóságban is valóra válhat? Természetesen a történet újabb fordulatot vesz, a börtönigazgató családjával tengerparti üdülésre távozik, s Marie-Dorée beleszeret egy fiatal, arisztokrata származású katonatisztbe. Megjelennek a *sirályok* is, akik az őszre emlékeztetnek, ők a búcsú és a válás madarai. Íme egy újabb szimbólum, mely Vilmorint jelképezi. Bouvent a börtönből nem tud semmiről, csak vágyakozik, és felébred benne a kételkedés. Várakozás, szerelem, csalódás, s elmúlik egy év, lassan készül az opera. Marie-Dorée a sirályokról szeretne egy dalt az apjától, s Bouvent szerelmi vallomást küld majd ezzel a dallal Marie-nak. Az idő múlását

12 I. m. 98.

a börtönben az opera lassan készülő munkafolyamata feledteti, s közben az író egy-egy karakterfigura jellemét kiteljesíti. Például a börtönőr, Dix-Doigts, akiről eddig csak azt tudtuk, hogy jószívű és becsületes, az órájáról mesél foglyának, melyet apjától örökölt. Az óra a múlt idő szimbóluma, s az emberi élet mulandóságát is jelképezi. „Én azt mondom, ha hiszed, ha nem, hogy akkor kezdünk megváltozni, amikor mindenki elhal mellőlünk...”¹³ S milyen igaz ez a megállapítás, az emlékeink elmúlnak, mert magukkal vitték őket a sírba. És Aline, főhősünk régi szerelme is felbukkan, látogatása felkavaró a börtönben, mert megvásárolta a régi bornes-i tanyát, ahol valamikor Bouvent élt és Aline-t szerette! Jelen, múlt, esetleg jövő újra megjelenik egyetlen fejezetben. A jövő Bouvent-é lehetne, hiszen a *Sirályok duett* elkészült, sőt előadják. (A hullámon sikló sirályok emlékmadarak, a szerelmespárok sóhajait idézik.)¹⁴ S közben mindenki várakozik és vágyakozik, Aline a sorsába beletörődött szegény rabra, aki pedig Marie-Dorée-ra gondol mindig, és neki írja dalait. Porey-Cave úr pedig a sikerre, az ellopott vagyonra, a hírnévre vár. Közben fordulat a regényben: a börtönigazgató, hogy meggyorsítsa az opera elkészültét, az idő előtti szabaddulás reményét ülteti el foglya fejében. Őszre el kell készülni az operának, Marie-Dorée is bevallhatja talán szüleinek titkos szerelmi levelezését, esetleg házassági terveit. De főleg Porey-Cave várta az őszt, ha elkészül az opera, színre lép már mint ismert zeneszerző, majd lemond börtönigazgató állásáról, s elutaznak gazdagon, hírnevesen messzi tájakra. „Egyszóval a jövőndő mindnyájukra egyformán mosolygott.”¹⁵

És aztán minden olyan szép lesz, mint a mesében, az operát bemutatják Párizsban, óriási siker övezi, Marie-Dorée-t elviszi vőlegénye a kastélyukba, s a gazdag grófi család befogadja a „világhírűvé” vált börtönigazgató leányát. Csak Bouvent nem érti – mi történt, Marie-Dorée eltűnt, szerelmét ugyan minden hangjegybe beleénekelte, de most minden elveszett, amiben hitt. S elmondja titkát Dix-Doigts-nek, az őrnek. Eltelik egy esztendő. Közben Marie-Dorée férjhez megy, a szerelmi házasság, a reménykedő és becsapott rab zenéjére teljeseedik be. És mi maradt a főhősnek? Mit várt a zenéjétől? „A zene, a zeném szabadságot, hírnevet, szerelmet adott volna nekem, ó, főképpen szerelmet, azt hittem, ezt vártam. Hát nem kell ebbe beleőrülni?”¹⁶ – kiált fel Bouvent kétségbeesve. A tragikomédia lassan tragédiába torkollik, ő nem tud semmit a csalásról, ám az öreg börtönőr mindent tud. A kétségbeesés cselekedetre készíti, megszökik a börtönből, bár még nem sejtí szerzeményei ellopását, menekül a borne-i tanyába. A csendőrök hiába keresik ott, Aline, régi barátnője segíti, maradhatna vele, de még úgy érzi, teendője van. Párizsban következik el a végső tetőpont, megpillantja Marie lakását, aki férjhez ment és elutazott. Csalódását

13 I. m. 196.

14 I. m. 205.

15 I. m. 225.

16 I. m. 292.

összeomlás követi, mikor meglátja az Operaház előadásának fekete-sárga szín-lapján a címet: „A Mennyezetes Ágy”, zenéjét Clément Porey-Cave szerezte. És akkor mindenre rájön – ellopták a nevét, a szerelmét, minden munkáját, egész jövőjét! És hallja a suttogó szavakat, énekhangokat a párizsi éjszakában:

„Sirályok, szárnyas híveink,
A jósors nekünk mikor int?”

A megoldás meglehetősen tragikus: a sors számára már csak a bosszú. A meu-i várfalak tövében leszúrja állítólagos jötevőjét, az igazgatót, ám végzete őt is utoléri, menekülés közben lelövik. Dix-Doigts, a jóbarát börtönőr takarja be testét az ő szép és „kék sáljával, amely könnyű volt, és átlátszó, mint a húsvéti ködök”. Mese helyett beköszönt a regényíró körülvéő valóság: lövések és gyilkosságok, a végzet elől nem lehet menekülni, a háború sötét hullámai mindenkit elérhetnek.

A záróakkord a kezdetekhez, a mesélő íróhoz tér vissza, az utak újra járhatók, ő szerelméhez simul. „S akkor a boldogság érzése, valami babonás félelem s főképp annak a szükségessége, hogy védelmet találjunk mások magánya és balsorsa ellen, egyszerre az ő karjaiba hajtott, s így maradtam őrajta csüggve, egész az utazás végéig.”¹⁷

A regényt nem véletlenül elemeztük ilyen hosszasan, hiszen meglepő a cselekmény sodrása, a filmszerű jelenetek váltakozása, színek, képek, hangulatok s valami mélyen feltörő emberi vágyak a jóra, a szépre, az igazra, a háborúba süllyedt Európából. Gachot véleményében 1942-ben is ezt hangsúlyozza: egyetlen korabeli francia író módszereihez sem hasonlítható Vilmorin művészete. Természetes és szerelmes, mint egy festő, az érzések, a dialógusok, cselekmény-mozzanatok leírásában mindent kimond, de példátlan diszkrécióval és finomsággal, ugyanakkor bátorsággal. Mert hősei, akik gyilkosok vagy bűnösök, mégis ártatlanok. A regény sodrása valamilyen különös, mély, magával ragadó dallamra emlékeztet bennünket, mely rejtetten bennünk és közöttünk is létezik.¹⁸ A történet jelenkori és mégis időtlen, élethű, de túl az életen! Stílusa egyedi, arisztokratikus, de természetközeli – mindenkire szól. Vilmorin különleges egyénisége és stílusa hamar sikert arat. Sok szerelmi csalódása ihlette verseit, de kitartó személyisége, bátorsága, nyitottsága az új érzésekre továbbvitte, megerősítette. A regényből valóban korabeli francia film készült, kiváló színészekkel.

A regények sorát író Vilmorin azonban alapjába véve költő, vérbeli lírikus. Gachot írja róla: „Amikor nem tudott valami egész friss költeményt átnyújtani, amelyet szép kézírásával maga másolt az emblémájával, az alul négylevelű lóherével sajátkezűleg díszített papírlapra, mindig volt számomra valami tréfás

17 I. m. 328.

18 François Gachot: Írók között. *Nagyvilág*, 1972. október, 1556.

mondanivalója. Gonoszkodó humorának nagyítólencséjén keresztül a legcsekélyebb esemény, legjelentéktelenebb találkozás, a legapróbb részlet is furán komikus, valószerűtlen jelleget öltött, akárcsak a kaleidoszkóp üvegein át látott tárgyak. És valahol, félúton a valóság és az álom között, a társaságához tartozó eleven lények hirtelen felszabadultak a földi nehézkedés láncából. És olyan könnyedén lebegtek szobájában, mint az egyik költeményében megénekelte és egy kissé testvérének érzett sirályok.”¹⁹ A Magyarországhoz kapcsolódó 1940-es költemények összefoglaló címe: *Le sable du sablier* (A homokóra homokja). Például a *L’allée est déserte* (A kihalt fasoron).²⁰

*L’allée est déserte
Nous n’y passons plus.
Une rose ouverte
Offre sa vertu.
Quand reviendras-tu?
Chevaux de cascades
Frères de dauphins,
Courez à la rade,
Portez mon chagrin.
Il tenait ma main.
Gages d’amours franches
N’ai-je plus que vous?...
Je l’aimais beaucoup.*

A kihalt fasoron
Többé nem kelünk át.
Nyíló rózsaszírom
Kínálja báját.
Mikor jössz vissza hát?
Rohanó vízesések,
Suhanó delfinként
Révbe siessetek.
Vigyétek rosszkedvem.
Ő fogta itt kezem...
Tiszta szerelmek zálogai
Csak ti maradtok nekem?...
Hisz nagyon szerettem.

A kihalt fasor jelképe szerepel a fent elemzett regényben is az elmúló, távoli szerelem jelképeként. A ciklusban szereplő vers is a szerelemről szól, múlt, jelen, jövő, természeti metaforákban és mozgást, mozdulatokat kifejező igékkel, játékosan, egyben szomorúan és tömören fejezi ki a vágyat, a magányt, a várakozást. Verseit a Gallimard kiadásában olvashatjuk 1939-től kezdődően. 1970-ben egy válogatást jelentetnek meg André Malraux bevezetésével.²¹ A kötetben három ciklusból olvashatunk verseket: *Fiançailles pour rire* (Jegyességek mulatságból, 1939), *Le Sable du sablier* (A Homokóra homokja, 1945), *L’Alphabet des aveux* (Vallomások ábécéje, 1955). André Malraux, aki elindítja az írói pályán 1933-ban, élete végén is vele marad. Ez a kötet Vilmorin 1969-ben bekövetkező halála után született. André Malraux (1901–1976), Goncourt-díjas regényíró, művészettörténész és Charles de Gaulle kulturális minisztere. Műveinek stílusa kezdetben szürrealista, majd filozofikus-művészeti. Élete rendkívül izgalmas (spanyol polgárháború, második világháború, Gestapo fogsága s De Gaulle kormánya),

19 F. Gachot: I. m.

20 *L’allée est déserte*. 1944. in: Louise de Vilmorin: *Poèmes*. Poésie Gallimard, 1970, Paris, 71. A költeményt fordította Sebe János. A versekből csak részleteket közlünk a továbbiakban is.

21 Louise de Vilmorin: *Poèmes*. Poésie Gallimard, 1970. La préface d’André Malraux.

egyénsége összetett, bátor és szabadlelkű. Ő ugyanakkor elsősorban írónak és gondolkodónak tekinti magát. 1966-tól válása után Louise de Vilmorinnal élt, a Vilmorin család kastélyában, Verrières-le Buissonban, Essonban, Párizstól délnyugatra. Louise halálát követően utolsó éveit rokonainál töltötte 1969-től 1976-ig. Miután Vilmorin fiatalságától élete végéig kötődött hozzá, egyénsége kiteljesedését Malraux-nak köszönhetette. Malraux a verses összefoglaló kötet bevezetésében hangsúlyozza: a legenda, amely Louise életét övezi, nem fontos. Megírt művei adják a kulcsot személyiségéhez, beszélő és virtuóz költemények, játékosak és érzékenyek, akrobatikus formában üzennek. „Louise de Vilmorin a hang költője, énekeljétek verseit.” És valóban meg is zenésítették verseit (Poulenc és Guy Béart például). Sőt, maga a költő is gyakran énekelte verseit, mindet tudta fejből. Ismerte a világ és a francia irodalom költőit, három vagy négy nyelven értette. De beszélni csak franciául beszélt! Költészetének megfejtéséhez talán Perrault meséin keresztül vezet a kulcs, fantáziája ösztönző és tündéri. A költeményekből ugyanúgy, mint regényeiből, állandó játék árad, különböző figurákkal és jelenetekkel, szabadon játszva az érzésekkel és a ritmussal. Sajátos hangjának nincs párja, sem az antik, sem a reneszánsz, sem a romantikus költészetben. Íme egy játékos, akrobatikus vers a *Vallo-mások ábécéje* (1955) című ciklusból: *Perce-neige des matins* (Reggeli hóvirágok) címmel.²²

Oh, le plaisir de ta venue,
Oh, l'impatience retenue,
Contenue, continue
De ton baiser chagrin.
Oh, ta gorge d'espoir bombée
Ta présence du ciel tombée,
Dérobée, absorbée
Par mes vœux souverains.

Perce-neige des matinées
Dans la neige des destinées,
Fleur aimée condamnée
Aux sources de mes mains.
Oh, battements des nuits prochaines
Fantôme-roi de mes domaines,
Oh ma reine en neuvaine
Je suis ton pèlerin.

Ó, de jó, hogy jöttél,
Folyamatosan visszafojtott, makacs türel-
metlenség
Fájdalmas csókja.
Ó, reménynek lebbenő szárnya,
az égből aláhullva,
titokban érkezted,
Leghőbb kívánságaimra.

Reggeli hóvirág
A sorsok havában,
Szeretett virágom elhervadt
Kezeim forrásán.
Ó, eljövendő éjszakák dobogása,
képzeletem szellemkirálya,
Ó, királynőm az imádságban
Én vagyok zarándokod.

22 Louise de Vilmorin: *Poèmes*. Poésie Gallimard, 1970; *L'Alphabet des aveux*, *Perce-neige des matins*, Reggeli hóvirágok, 79. Sebe János fordítása.

A költemény talán egy kalligrammának nevezhető, sorainak játékos váltakozásai, elhelyezései, képszerűsége alapján. A hó, a folyók, a vízesés, a virágok, minden, ami elvarázsolja a körülöttünk létező, ránk nehezedő való világot, szerepel a költő verseiben. És eljátszik a szavakkal, a ritmussal és a képekkel.

Budapesthez fűződő versei gyakran a múlt időt, az elveszett boldogságot, a boldog emlékek helyeit keresi, mint például a Duna sodrásában: a *Le Sable du sablier* (a ciklus címadó verse).

Le Sable du sablier

*Sur le Danube en février
Les longs îlots d'herbe frissonnent,
Ce sont des tombeaux oubliés
Que la brume d'oubli couronne.
Les souvenirs y sont couchés
Pareils à des anges malades,
Les souvenirs anges cachés
Au cœur d'anciennes promenades.
Le fleuve glisse bras ouverts
À la poursuite d'un visage
Et fait danser tête à l'envers
Les amants en pèlerinage.
Quand meurt aux abords de l'Été
Le grand vent qui souffle d'Asie
Le papillon vient grelotter
Sur ces tombeaux de fantaisies.
Oh ! fantaisie ! Oh ! vérité !
L'heure est partie en étrangère
De ces souvenirs désertés
Dont elle fut la passagère.
Gardiennne de ces reposoirs,
La ronce, négresse en broussailles,
Vient apporter ses bijoux noirs
Au pied du lit des épousailles.
Mais les anges n'ont d'autre ami
Que ce fleuve au destin tranquille
Et leurs noms se sont endormis
Sous l'herbe haute de ces îles.
Sur le Danube en février
La mouette lourde et sauvage,
Dans le sable du sablier
Ensable à jamais nos images.*

(1945)

A homokóra homokja

Februárban a Dunán
Reszketnek a fű hosszú szigetcskéi,
Elfeledett sírok,
Hogy a feledés köde koronázza.
Az emlékek ott hevernek,
mint a beteg angyalok,
Az emlékek angyalok rejtőznek
az ősi séták szívében.
A folyó tárt karokkal siklik
Egy arcot keresve És
fejjel lefelé táncra perdíti
a zarándoklat szerelmeseit.
Amikor meghal a nyár szélén
A nagy szél, amely Ázsiából fúj
A pillangó megborzong A
fantázia e sírjain.
Ó! fantázia! Ó! igazság!
Az óra eltelt egy idegenben
Ezeknek az elhagyott emlékeknek,
amelyeknek ő volt az utasa.
E tárhelyek őrzője,
A bozót, negress a bokorban,
Jön, hogy hozza fekete ékszereit
A nászággy tövébe.
De az angyaloknak nincs más barátjuk,
mint ez a csendes sorsú folyó
És nevük elaludt
e szigetek magas füve alatt.
Februárban a Dunán
A nehéz és vad sirály,
A homokóra homokjában
Képeinket örökre csiszolja.

(Gépi fordítás)

A költemény 1945-ös keltezésű, sötét tónusú színek és metaforák, félelmet sugalló igék: hevernek, rejtőznek, siklik, megborzong, elaludt, csiszolja; feledés köde, ősi séták, a folyó kitárt karjai, a pillangó borzongása, fekete ékszerek a vízen, a nehéz és vad sirály – a homokóra homokja pedig örökké pereg. Elfeledett sírok, zarándoklat – nincs már fantázia, nincs igazság, nevük elaludt a Duna szigetein reszkető füvek alatt. A halott szerelmesek fejjel lefelé táncolnak a folyón.

Véget ért egy nagy szerelem, elfújta a szél, és a háború megölte a szerelmeseket. Bár Vilморin versei főleg a szerelemről szólnak, a szerelem vagy szerelmes sokszor fájón, elérhetetlen távolságban jelenik meg számára.²³

Plus jamais

*Plus jamais de chambre pour nous,
Ni de baisers à perdre haleine
Et plus jamais de rendez-vous
Ni de saison, d'une heure à peine,
Où reposer à tes genoux.
Pourquoi le temps des souvenirs
Doit-il me causer tant de peine
Et pourquoi le temps du plaisir
M'apporte-t-il si lourdes chaînes
Que je ne puis les soutenir ?*

*Rivage, oh ! rivage où j'aimais
Aborder le bleu de ton ombre,
Rives de novembre ou de mai
Où l'amour faisait sa pénombre
Je ne vous verrai plus jamais.
Plus jamais. C'est dit. C'est fini
Plus de pas unis, plus de nombre,
Plus de toit secret, plus de nid,
Plus de lèvres où fleurit et sombre
L'instant que l'amour a béni.
Quelle est cette nuit dans le jour?
Quel est dans le bruit ce silence?
Mon jour est parti pour toujours,
Ma voix ne charme que l'absence,
Tu ne me diras pas bonjour...
Mon temps ne fut qu'une saison.
Adieu saison vite passée.
Ma langueur et ma déraison
Entre mes mains sont bien placées
Comme l'amour en sa maison.
Adieu plaisirs de ces matins
Où l'heure aux heures enlacée
Veillait un feu jamais éteint.
Adieu. Je ne suis pas lassée
De ce que je n'ai pas atteint.*

Soha többé

Szoba többé nem vár ránk,
Se lopva adott csókok,
Nem lesz több találkánk.
Egy órá, röpké légyott,
Míg fejem öledbe hajlott.
Múlt idők emlékeiben
Annyi fájdalom miatt lelem?
S tűnt boldogságom láncai
Miért oly nehezek nekem,
Hogy terhüket nem viselhetem.

Tenger, óh, tenger, hogy szerettem
Kéklő vized partján megállni,
Május volt vagy tán november?
De szívem tele volt reménnyel,
Hisz rám talált a szerelem.
Soha többé. Kimondtuk: vége.
Közös lépteink már nem számoljuk félve.
Nincs több titkos tető, se fészek
Se száj, melyre csókkal tett pecsétet,
S megáldott a szerelmes végzet.
Mi ez a sötét árnyék nappal,
Miért-e tompa csönd a zajban,
Az én időm lejárt örökre,
Hiányod miatt a hangom elhal,
Többé már nem köszönsz előre...
Boldogságom nyara tűnő,
Ég veled suhanó idő!
Bűntudatom, csalódásom
Jól elférnek kezeimben,
Mint elvesztett szerelmem.
Búcsúzom, boldog reggelek,
Hol az egybefolyó órák
Őrizték a lobogó tüzet.
Isten veletek! Nem csüggeszt már,
Mít el nem érhetek

23 Louise de Vilморin: *L'Alphabet des aveux, Plus jamais*. Poèmes. Gallimard, 1970, 87–88. Fordította: Sebe János.

Az 1954-es csodálatos lírai vallomás, az elmúlt vagy el nem ért szerelemről szól, búcsúzás a boldogságtól. Sok kapcsolata volt, számtalan szerelme, mégis egyik Cocteauhoz írt levelében bevallja: „Egész életemben nem voltam igazán szerelmes, csak azt az életet szerettem, amelyet nekem adtak...” Talán Cocteau-tól tanulta ezt, mert Cocteau szerint sincs igazi szerelem, csak szerelmi próbálkozások léteznek.

Jean Cocteau (1889–1963), mint költő, nagy hatással volt Vilморinre Malraux mellett. Modern költő, formabontó és nyelvkereső kísérletek jellemzik. A klasszikus formákat a legmodernebb kifejezési eszközökkel telíti. A költészet mellett rajzol, fest, rendez, sőt játszik is filmen és színpadon. Az egész művészete is játék. Talán ezért is tetszik annyira Louise de Vilморinneknél. Jean Cocteau volt az egyik legjobb barátja, nem szerelme, hangsúlyozta egyik levelében, csak barátja. Gachot így idézi fel: „Cocteau együtt lakott az anyjával. A szobájába lépve az volt az ember benyomása, hogy a műveiben valami sajátos alkémia segítségével, csodálatos módon költészetté varázsolt nyersanyagok közé csöppent. Az asztalon keze gipszmásolata mellett kristálykockák, drótból készült szobrok sorakoztak egymás mellett... Írói tevékenységnek viszont nyoma sem volt. Ez azért van így, világosított fel, mert fejben szokta megalkotni műveit... Ez a világfias külsejű, lustaságot mímelő író, nemcsak a világ felszínén tudott lebegni, hanem ahhoz is értett, hogy alászálljon gyakran kegyetlen műzsáíhoz – a véletlen egybeesések és titokzatos találkozások birodalmába... Elbűvölő ember volt, társalgás közben szelleme sziporkázott, mindent tudott, sokszor vásott kölyök volt, partnerein próbálta ki ötleteit.”²⁴ Louise de Vilморin már az 1930-as években, írói szárnypróbálgatása idején barátságot köt Jean Cocteau-val. A fenti Gachot jellemzés alapján nem csoda, hogy életük végéig őszinte barátságban voltak. Levelezésüket 2003-ban jelentette meg a Gallimard Kiadó.²⁵ Leveleik hangneme játékos, kedveskedő, de segítőkész is más írókkal, művekkel kapcsolatban. Sőt, Cocteau mint elismert költő-író recenziókat ír a korabeli sajtóban barátnője műveiről. E levelezés elemzése egy újabb tanulmány témája lehetne.

És most térjünk vissza a leghűségesebb magyar jóbaráthoz, Gyergyai Albert-hez, aki 1979-ben Louise halála után idézi fel újra az írónő emlékét. Gyergyai jelzi, a zavaros időkben nem tudott semmit Vilморinről, de egyszer csak levelben kérte őt, vigye el neki a róla készült Ferenczy Béni mellszobrának kicsinyített mását, még a negyvenes évek végén. Érdekes volt a találkozás, a hölgy Párizsban a Hôtel Vendôme-ban lakott. Ott fogadta a magyar arisztokratákat, segített nekik. Aztán Gyergyai-val a Párizsi Magyar Intézetben vagy a nagy Gallimard Kiadónál találkozott, ahol dedikálhatta sok-sok regényét. Vilморin ekkor már régi barátjával André Malraux-val élt, aki mindig Louise-tól várt vigaszt. Még Verrières-ben, a családi birtokon találkoztak utoljára, egy fényes

24 François Gachot: Írók között. *Nagyvilág*, 1972. okt. Pődör László fordítása.

25 Louise de Vilморin – Jean Cocteau: *Correspondance croisée*. Paris, 2003, Gallimard.

társaságban, hercegnők és nagykövetek, irodalmi múzsák és festők modelljei között. Louise 1969-ben bekövetkezett hirtelen halála vagy elmúlása az irodalmi köztudatból készíti Gyergyait valamiféle összegzésre vagy búcsúra a már említett tanulmánya végén.

„Ki volt Louise? Mindent tudott vagy legalábbis mindenhez értett, és mindent megértett. Verseket írt, regényeket, színdarabot is és filmet, gitározott, énekelt, társalgott (és milyen művészettel), és hallgatott, ha kellett (ugyanolyan művészettel), divatképeket tervezett és rajzolt – költő volt? vagy maga a költészet? Barátai és csodálói között majdnem minden egykorú francia író és muzsikusz, festő, színész, irodalmár ott szerepelt. A nagyvilág rajongott érte, pedig se különösen rangos, se különösen gazdag nem volt, férjek, udvarlók, hódolók közt késő évekig válogathatott, s még nagymama korában is tetszett, sőt férjhez is ment, s a legnagyobbakat is lekötötte, ha épp kedve volt hozzá. Ha a XVII. században él, lehetett volna Minon de Lanclos vagy Madame de Sévigné; ha a XVIII. században él, lehetett volna Madame Roland vagy Mlle de Lespinasse; a romantika korában Madame de Staël vagy Madame Récamier...”

„Louise, a »szép kertésznő« csak épen, szépen virágzón és fiatalon volt elemében, s legszerényebb krónikása emlékében is csak így él tovább, változatlanul, és csorbíthatatlanul, hangjával, mosolyával, tekintetével, akinek egyetlen gondja: éne mindenáron való megóvása a maga és mások kedvéért, s aki, amint a naptól megszállyt festő, még erős alkonyodáskor is csak a lassan lepihenő napot látja...” (1979)²⁶

26 I. m. Gyergyai: 183–184.

Tegnapelőtt

Irodalomértési utak Magyarországon a hatvanas-hetvenes években

Újító akarat és meghatározottságok a hatvanas évek végén

A gondolkozás, a történelem és a kultúra tartományait gyarmatosító pártállami szocializmus – emlékezhetünk – az irodalomértéssel sem tett kivételt. A parodont nem ismerő elvárásokhoz, a múlt teljes eltörléséhez és a megértési módszertan magabiztos átalakításához (a „polgári” teljesítmények álságának, semmisségének leleplezéséhez) bámulatos univerzális eszköztár állott kézhez. *A dialektikus és történelmi totalitás, nembeliség, valóságtükrözés, eszmei mondanivaló, realizmus* varázsszavai mindennemű ontológiai, episztemológiai dilemmát elrendezve egy csapásra megoldották az irodalmi alkotások lényegi kérdéseit. A művek megértése boldogítóan egyszerű processzussá vált: az értékmegvalósulás attól függött, hogy az alkotás a társadalmi haladás láncolatában milyen helyet foglalt el, és mennyiben utalt előre a végső, mindent megoldó, elrendező totalitás, a szocialista rend irányába. Az *ember tragédiáját* vizsgáló tanulmányomban¹ részletesebben is bemutattam, a marxista irodalomtudomány legnagyobb presztízsszerű képviselője miképpen marasztalta el e magabiztos teleológia jegyében az 1860-as nagy emberiségkölteményt. Madách Imre az 1848 utáni magyar középnemesség nézőpontját tette magáévá, „sötétén pesszimista” álláspontját „antidemokratikus világlátás, érzésvilág alapozza meg”, s tévelygő nemesi tudatossága „elutasítja a kapitalizmust és elutasítja az annak felváltására hivatott szocializmust is”.²

Lukács György ideológiai érveit még korán, 1955-ben szolgáltatta, de a marxista fölénytudat mantrái a hatvanas években is természetes biztonsággal uralták az irodalmi közmegegyezés világát. Juhász Mária a *Kortárs* folyóirat 1963-as augusztusi számában vélte úgy, hogy „A kritika nem épülhet fel talánokra.

NYILASY BALÁZS (1950) költő, irodalomtörténész. A Károli Gáspár Református Egyetemen tanít.

- 1 Nyilasy Balázs: Történelmi emberség és misztériumjáték. In *Cantus vitae. Tanulmányok Az ember tragédiájáról* (szerk. Windhager Ákos). Budapest, 2023, MMA Kiadó, 13–40.
- 2 Lukács György: *Magyar irodalom, magyar kultúra*. Budapest, 1970, Gondolat Kiadó, 561, 563, 564–565.

A kritika – ha úgy tetszik – tudomány, amelynek objektív alapja van”, s ezt az objektív alapot „a marxista esztétika elvi követelményei, magasabb értelemben vett normatívái” szolgáltatják.³ („Ma már nem kétséges, hogy az esztétika sajátos kategóriái csak annyiban sajátosak, hogy *különös módon* közvetítik a valóság, a társadalom életmegnyilvánulásait, gondolatait és érzéseit” – szögezte le vitacikkében végső sommázatként.)⁴

„A pártosság kategóriája az esztétika vízválasztója. Nem egyszerűen csak politikai érték kifejező. Az író világértésének, korismeretének, valóságot megértő művészi lehetőségeinek fokmérője” – hárította el jó előre az irodalmi közlésmód sajátosságának, autonómiájának gondolatát a hatvanas évek egyik legtöbbet szereplő kritikus, Szigeti József.⁵

A korviszonyok illusztrálására törekedve érdemes egy pillantást vetnünk a nyugati irodalomelméleti kísérleteket elsőként szemlélő, összefoglaló igényű, 1965-ben megjelent könyvre is. Szerzője, a keletnémet Robert Weimann magától értetődő biztonsággal ítélkezett a sokféle „téveszme” fölött. A neves kutatóban egy pillanatra sem merült fel, hogy az orosz formalizmussal kezdődő elméleti műhelyek, iskolák újító akaratát az irodalmi specifikum kereséseként, a történelmi faktualizmussal szembeni jogos kritikaként és az elemzéseket uraló szociológiai, művelődéstörténeti attitűdre adott válaszként is lehetne értelmezni. Nemcsak az amerikai „Új Kritikát” marasztalta el, de a huszadik századi angolszász irodalomértés minden számba vehető képviselőjét szigorú dorgálásban részesítette. Ransom, Tate, Brooks és társaik elemzéseit „valóságot tagadó műalkotásleírás”-ként kezelte, az „objektív valóság mércéjét” elvető close readinget nemes egyszerűséggel csődtömeggként aposztrofálta,⁶ s az elmarasztalásból nem maradtak ki Eliot századeleji mesterei sem. Hulme, Babbitt és társaik nem ismerték fel „a proletár szervezethez és cselekvés világmegváltoztató erejét, hanem arról – a legjobb esetben – egyáltalában nem vagy csak lenézéssel vettek tudomást, művük, minden polgári önkritikája ellenére is, tartóoszlop az imperialista felépítmény állványzatában”.⁷

A Weimann által felrajzolt torzképnek a hatvanas évek első felében még nemigen volt alternatívája. Annál meglepőbb, hogy alig néhány évvel később a német professzor könyvének dogmatizmusát nyíltan bírálta egy hazai kutató. „[...] a szerző olyan anglista filológusoknak szánta művét, akik a »New Criticism« tevékenységét alaposan ismerik, fölöslegesnek tartotta a bírált művek

3 Kortárs, 1963/8, 1280.

4 A megidézett szövegekben előforduló jelzés nélkül hagyott kiemelések most és a későbbiekben is a citátumok szerzőitől valók.

5 Szigeti József: Egységes művészetszemlélet, de milyen alapon? *Új Írás*, 1964/2, 208–216. Az idézet: 208.

6 Robert Weimann: *Az „Új Kritika”. Az új interpretációs módszerek története és bírálata*. Budapest, 1965, Gondolat Kiadó, 92, 96.

7 I. m. 45.

ismertetését és – ami ezzel együtt járt volna – relatív érdemeik elismerését, de mire való vajon 400 lapnyi tömény kritika és elutasítás kiadása 2000 példányban [...]” – tartotta értelmetlennek a tanulmány magyar nyelvű publikálását, és sokallta az értekezés egyoldalúan elutasító attitűdjét Miklós Pál 1967-ben publikált, *A modern irodalomtudomány és problémakörei* című jelentős írásában.⁸

A Weimannra vonatkozó bíráló megjegyzés egyébként a Miklós-dolgozatban csak mellékes részreflexió volt; a figyelemre méltó tanulmány széles körben sürgetett megújulást, lépten-nyomon innovatív elgondolások mellett tette le a voksát. A szerzőnek a pártállami meggyőződés-együtteshez kapcsolódó tiszteletköröket persze még rendre le kellett rónia. A nyugati irodalmárok kritikáját nem mulaszthatta el, és a marxista tudomány korszakos eredményeit is föl kellett emlegetnie. A formalisták, strukturalisták, fenomenológusok, új kritikusok tagadhatatlanul „idealista álláspontot vallanak”, nyíltan vagy implicite „tagadják a visszatükrözést”, és az öncélúság csapdájába is beleesnek,⁹ a szocialista realizmus eszméje legitim, és a marxista irodalomtudomány eredményeihez sem fér kétség. E problémafelfogás és módszertan „világszerte tekintélyt élvez, s a polgári tudósok által is elismert [...], az irodalmi jelenségek külsőleges megközelítésében megvalósította az igazi tudományosságot [...] az irodalmi jelenségeknek a dialektikus materializmuson alapuló történeti-szociológiai módszereit dolgozta ki” – tett eleget a szerző az elvárásoknak.¹⁰

Csakhogy a kényszerű méltatásokhoz és elutasításokhoz Miklós Pál rendre ellentétes előjelű, relativizáló megjegyzéseket csatolt írásában. A marxista irodalomtudomány a húszas években még csak publicisztikus kísérletekig jutott el, a korabeli szociológiai iskola sokban „tévesnek, merevnek bizonyult”, a marxista álláspont tételeinek és alkalmazásának vulgarizálása ma már mosolyt kelt, a személyi kultusz felállította tilalmak, korlátok súlyos tehertételt jelentettek, a szocialista realizmus elve ugyan vitathatatlan, de gyakorlati alkalmazása nehézségekbe ütközik – fűzött a szerző kritikai árnyalatú kiegészítéseket a kötelező kátéelemekhez, s úgy látta, még az emigrációból hazatért Lukács György nagy hatású tevékenységét sem lehet „mindig egyértelműen pozitív” színezettel ellátni.¹¹

Miklós Pál bátor tanulmányának alapelve a reformok szükségessége volt. Ennek indoklására a szerző leleményes helyzetértékelést foganatosított. Azt a gondolatot vetette fel (bocsátotta próbára), hogy a történeti-szociológiai tudást kínáló marxista szemlélet minden nagyszerűsége ellenére is némi kiegészítésre szorul. A társadalmi-történeti attitűd elsőbbségéhez nem fér kétség, de az egyes, individuális művek feltárásában nem állunk ilyen jól. A műbefogadást fontos

8 Miklós Pál: *A modern irodalomtudomány és problémakörei. Új Írás*, 1967/6, 97–107. Az idézet: 97.

9 I. m. 101.

10 I. m. 106.

11 I. m. 103, 104, 105.

tényezőként számon tartva úgy látta, olvasáskultúránk „nem elég mély”, s az emberekben „a művek szépségeiből aránylag kevés tudatosodik”;¹² a nyugati elemzőskultúra eredményeit, módszertani elveit ekképpen nem lehet ab ovo elutasítanunk, s az alkalmazható módszertani elveket fel kell ismernünk, ki kell válogatnunk.

A „»tartalmi«-vá szűkített irodalomtudományt teljessé, korszerűvé, tudományossá tenni [...]”¹³ – Miklós Pál úttörő kezdeményezése ügyes meggondolás volt, és alkalmas imperatívusznak, leleményes taktikai fegyvernek bizonyult. A helyzetértékelés az évtized végétől (a hetvenes évek elejétől) mindinkább hatékony érvként szolgált a megújulást szorgalmazó irodalmárok számára, és sikeresen legitimálta a marxista történetiséget kiegészítő strukturalizmus, szemiotika, jeltudomány, kommunikációelmélet elveit és fogalmait.

Az érvelés a marxista „tartalomesztétika” érvényét nem tagadta, s 1967-es tanulmányában Miklós Pál is éberséget, elővigyázatosságot ajánlott a műközpontú iskolák eredményeivel szemben. Óvatosan kell eljárunk, hiszen a nyugati szerzők hozzánk képest más világnézet talaján állnak. Követnünk, másolnunk, utánoznunk nem szabad őket, de eredményeiket felhasználhatjuk, hiszen a nagy példakép, Karl Marx is Hegelhez visszanyúlva alkalmazta a dialektikát – állapította meg. Hasonló legitimációs reflexek szórványosan még az elkövetkező esztendőkből is működtek.¹⁴ A hetvenes évekre azonban ilyesféle trükkökre egyre kevésbé volt szükség. A formális módszertan a marxista tartalomesztétika kérdéseit nem bolygatta, s a kultúrpolitika cserében elnézte, hogy a strukturalizmus és a hozzá kapcsolódó fogalmak elsöprő divathullámmá váljanak.

Újító fogalmakkal a vágyott tudományosság felé

A modern nyugati módszertanok újító felhasználását Miklós Pál már csak azért is sürgetően fontosnak látta, mert segítségükkel közelebb kerülhetünk a rég vágyott célhoz. Jakobsoné fogalmiságát, metódusrendszerét hasznosítva a kutató irodalmár csökkentheti a nyelvtudományhoz, a kulturális antropológiához és más társadalomtudományokhoz mérten nyilvánvaló lemaradást; egzakt elemző metódusokat honosíthat, s az irodalomtudományt végre a természettudományos diszciplínákhoz közelítheti. A nyugati kritikusok e téren kétségkívül

12 I. m. 106.

13 I. m. 107.

14 „[...] sokan Marx *Tőkéjét* tekintik – véleményem szerint helyesen – az első, úttörő jelentőségű strukturalista módszerű közgazdasági elemzésnek” – tartotta számon Karl Marx fő művét strukturalista rendszerként Hankiss Elemér az 1971-es kétkötetes strukturalista antológia szerkesztője. Hankiss Elemér (szerk.): *Strukturalizmus*. Első kötet. Budapest, 1971, Európa Könyvkiadó, 11.

előttünk járnak; a modern tudományok eredményeit ők már jó ideje igyekeznek beépíteni a maguk rendszerébe. „[...] a természettudományok analógiájára, az irodalomtudományban is [...] megkísérlik felhasználni a tudományosság korszerű követelményeinek érvényesítésére a kibernetika, az információelmélet, a strukturalista nyelvtudomány [...] bizonyos eljárásait, módszereit”, kívánatos hát, hogy mi magunk is tegyünk határozott lépéseket ebbe az irányba – szögezte le a magyar kutató.¹⁵

A nagy, ambiciózus program részletesebb kifejtésével Miklós Pál 1971-es *Olvasás és értelem* című könyvében szolgált. Az elméletíró *A költői mű megközelítése* és *A költői mű jelentéseméletéhez* című kiváló tanulmányaiban az irodalmi művek „sajátos közlésmivoltából” adódó lehetőségeket vizsgálva a történeti és dokumentumértékkel szemben az esztétikai értéknek biztosított elsőbbséget.¹⁶ Egyértelműen állást foglalt a művek strukturális megközelítése mellett, a műalkotást sajátos kódként, jelrendszer elemeként fogta fel, és a kommunikációs elmélet hagyományos diszciplinájaként („a jeltudományok legfejlettebb, legjobban kidolgozott” ágaként)¹⁷ a nyelvészetet tartotta számon. Az általános nyelvészeti alapozást a tanulmányíró különösen termékenynek ítélte. A köznyelvi és a művészeti közlés kódjának elkülönítésekor a saussure-i *langue* és *parole* fogalmait ajánlotta fel analógiaként,¹⁸ Roman Jakobson jellegzetes terminusait (kombinációs és szelekciós tengely, metaforikus és metonimikus alakítás) hatékony vívmányként mutatta be, a művészi közlés folyamatának sémáját (üzenet, kontextus, feladó, címzett, kód, dekódolás) alkalmas, korszerű kiindulópontként kezelte,¹⁹ és Stephen Ulmann, John Lotz, Thomas A. Sebeok, Roland Barthes, André Greimas, Tzvetan Todorov, Fónagy Iván példájára is egyetértően utalt.²⁰

Miklós Pál 1971-es úttörő könyve illusztratív előképe azoknak a folyamatoknak, amelyek a hetvenes években a magyar irodalomtudományban végbementek. A tudós irodalmárok a marxi megközelítéseket félretéve az „esztétikai kód” sajátságosságát a strukturalizmustól, a modern (saussure-i, jakobsoni) nyelvészettől, a kommunikációelmélettől, jeltudománytól kölcsönzött fogalmakkal igyekeztek megvilágítani, s úgy látták, a metamorfózis beláthatatlan távlatokkal kecsegtet. A formalista-strukturalista módszertan és a nyelvészeti, kommunikációs terminológia az irodalmiság megfejtését ígerte, s a kutatók, kritikusok lelkesen követték az útmutatást. A jakobsoni, saussure-i fogalmi ajánlattételek hitelét nem gyengítette kritikus gondolatmunka, és a meghaladott kommunista „filozófiai esztétikával” kapcsolatban is elmaradt a tanulságokat levonó,

15 Miklós Pál: A modern irodalomtudomány és problémakörei. *Új Írás*, 1967/6, 107.

16 Miklós Pál: *Olvasás és értelem*. Budapest, 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó, 118.

17 I. m. 128.

18 I. m. 156.

19 I. m. 129, 130.

20 I. m. 121–122.

eligazító analízis, már csak azért is, mert a felügyelő szigor ugyan jelentősen enyhült, de a pártállami struktúra továbbra is változatlan maradt. A strukturalista módszertant lehetett ajánlani, de marxi elméletet és a történelmi materializmus dolgait bolygató alapvető kérdéseket nem volt célszerű feltenni.

Az új trend megértési esélyei; a gyakorlat próbája

A hatvanas-hetvenes évek irodalomértési tendenciáit mérlegelő helyzetértékelésem kétségkívül szkeptikus színezetű. A korszak reménykedő elvárásait és vívmányait jobbra kritikus szemmel nézem, s ez már csak azért is meglepő lehet, hiszen a kor újító készségét nagy emancipatorikus értéként, a monolit gondolkozást felváltó többszínűségként, láthatár-szélesedésként szokás számon tartani. S e vélekedésben valóban van igazság. Veres András nem indokolatlanul szólt 2021-ben az elmúlt század hatvanas-hetvenes éveire visszaemlékezve arról, hogy „a kulturális vasfüggöny által teremtett elzártságból és hibernáltságból” való kiemelkedés és kapcsolatfelvétel beláthatatlan jelentőségű, hogy az Irodalomtudományi Intézetben 1961 novemberében Nyíró Lajos vezetésével megalakult Irodalomelméleti Osztály „az irodalomtudományi irányzatok terjesztésében és a tudományos munkát ellehetetlenítő hivatalos akadályok lebontásában” elévülhetetlen érdemeket szerzett, s a Nyíró által szerkesztett, 1970-ben publikált, az 20. század főbb irányzatait bemutató *Irodalomtudomány* című tanulmánykötet nélkülözhetetlen információs funkciókat betöltve több évtizedes mulasztást pótol. ²¹

Csakhogya a történelmi alapú mérlegelés csupán egy a választható értelmezői lehetőségek közül. A kortörténelmi megítélés mellett tágasabb horizontú szempontokat is érdemes alkalmaznunk: az új irodalomértést szélesebb folyamatokba ágyazva, a megértő képesség esélyeit vagy hiányát mérlegre téve sem árt szemügyre vennünk. S ez a másféle perspektíva bizony súlyos kérdéseket eredményez. A „szofokratikus”, kritika nélküli átvételeket s a nagy reményeket vajon több évtizedes távlatból is érvényesnek tarthatjuk? A korabeli környezetben kultivált irodalomértési elveket, fogalmakat vajon a posztstrukturalizmus utáni, sokféle tanulsággal gyarapodott szemlélet is visszaigazolná? A már korábban említett kettős mulasztás vajon nem a kilencvenes évek zsákutcai felé terelte a fejlődést? A marxista, lukácsista teoretista módszertan elemzésének, a filozófiai esztétika beható bírálatának elmaradása és a strukturalista ideológiák kritikátlan befogadása együttesen nem bizonyult-e olyan mulasztásnak, amely a gondolkozási autonómia visszanyerése után is érezte hatását?

A kérdésekben rejlő kétely nem alap nélküli. Az „új tudományosság” alkotó, innovatív erejébe vetett hiteket ma már nehéz volna visszaigazolnunk; a korabeli kísérletek, a strukturalista (nyelvészeti alapú, jelelméleti, kommunikációs

21 Veres András: Szili József (1929–2021). *Literatúra*, 2021/4, 397–401. Az idézetek: 398.

színezetű) elgondolások, premisszák, fogalmak sem az általános irodalomelmélet szintjén, sem a gyakorlati kritika elemzéspróbáin nem bizonyultak operatívnak, megértőképesnek. Miklós Pál, az imént idézett kiváló teoretikus könyvében az elméleti alapvetések mellett két gyakorlati illusztrációval is próbálkozott. A *Jókai metafizikája* című dolgozatban *A kőszívű ember fiait* elemezve próbálta meg érvényesíteni a strukturalizmus és a nyelvészet fogalmi mintázatait. „[...] a legegyszerűbb elbeszélés alaptípusa a kijelentő mondat: hőse a mondat alanya, cselekménye az állítmánya, jellemzései, leírásai, helyszíni- és korrajza pedig a jelzők és a határozók”²² – azonosult a nyelvészet mintatudományi mi voltát elismerő buzgólkodásokkal, de az analogikus elemzői alkalmazás (a mű elején Baradlay Kazimír az alany, Baradlayné pedig tárgy, de a férji végakarata ellen szegülő asszony később tárgyból alannya válik) igazában semmilyen valóságos eredményt nem hozott.

A nyelvészeti (antropológiai) strukturalista meggyőződés szilárdan hisz a bináris oppozíciók univerzális alkalmazhatóságában. *A kőszívű ember fiait* Miklós Pál is az oppozíciós szerkesztés felől közelítette meg. „A kontrasztokat a regény minden szintjén fellelhetjük: éppen úgy jellemzi a szókincset, mint a mondattani szerkezetet, de jellemzi a jelenetek egymásra épülését is” – tágitotta parttalanná az elvet, s a roppant fogalmi zsákba a legkülönbözőbb sajátosságokat szuszakolta bele.²³ A Baradlay-kúrián lejátszódó események után Oroszországba csöppenünk, aztán egy szempillantás alatt Bécsbe kerülünk, majd végigjárjuk a Kárpátokat – tartott számon minden regénybeli helyszínváltást a kontrasztos szerkesztés folyamatos példajaként, de a pétervári palota és a cukorgyári mulató, a sztyeppe utazás, a farkaskaland s a korcsolyázás egymásutánját is az ellentétező kompozíció részeként fogta fel. „Így vezet végig a regény cselekménye egymással ellentétes hangulatokat keltő helyeken, egymással ellentétes színezetű eseményeken” – vont le a konklúziót, s úgy vélte, a regénybeli dialógusok is „a legtermészetesebb kontrasztokból” állnak, az „oppozíciók dinamikája” a szókincset és a mondattani szerkezetet s a jellemek rendszerét ugyancsak meghatározza.²⁴

„Jókai regénye nem az, akárcsak más nagy művek, aminek külső képe mutatja. Nemcsak a szabadságharc megéneklése, vagyis: csak külsejében az. Hanem a végzet játékának a leleplezése és egyben ennek a tragikusan is felfogható felismerésnek az emberiesítése, számunkra elviselhetővé tétele”, „metafizikai törvényt megfogalmazó, nagyszabású világértelmezés” – foglalta össze tanulmánya végén Miklós Pál az analízis konklúzióját. E sommázat is arról árulkodik, hogy a strukturalista alapú megközelítés nem eredményezett valóban figyelemre méltó, új elemzési hozadékokat. Az összegző terminusok: a „végzet játéka” s a „metafizikai világértelmezés” a filozófiai esztétika módszertanára

22 Miklós Pál: *Olvasás és értelem...*, 207.

23 I. m. 200.

24 I. m. 200, 204–207.

utalnak (a termékeny, értelmezhető középszinttől messzire távolított általánosításoknak, a mű konkrét irodalmiságában nagyon nehezen értelmezhető fogalmaknak tűnnek), és a szó szerint vett történeti hitel elutasítása sem valami-féle időtálló, tartalmas igazság; a kor kontextusában természetesen helyénvaló álláspont, mai tudásunk szerint viszont túlságosan is nyilvánvaló evidenciának látszik.²⁵

Az elméleti bizonyosságok hitele

A művelt és intelligens Miklós Pál elemzői kudarca aligha véletlen. A korabeli fogalmi készlet nem segítette a kutatót valóban újszerű, lényegi, érdekes felismerésekhez a gyakorlati kritikában. De az újító remények chiliazmusa akkor is nyilvánvalónak tűnik, ha a tudományos, teoretikus konstrukció szintjén vizsgálódunk. Ez ügyben először egy jelentős kortárs irodalmár állásfoglalására utalnék, a *Helikon* 1974-es évfolyamában megjelent írást idézném meg. A megnyilatkozás, amelyet a folyóiratban olvashatunk csaknem húsz évvel korábbi esemény része volt; a szerkesztők az 1958 áprilisában tartott bloomingtoni konferencia zárszavát publikálták. A sommázó értékelést a tanácskozáson elnöklő René Wellek mondta. A neves irodalmár tudóstársaival szemben méltányos, de kritikus hangot ütött meg, s előadásában részletesen kitért Roman Jakobson prezentációjára is. Megjegyzései azért különösen érdekesek számunkra, mert a neves lingvista a tudományos ülésen történetesen éppen azt a kommunikációs modellt mutatta be, amely a hetvenes évek Magyarországon az új tudományosság szimbólumaként szolgált, s az évtized második felében a középiskolai oktatásban tananyagká is vált.

A konferencia irodalmár elnöke azonban szemmel láthatóan sok-sok lényeges ponton másként gondolkozott, mint a strukturalista nyelvész, és tudós kollégája fogalmi újításait sem találta revelálónak. „Semmi kétség, hogy az irodalmi műalkotást elemezhetjük Jakobson ábrájával összhangban. De irodalmi célokra tanácsos lehet egyik-másik fogalmát átkeresztelni. Itt van a »feladó« vagy »beszélő«, akit inkább talán a »költői én«-nek hívnánk”; „Az ábra egy másik fogalma a »kód«. Az irodalomban jobb, ha ezt »konvenciónak« vagy »hagyománynak« hívjuk”; „Az »üzenet« fogalma [...] nem szerencsés fogalom az irodalomkritikában, mivel korszakokon át az alkotói cél megfogalmazására használták, és minden kritikus óva int bennünket az »üzenet«-mondanivaló) hajhászástól” – korrigálta, relativizálta Wellek a „kommunikációelméleti” fogalomtár elemeit az újszerű terminusok hatékonyságát, megértési potenciálját kétséssel övezve.²⁶

25 I. m. 215.

26 *Helikon*, 1974, 3–4, 451, 452.

A bloomingtoni konferencián elnöklő tudós, tudjuk, hosszú élete során minden jelentős, újító irodalmi iskolával összetalálkozott. A prágai strukturalistákkal, a német szellemtörténettel, az angolszász (elioti) iskolával, az amerikai *Új Kritikával* és legvégül a dekonstruktivista hermeneutikával is közvetlen, eleven kapcsolatban állott. A kutató a részletekben mindenkitől tanult valamit, de szuverenitását egész alkotói pályáján megőrizte. A strukturalista divathullámoknak nem hódolt be, a dekonstrukciós törekvések antihumanizmusára, alkalmatlanságára és tudománytalanságra az elsők közt mutatott rá, a nyelvészeti imperializmust elutasította, a szépírói művek értelmezésekor *irodalmi* megközelítést szorgalmazott, és körültekintő, arányos látásmódjának alkalmasságát három és fél század esztétáival, kritikusaival szembesülve tette próbára.

A *Theory of Literature*, az *A History of Modern Criticism* s az átfogó tanulmánykötetek szerzője nagy munkáiban minden lényeges irodalmi dilemmát felvetett, megvizsgált, de csupán az imént megidézett, nem túl hosszú magyar nyelvű elnöki zárszóból is nagyon fontos szemléleti elveket olvashatunk ki. „[...] nem vagyok a kommunikációelmélet követője” – határozta el magát Wellek az egyoldalúan jelelméleti buzgólkodásoktól.²⁷ „[...] a poétika számos kérdése megfoghatatlan a nyelvészeti elemzés számára”, „Az irodalmi stílus szerintem nem meríthető ki a nyelvészeti elemzéssel: szükség van azoknak az esztétikai hatásoknak a jegyében történő elemzésre is, ami a stílus célja”, „Az irodalmi elemzés ott kezdődik, ahol a nyelvészeti véget ér” – jelölt ki határokat a nyelvészeti imperializmus számára.²⁸ „[...] semmi olyasmit nem állapítottak meg, amit nem lehetne a közönséges megfigyelés alapján előre látni”, „A rengeteg munkával járó számítások [...] csupán olyan nyilvánvaló eredményekhez vezettek, mint hogy a »humoros-komoly« megkülönböztetés megbízhatóbb, mint a »jó-rossz« [...]” – fűzött észrevételeket a kvantitatív módszertant alkalmazó kollégák előadásaihoz,²⁹ s úgy látta, a természettudományos, matematikai egzakttságot igénylő irodalomtudós a „behaviorizmus babonájá”-nak hódol be: „Tagadja az introspekció és az empátia bizonyító erejét, mely pedig a humán és humanista ismeretek két fő forrása.”³⁰

A welleki tanulságok elsikkadása

A közép-európai-amerikai tudós Jakobson-kritikája csak kicsinyke része a nagy, átgondolt welleki életműnek. Az új fogalmiságot mérlegre tevő, a társtudományi imperializmust elutasító és a természettudományos módszertant elégtelennek tartó irodalmár által kínált szemléleti alapok azonban egészen mások,

27 I. m. 445.

28 I. m. 448, 453, 454.

29 I. m. 446.

30 I. m. 447.

mint a hetvenes évek jellegzetes hazai preferenciái. René Wellek elgondolását, elvi álláspontját, módszertanát, fogalomhasználatát ma divatos szóhasználat szerint alkotóan konzervatívnak nevezhetjük: a kutató az orosz formalizmussal kezdődő szemléleti megújulást érti és igenli, de a megértési lehetőségek mérlegelésekor tág spektrumból válogat, a látványos újdonságokkal szemben fenntartja a kritika jogát, és a szubverzív radikalitás kultuszát elvi s gyakorlati okokból is elutasítja.

Hazai irodalomértésünk azonban a welleki példát már a hetvenes években sem kezelte lehetséges alternatívaként. Igaz, a korabeli reflexiókat, utalásokat böngészve beszámolhatunk néhány pozitív, elismerő értékelésről. Az 1970-ben publikált, nagy jelentőségű, hiánypótló kézikönyvben (*Irodalomtudomány. Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól*) mintegy húsz Wellekre utaló hivatkozást találunk, s ezek többségükben inkább elismerőek, mint bírálóak.³¹ Németh G. Béla ugyancsak 1970-ben *Mű és személyiség* című tanulmánygyűjteményében³² írt a welleki kritikátörténetet harmadik kötetéről. A magyar kutató, egyértelműen pozitív észrevételeket tett, s meglepő módon szinte teljesen negligálta a „polgári tévelygésekre” és az „élettagadó irodalmiságra” utaló kötelezvénypaneleket. A marxista „irodalomkritika önelvűségét” ugyan nem vonja kétségbe, de a *The Later Nineteenth Century* alapján egyetértő elismeréssel szólt a szerző irodalomszemléletéről, a művet a hazai irodalomtörténészek, kritikusok számára nélkülözhetetlennek ítélte, sőt a magyarra fordítást is hasznos lehetőségként vetette fel.³³

A nyolcvanas évek elejére tovább lazultak a korlátok, és jelentősen nőtt a magyar irodalomértés autonómiája. A lehetőségi körök bővülését Dávidházi Péter tanulmánya is szembetűnően mutatja. A fiatal kutató 1981-ben publikált Wellekdolgozatában (az írás mindmáig a legalaposabb, legátfogóbb magyar nyelvű portrétanulmány) nyíltan hangoztatta, hogy az amerikai tudós életművét a huszadik századi irodalomtudomány csúcsaként tarthatjuk számon.³⁴ René Wellek szuverén, egyeztető, kritikus gondolkozásmódja szintetikusabb, körültekintőbb, megértőképesebb, mint a különböző, nagy hatású iskoláké, kritikaelmélete

31 Csetri Lajos például az általa írt fejezetben (*A stílusfogalom történetéből és az irodalom stílustörténeti elmélete*) az amerikai tudóst „méréskeltebb, kontextualista” kutatóként tartja számon, s olyan strukturalista irodalmárként aposztrofálja, aki „az irodalmi formák történetén kívül hatásuk történetét is az irodalomtörténet részének tekinti [...]” Nyíró Lajos (szerk.): *Irodalomtudomány. Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó, 382, 410.

32 Egy kritikátörténetről – egy kritikátörténet előkészületei alkalmával (R. Wellek műve). In Németh G. Béla: *Mű és személyiség*. Budapest, 1970, Magvető Kiadó, 583–600.

33 Németh G. Béla: *Mű és személyiség*..., 600.

34 „René Wellek életét és műveit tanulmányozva az embert kísérti a »jól végzett élet« kifejezés; munkásságának kibontakozásában, életútjának viszontagságai és változó szinterei ellenére, van valami eltéríthetetlen iránytudás, mely egy pompás fa megállíthatatlan növekedésének organikus belső biztonságára emlékeztet.” *Filológiai Közlöny*, 1981, 1–2. szám, 1.

kiérlelt, a művészet autonómiáját hangsúlyozó meggyőződése nem valamiféle élettagadó formalizmus, az okszerű levezetések iránti óvatossága nagyon is indokolt – fejtegette a szerző, s még azt is leszögezte, hogy e kivételesen tágas szférákat átfogó irodalomszemlélet marxizmussal szembeni fenntartásait az esetenkénti élesebb kritikai megjegyzések ellenére sem érdemes túldimenzionálnunk. Már csak azért sem, mert Wellek elméleti álláspontja soha, egyetlen kritikai iskoláéval sem volt azonos, távolságtartását tehát úgyszólván természetesnek tarthatjuk.³⁵

„Bármennyire ragaszkodik is azonban Wellek az irodalom és általában a művészet autonómiájához, az irodalom természetére vonatkozó meggyőződésében, ha fordított súlypontozással is, némileg hasonló kettősséget fedezhetünk fel: elsődleges tétele, hogy az irodalmi művet fikcionalitása, látszatvilága elhatárolja az élettől, másrészt azonban úgy véli, hogy a mű olyan »[...]« nyelvi konstrukció, mely a külvilágra is utal, s ezért nem lehet pusztán nyelvészeti eszközökkel leírni, hanem az emberről, a társadalomról és a természetről tudósító jelentéssel is bír [...]«. Némileg leegyszerűsítve: Lukácsnál az irodalom elsősorban a valóság ismeretadó visszatükrözése, másodsorban az esztétikum sajátosságának övezete; Welleknél a mű elsősorban saját világú fikció, másodsorban a világról tudósító jelentések rendszere” – lépett túl Dávidházi azon az előítélet-kötelezvényen, amely az amerikai irodalmár karakteres másféleségét stigmatiként kezelte, és marxizmus-korrekcióját egyszerű tévelygésként, formalizmusként tartotta számon.³⁶

A fellelhető pozitív kritikai reflexiók nem elhanyagolhatóak, korábbi állításunkat azonban így is fenntarthatjuk. A magyar irodalomértésre René Wellek szemlélete és munkássága a hatvanas-hetvenes években nem gyakorolt erőteljes hatást. A nagy kritikátörténetet nem fordították le a nyelvünkre, az 1970-ben megjelent *Irodalomtudomány* számos nyugati iskolának szentelt fejezetet, de Wellekkel külön nem foglalkozott, és a világhírű elméleti kézikönyvet is csak 1972-ben olvashattuk magyarul. A *Theory of Literature* egyébként angol nyelven először 1949-ben jelent meg, s könnyű belátnunk, hogy az esetleges magyarországi hatáslehetőségek szempontjából ez volt a lehető legrosszabb időpont, hiszen az elkövetkező két évtizedben a pártállami környezetvilág uralta környezetben sem a korrekt tájékoztatás, sem a méltányos számbavétel nem volt reális alternatíva. (A hatvanas évek vége felé természetesen javultak a lehetőségek, de a befogadást továbbra is nehezítette, hogy Wellek az irodalom szociológus származtatásának elvét nyíltan elutasította, a marxizmust és a lukácsizmust kertelés nélkül, határozottan bírálva.)

A *Theory of Literature*-t ugyan Szili József már 1962-ben igényes tanulmányban mutatta be, de írásában a hazai kultúrpolitika által elvárt elmarasztaló ítéleteket azért rendre elhelyezte. A magyar kutató a szerzők „belsőleges”

35 *Filológiai Közlöny*, 1981, 9.

36 I. m. 6.

megközelítésében az öncélúság példáját látta; nehezményezte, hogy az irodalmi művet a vizsgálódók elválasztják minden társadalmi kapcsolattól, félreteszik az irodalom ismeretelméleti szerepét, osztálytartalmú előítéletek alapján jutnak az „öncélú irodalom” fogalmához. Wellekék egyáltalán nem képesek belátni, hogy „A társadalmi jelleg az irodalomnak lényegi, meghatározó oldala, amely áthatja és meghatározza ennek a relatíve önálló tudatformának minden sejtjét és minden viszonyát”, és rossz utakon járnak a marxi, lenini útmutatás alapján működő elmélethez képest, amelyben, „a konkrét irodalmi jelenségeket átfogó társadalmi, irodalomtörténeti és esztétikai törvényszerűségek nem metafizikus absztrakciókban, hanem eleven tartalmukat, történeti érvényüket megőrző dialektikus fogalmakban, törvényekben nyernek kifejezést”.³⁷

A *Theory of Literature*, mint említettem, egy évtized múlva, 1972-ben jelent meg magyarul. A fordító az imént idézett tanulmány írója, Szili József volt. A kitűnő fordítást előállító irodalmár a kötethez írott utószavában ekkor már méltányló, megértő gesztusokat is felvonultatott. Az 1949-ben publikált könyvet az utóbbi negyedszázad legsikeresebb irodalomtudományi műveként tartotta számon. Elismerte, hogy „hatalmas szakmai ismeretanyagot ölel fel”, a szerzőket „elméleti igényesség” jellemzi, a munkán érződik a szerzők „komolysága, a magas fokú felkészültség, a körültekintő megfontolás”, és még azt is hangsúlyozta, hogy Wellekék helyenként „a kizárólagosan szinkronikus műszemlélet legszembeötlőbb egyoldalúságait” is igyekeznek korrigálni.³⁸ A kutatói-fordítói utószó azonban a korábbi írás bírálati elveit, kritikus megállapításait továbbra is fenntartotta, átfogóan érvényesítette: Szili a „belsőleges közelítés” zsarnoki egyeduralmát vizionálta, „az irodalom mély, emberi, társadalmi tartalmának mellőzését” konstataulta; hiányolta, hogy a könyvben „A művészi visszatükrözés esztétikai problémája föl sem merül”. Úgy találta, „Wellek és Warren az önmagáért való irodalmiság, az autonóm, öncélú irodalom, a formalista megközelítés pártján áll [...]”, nehezményezte, hogy az amerikai tudós a marxista irodalomszemlélet tényleges bemutatását összetéveszti a vulgármaterializmus bírálatával, és nincsen tisztában a marxista esztétika vívmányaiival, „teljesebb filozófiai megalapozottságával”, amely mindenekfelett Lukács Györgynek köszönhető.³⁹

A tájékozott, jelentős elméleti kultúrával rendelkező Szili kritikus fenntartásai még a dogmatizmus esztendeit jellemző politikai óvatosságból születtek. De a welleki irodalomszemlélet, amint jeleztem, a lendületes strukturalista előretörés közepette sem lett a hazai irodalmi kultúra része. A dolgokat tág összefüggésekben vizsgáló, valódi műveltséget mozgósító, körültekintő szemlélet, a szubsztanciális rátalálások helyett többszempontú megközelítéseket ajánló „perspektivizmus”, úgy látszik, nem tudott felérni a divatszavak csillogásához.

37 *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1962/4, 463, 465, 467, 468, 472.

38 Wellek-Warren: *Az irodalom elmélete*. Budapest, 1972, Gondolat Kiadó, 411, 412, 413. 415.

39 I. m. 419, 421, 424, 435.

A versek, drámák, szépprózai elbeszélések *irodalmiságkereső*, *irodalmi alapú és módszertanú* megértésének elvét a mindenható nyelvészet és az újszerű társ-tudományok elhalványították, s a boldogító chiliasztikus megértési remények elfeledtették a sokoldalú, mérlegelő tájékozódás szükségességét. A kommunista szemlélet béklyóiból éppen csak szabaduló hazai irodalomértés a korszerűség bizonyosságára vágyott, Wellek pedig a kritikátörténet több évszázados tanulmányozásából azt szűrte le, hogy semmi sem teljesen új a nap alatt, az irodalmat megérteni akaró kritika az évszázadok során mind a mai napig visszatérő kérdések variációit prezentálja, noha feltevéseit rendre az újdonság csillogó zománcával vonja be.

A tegnapelőtt és a tegnap

A magyar irodalomértés – sokadszor hangsúlyozom – a hatvanas-hetvenes években nem fogadta be a welleki inspirációkat. De a nagy tudós ideje a későbbiekben sem jött el. A kutató alkotóan konzervatív irodalmi szintézisét a rendszerváltás meghozta szabadságban, a strukturalista divathullám elapadása után sem hasznosítottuk. Állításunkhoz szemléltető példaként Dávidházi Péter 1992-ben publikált könyvét idézhetjük meg. A választást indokoltta teszi, hogy a magyar tudós korábbi álláspontját már ismerjük. A művelt, tájékozott kutató, amint bemutattam, a nyolcvanas évek elején maradéktalan elismeréssel szólt René Wellek átgondolt, arányos elviségéről, irodalmi érdekű módszertanáról.

A kilencvenes évek elején megjelent Dávidházi-monográfiába beleolvasva azonban alaposan meglepődhetünk. Az Arany János kritikai munkásságával foglalkozó könyvben a szerző terjedelmes részt szentelt a kritikaírás módszertanának, fejtegetései általános elméleti kérdéseket is felöleltek, s Wellek kritikátörténeti munkásságát állandó viszonyítási pontként használta. Csakhogy az amerikai tudós elvrendszerét ezúttal már ellenpéldaként idézte meg, s azt erősítette, hogy a korszerűsége törekvő kritikátörténészeknek elméleti és módszertani tekintetben határozottan el kell szakadnia ettől a mintától.⁴⁰

Az „elméleti korszerűsödés”⁴¹ tapasztalatait hasznosító új módszernek ugyanis le kell lepleznie a régi, naiv értelmezői bizonyosságokat: a helyreállítás pozitivistá ábrándjáról le kell mondanunk, a *mást értés, másképpen értés* adottságát el kell fogadnunk, a radikális hermeneutika, a dekonstrukció s a szélsőséges recepcióesztétika jól ismert gondolatait hasznosítanunk szükséges. Be kell látnunk, hogy a régi metódus jegyében az „egységes jelentésszerkezetnek deklarált szöveg elismert vagy leplezett jelentéselfojtás” áldozatává válik,

40 Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége*. Budapest, 1992, Argumentum Kiadó, 14.

41 I. m. 53.

a hagyományos metódus „jelentéseinek eleven érvényesülését és belső harcát egy előre kijelölt plauzibilitási norma” korlátozza,⁴² s a szövegkritika feladatának klasszikus értelmezésén túllépve a posztmodern korszakban nem utasíthatjuk el a szövegkollázs létrejöttét sem – fejtegette Dávidházi könyve bevezető fejezeteiben.

A „hermeneutikai korszerűsítés” jegyében René Wellek módszertana, a radikális ismeretelméleti szkepszist elutasító és az értelmező ítélkezést továbbra is vállaló elvi meggyőződése „az érintetlenül helyreállító megismerés pozitívista ábrándja”-ként tűnt fel a szerző számára.⁴³ „Szakmánk e nagy úttörője a kritikus kijelentéseket tárgyakról szóló állításokként mérlegelte, ellenőrzésükre törekedve maga is a tárgyat vizsgálta, s legfőljebb a tárgyszerűség követelménye kedvéért vette figyelembe az eltérő szemléleti perspektívákat, amelyekből az illető kritikus, illetve ő mint későbbi kritikátörténész (azonosnak felfogott) tárgyukat látták” – utalt a *Hunyt mesterünk* szerzője a welleki „korszerűtlenségre”,⁴⁴ s arra biztatott, hogy a kritika tárgyai „végső mibenlétének és értékének filozófiai kérdését egy átmeneti módszerül vállalt agnoszticizmus jegyében függőben hagyhatjuk [...]”⁴⁵

Dávidházi Pétert a század utolsó évtizedében már egyáltalán nem korlátozták pártállami normák, és a nyelvészkedő, jeleméleti strukturalizmus metódusrendszerét is elfújta a szél. A René Wellek-i elvi alapokat az „elméleti korszerűsödés” ellentétjeként láttató értelmezői vízió másféle meghatározottság nyomait mutatja. A magyar kutató perspektívája, premisszái, értelmező műveletei és fogalmai: az ismeretelméleti hermeneutikából törvényszerűen kinyerhető bizonytalansági reláció hangsúlyozása, a stabil jelentésképzés egyoldalúságának hangoztatása és a jelentéselfojtások emancipatorikus, felszabadító hatásának kiemelése (a csatolt Hans-Georg Gadamer-, Thomas Kuhn-, Jacques Derrida-, Ihab Hassan-utalásokkal) annak a posztmodernista-posztstrukturalista irodalomértésnek a hatását mutatják, amely a kilencvenes évekre s az ezredfordulóra hazánkban vetélytárs nélkül sajátította ki magának az autentikus irodalomértés tereit. A posztmodernista kételyfilozófia befolyásoló ereje, a divathullámok nyomása már csak azért is nyilvánvalónak tűnik, mert a welleki irodalomszemlélet korszerűtlenségét hangsúlyozó portrét olyan irodalmár rajzolta meg, aki – az Arany-monográfia további részei és későbbi könyvei is tanúskodnak erről – valójában egyáltalán nem tette magáévá a teoretizmus beszédmódját és a posztmodernitás ismeretelméleti radikalizmusát.

42 I. m. 59.

43 I. m. 61.

44 I. m. 69.

45 I. m. 70.

A tegnapelőtt és a ma

A welleki irodalomszemlélet befogadásán meditálva a hatvanas-hetvenes évektől a tegnaphoz, a majdnem mához jutottunk el. De néhány megjegyzés erejéig még egyszer érdemes visszapillantnunk a tegnapelőltre. A múlt és a jelen kapcsolódásaira utaló kérdéseinket immáron állító, kijelentő formában ismételhetjük el. A hetvenes évek és az ezredfordulós idők között, úgy tűnik, lényegi pontokon fedezhetünk fel kontinuitást. A posztmodernista-posztstrukturalista teoretizmus kialakításához, kritikátlan térhódításához a hetvenes évek választásai, egyoldalúságai és meg nem gondolt gondolatai is hozzájárultak. A marxista voluntarizmusból menekvő magyar irodalomértés, amint láttuk, nem a mérlegelő elemzés, a többoldalú végiggondolás útját választotta, hanem fejest ugrott a strukturalizmus, a nyelvészet, a jel- és kommunikációelmélet fogalmiságába. Amint már többször utaltam rá, a hetvenes években a marxi észjárás és a Lukács György-i elméletiség analízise és kritikája egyértelműen elsikkadt, a kutatói s kritikai közösség az új fogalmakat szofokratikus módon, ellenőrző kritika nélkül fogadta be, és a totális elméleti megértés chaliasztikus hitét megőrizte és fenntartotta.

A kilencvenes években bizonyos értelemben a „régi rutin” ismétlődött meg. A nem irodalmi érdekű (társtudományi, lingvisztikai, filozófiai, ismeretelméleti alapú) nyugati teória varázsigeit a posztstrukturalista hangoltságú irodalomértés is reflektív analízis nélkül emelte piedesztálra, a szubsztanciális elméletbe vetett hitek továbbra is virulensek maradtak, ámbár a középpontba a *dialektikus történetiség*, a *struktúra* és a *szemiológia* helyett a *korlátlan székszis* hiányfogalmai kerültek. A megértésre irányuló, korrekt, ellenőrzött fogalmiság felmondása (homlokzatállító, presztízserdekű konceptualizációra cserélése) azért mehetett végbe nagy gyorsasággal, a pszeudotudományos teoretizmus és a valóban hiteles elméletiség elkülönítéséhez azért sem tudtunk módszertani alapokat biztosítani, mert az ehhez való jártasságot a marxizmus és a lukácsizmus kritikáját elmulasztva egyáltalán nem szereztük meg.⁴⁶ Szemfényvesztésektől akartunk szabadulni, de a sokféle káprázat nagyon is velünk maradt.

46 A kijelentéshez árnyaló, kiegészítő megjegyzéseket természetesen tehetünk, s más írásaimban számba is veszem az alkalmas, lehetséges példákat. Béládi Miklós, Kenyeres Zoltán, Poszler György tanulmányairól már eddig is mint jó irányú, hiteles, megértőképes irodalomértési törekvésekről emlékeztem meg. Különösen nagy figyelem és elismerés illeti meg Poszler Hegel és Lukács filozófiai esztétikáját bíráló, kiváló monográfiáját. Csakhogy a *Filozófia és műfajelmélet* nem a hetvenes évekből való. 1988-ban jelent meg, és a fontos, ígéretes kezdeménynek nem lett folytatása; átfogó elméleti vizsgálódásait a későbbiekben maga a szerző sem teljesítette ki.

A rosszal színültig telt világegyetem

Darvasi László: *Neandervölgyiek*

Magvető, 2024

A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia 2024. ápr. 24-ei székfoglalóján a legutóbb Artisjus Irodalmi Nagydíjjal kitüntetett neves író, Darvasi László a Magvetőnél megjelent *Neandervölgyiek* című háromkötetes, grandiózus, 1704 oldalas nagyregényéről beszélt, illetve arról, hogyan születik meg a nagyelbeszélés. Napjainkra a posztmodern szövegirodalma után a szerzőkből elemi erővel tört fel az önreflexív történelmi, családi múltról szóló mesélő kedv, mely számos alkotással ajándékozta meg az olvasókat. A tárgykört leszűkítve: a holokauszt magyar szakaszának 80. évfordulóján a 20. sz. iszonyatáról már olyan maradandó emlékéllátásokat tudhatunk magunkénak, mint Kertész Imre *Sorstalansága*, Zoltán Dienes *Orgiája* és ikerpárja, az *Ólomszív*, Nádas Péter *Világító részletek* című műve vagy Tompa Andrea *Sokszor nem halunk meg* című regénye. A fikciósított személyességet paradox módon elsősorban Kertész Imre: *A boldogtalan 20. század* című esszéjének alapállása inspirálta, mely szerint „nemrégiben a szenvedést: az emberi sors megalázását és elszenvetését még a legmélyebb tudás forrásának tekintették, amely nélkül alkotás nem képzelhető el. De számúzték a szenvedést a tömeggyilkosok színtereire, lágerekbe vagy rendőri kihallgató szobákba vagy pornófilmekbe.” A szenvedés átvérezte a 20. századot, már 1930-ban Móricz Zsigmond azt írta lányának, Virágnak: „voltaképpen csak azt lehet leírni, ami fáj. Ami megsebez, s ami bosszú.” Az említett művek szerzőiben természetesen nem a bosszú munkált, hanem a nagyrészt személyesen megélt borzalmas valóság teremtődött újra általuk.

„Mert nincs olyan magánügy, ami ne lenne befűzve a közös tudásba. A biológiai közösbe, földrajzi közösbe, etnikai, vallási, historikus, nyelvi, kulturális közösbe” – vallja Nádas Péter a *Planetáris hipokrizis* című zürichi beszédében (*Magyar Hang*, 2024. szept. 13–14.). Ezek a részben önvalomások szükségszerűen feloldozásként is szolgálnak. Ám ami az irodalom legnagyobb varázslata, az az, hogy a kertészi „számúzott nyelv” az alkotók révén mégis megtalálja egyéni hangját, formáját, a szellemiséget, a szemléletet, az ábrázolásmódot, a prózapoétikát. S mindez a szenvedésben gyökerezik. Ennek lehetünk tanúi a Darvasi regényfolyamában való elmerüléskor is. Úgy vélem, nem véletlen egybeesés, hogy az idei Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál hívószavaként Matthieu Berton, a Francia Intézet új igazgatója a „réflexiont” nevezte meg, mondván, hogy a „réflexion tükröződést is jelent, az irodalom pedig a lélek tükre”.

Ezzel mintegy megragadhatjuk a *Neandervölgyiek* műfaját is. Darvasi a szeptemberi PécsLiten kiemelten beszélt arról, hogy a Lélek működése nélkül nem tudta volna megírni ezt a könyvét, melyben a legtöbbet tudott elmondani az emberről, az emberi lélekről. A regény recepciója – minden bizonnyal az oldalszám riasztó mérete miatt – egyelőre eléggé mérsékelt, s a műfajmeghatározás is bizonytalanságot hordoz. Bocsik Balázs a *Literán* (08. 03.) „történelmi nagyregényként” aposztrofálja, hozzátéve, hogy a „történelmi anekdotától a bűnügyi történetig minden megtalálható” ebben a jelenetekből összeálló „feldolgozásgyűjteményben”. Radnóti Sándor kritikája (*revizoronline*, 2024. júl. 9.)

A történelem alatt címmel közelebb visz a meghatározáshoz. Helytállóan írja, hogy „Darvasi prózaköltészete elsősorban a hangsúlyozottan mindennapi emberek nem mindennapiságában mutatkozik meg” a történelem kerekai alatt. Ez a mintegy tíz év alatt született nagyepika valójában „portré-panoráma”. Erről árulkodik az ábrázolt karakterek száma is, 1908 és 1957 között 8–9 család három generációját követhetjük nyomon, és mintegy 80–90 szereplő sorsát. Sz. Bíró Zoltán a *Könyves magazinban* (2024. jún. 8.) elméretezi ezt a számadatot: 3–4 családról és 300 szereplőről beszél, tévesen. Radnóti Sándor megállapítása azonban helyes, hogy Darvasi őrzi a nagy regények örökségét, mely szerint „minden emberi élet regény, a szereplők egyenrangúak” [...], s ha mégis van főszereplője a műnek, az kétségtelenül Sós Erna. Hatalmas nőalak, aki a legtöbbet teszi a regény roppant ember-galériájában.” A Darvasival készült egyik interjúban (*Revizor*, 2024. szept. 2.) Marton Éva „kis történetekből építkező hatalmas regényfolyamról” beszél. Való igaz, hogy az egyes jelenetek közül néhány már korábban megjelent különböző folyóiratokban tárcanovellaként, csak egyet említek: a *Székelőföld* 2022. januári számában (akkor még a munkacím aláírással: „halhatatlanok”), a *Tibi bácsi jó kezekbe kerül* című tipikusan darvasis, életes, érzéki, humoros írását, ami aztán az I. kötet 178–185-ig terjedő oldalain kerül újra elénk. Végezetül hagyatkozzunk magára a szerzőre, aki több helyütt is hangsúlyozta, hogy a *Neandervölgyiek* nem a történelemről szól, az csak makett, díszlet. „Az emberi sors egyediségét igyekeztem ábrázolni, ebbe belefér, hogy családrege, fejlődésregény, történelmi regény. Panoráma.”

A könyv címe, amely Radnóti Sándornak fejtörést okozott, magából a regényből nyer magyarázatot, mintegy hat utalást találhatunk rá. Az I. k. 55. oldalán Kollowitz Endre gróf idézi fel Gál tanár úr egy filozofikus állítását: „Árnyékok vagyunk a barlang festett falán. Ősemberek.” Majd

a gróf lánya, Karolina mondja az apjára: „te neandervölgyi” = maradi, retrográd (I. k. 152). Másutt Gál Endre cseveg Ernával a humorról: „már az ősemléknek is voltak viccei, nem? Egy neandervölgyinek. A humor okosabb, mint a tudomány vagy a természet” (I. k. 260). Ez egyébként teljesen darvasis alapeszme, a III. k. 128. oldalán Keller Hugó idézi apját: „az egyik feled legyen szívből, a másik meg humorból”. Az orvosnak készülő Arany Ármin a II. k.-ben pedig arról regél, hogy a „neandervölgyi ember nem is tudott beszélni. Olyan volt az állkapcsa. Az új ember, a Homo sapiens már képes volt rá. A neandervölgyiek a könnyeikkel beszéltek”. Ez már kétségtelenül utalás a regény mitikus elemét megteremtő szekeresekre, az egykori könnyemutatványosokra, akiket Darvasi – egyéb műveivel, mint a *Virágzabálók*, a *Taligás* – intertextusként beemel a könyvbe. És még a II. k.-ben, ahogy haladunk előre a történelemben is, a zsidó származású Ármin, akinek családját Auschwitzban elgázosították, és csak ő maradt életben, mondja a lágerről: „milyen rettenetesen fontos dolog egy kanál! Egy bögre! Egy bádog kistányér. Cipőfűző! Olyanok vagyunk, mint az ősemlékek. Neandervölgyiek!” (424) Valamivel odébb: „az ember nem ellensége önmagának. Ezért emelkedett ki, a búvalbaszott neandervölgyieket ezért hagyta el, ezért lett az Úristen képmása. Ezt még a bolsevikok sem vitathatják, csak ők éppen az Isten helyébe akarnak lépni, ami hát lehetetlen” (515). Végül az 564. oldalon zajlik egy misztikus párbeszéd a kert és Putto Lacrima között az „új neandervölgyiekről”, akik a 20. században mindent elvesztettek, újra kell tanulniuk az értelmet, a hitet, a csodákat, még a lelket is. Azt legelőször, mivel egyedül az mentheti meg őket a borzalmaktól, ami jön az emberiségre. Itt óhatatlanul bepillanthat Földényi F. László esszéregényéből, *A guillotine hosszú árnyékából* a korunkra utaló agyatlanítás, mellyel az ember visszafejlődésével szembesít minket.

A regény cselekményét Radnóti nagyjából összefoglalta, ezért itt csak vázlatosan utalok rá, mert a könyv jellegét a miliőteremtés, a pszichoerotikus korrajz adja, a szinte filmes snittekkel történő helyszínrajzok (a fotós műterme, a kastélybelső, a börtöncella, a kisvárosi utcakép, a budapesti helyszínek megjelenítése), valamint a karakterteremtés a testre, az arcra, a lélekre fókuszáló képekkel, a belső monológokkal és valóságghú párbeszédekkel; az emberi viszonyokban rejlő többletet a családi mikrovilágok és a világesemények szövedéke képezi; a morális erő, amely képes a pokoli helyzetekből is kiemelni az embert, még akkor is, ha a szereplők elismerik, hogy ők nem alakíthatják a történelmet, ők csak láncszemek a gépezetben. A könyv legnagyobb értékét az írói módszerek, a varázsos darvasis stílus, a nyelvteremtés, a nézőpontváltás, a narratívakezelés, az említett karakterrajzok, a filmes koncepció, a jókor alkalmazott és adagolt szarkasztikus humor adja. Mindamellet meg számlálhatatlan drámai vagy lélekemelő jelenetből építkezik a könyv, olykor hihetetlen kalandokat él át az olvasó, és számos rendkívülinek mondható halálesetet. A 20. században irgalmatlan vágatba kezdett az emberiség, s a hitét elhagyva – melyen Darvasi nem feltétlen az istenhitet érti, hanem az emberi jószágba, a morálba vetett hitet – idea, eszmehiány van, vallja. „Pillanatok alatt mi is neandervölgyiekké válhatunk.” Az emberiség súlyos civilizációs válságot él át, a rohamléptű változással szinte lehetetlen lépést tartani.

A cselekmény a Monarchia idejéből, 1908-tól indul, Kollowitz gróf kastélyából/kertjéből és felesége temetésével, melyen a poros alföldi kisváros (a III. k. 392. oldalán derül ki, hogy Törökszentmiklósról, Darvasi szülővárosáról van szó) lakói hiánytalanul részt vesznek. Az említett 9 család akkori nemzedékének életét, viszonyrendszerét ismerhetjük meg. A helyszín, a kert mindvégig meghatározó lesz, a kezdeti paradicsominak tűnő állapotoktól egészen 1957-ig, a majdnem teljes pusztulásig.

Mellette még a háborús helyszínek: Doberdó, a Don-kanyar, a lágerek és Budapest jutnak fontos szerephez. Árvay Gizella grófnő halálával a 13 éves Karolinát hagyta félárva, és náluk szolgál a már említett Sós Erna, a későbbi „vasanya”, a regény legjellemesebb alakja. A kisvárost a magyarokon kívül néhány zsidó család és kevés román lakta. Az ő együttélésük a kezdetekben békés, köztük feszültséget a rájuk zúduló háborús események okoznak, így az 1. világháború, Trianon, a Tanácsköztársaság idején a vörös és fehér terror (bővebben erről az időszakról Rakovszky Zsuzsa: *Szilánkok* című regényében olvashatunk), a sorra életbe lépő zsidótörvények, a 2. világháború, a Horthy-rendszer, a gettósítás, a lágerbe, munkaszolgálatba hurcolás, a nyilasok uralma, az érkező és maradó orosz hadsereg, a Rákosi-éra, a koncepciós perek (köztük Rajkék), az ávósok aljas munkája, végül a Kádár-rendszer mindenkire kiterjedő szovjet árnya, egészen 1957-ig. Félévszázad változó intenzitású iszonyatát kell átélniük a családoknak, ahol a születésekkel és halálokkal lassan cserélődnek a szereplők, két új generáció is felnő, akiknek döntéseket kell hozniuk életük, emberségük megőrzése érdekében. Sós Erna két apától fogant ikerfiatit a kaméleon Stein Frici (egy zsidó rabbi fia, a későbbi Szikla Frigyes elvtárs) belerángatja a pesti ávós társaságba, ők pedig magukkal ragadják a lágerből visszatért, árvává lett Arany Ármint is. Fontos szerephez jut Gál tanár úr, aki a város elmeintézetébe helyezte el a nem igazán bolond, inkább habókos nagybátyját, Schneider Tibi bácsit. Szemléletváltáson (köpönyegforgatáson) mennek keresztül a városvezetők is, köztük a polgármester és Barotány rendőrfőnök. Az ő lánya, Vilmuska álnok csel következtében teherbe esik Tibi bácsitól, melynek súlyos következményei lesznek. Az olvasót traumadömping árasztja el, de mindez jól követhetően elviselhető.

A mű szerkezete ugyanis világos, átlátható, 40 dátumozott fejezetre és kisebb részekre osztott, amelyek valóban az el-

beszélő fantáziájának tobzódásáról árulkodnak. Helyenként irreális, a mágikus realizmusra jellemző történetek tarkítják a cselekményt. A regény befejezetlen, a szerző már dolgozik a folytatáson, amely nem kronologikus felépítésű lesz, hanem 2023-tól retrospektíven visszafelé haladva göngyölíti fel az eseményeket, a még élő vagy újabb szereplőivel. Bizonyos értelemben Darvasi a 20. század nagyívű regényét írta meg, egy fantasztikus tablóba rendezve az emberi sorsokat. De meg kell jegyeznünk, hogy néhány részlet elhagyásával csökkenthetné volna a többek által eltúlzottnak vélt könyvméretet. Konkrétan mire gondolk? Talán kissé túlfecsegett az I. k. 155–158. terjedő szakasz nem viszi előre a cselekményt vagy a II. k. 141–143-ig eléggé körülményesen előadott részlete, nem beszélve a 184. oldalon levő ellentmondásról: a halálosan megvert Tibi bácsi, haldoklása közben irreális módon, nagy erővel nagyon is reálisan mondja a magáét, még a sírból is visszaszól Árminnak, aki eltemeti. Illetve nem feltétlen szükséges a II. k.-ben hosszasan beszélni Brenner Kelemenről (308–313), vagy a situációt tekintve a III. k. 21–28. oldalain eltúlzottak Arany Ármin gondolatfutamai, Erzsivel való szeretkezése közben. És még egy elírás: a III. k. végén Ármin Zsolték lakásába szalad fel az utcai lövöldözés elől, és ott Erzs fogadja, holott Zsolt felesége Anna volt. Valamint bevallom, nekem sok volt a kocsmai jelenet. Igaz, nem éltem alföldi kisvárosban, de meglep, hogy a magyarok mindig, minden körülményben az alkoholhoz folyamodnak, még a gyermekeket is itatják. Persze megértem Darvasi magyarázatát, aki azzal érvel, hogy a „történelem a 20. században részeges volt” (III. k. 194). S ha már a hibákról beszélünk, akkor említsük még meg, hogy eleinte (kétszer) a Talmudra utal a szerző, hogy a vidéki rabbi azt olvasgatja. Ez azonban (a Talmud kötetszámának bősége miatt) elképzelhetetlen, később már következetesen Tórát említ. Valamint az olvasó szándékos megzavarására lehet csak gondolni,

ami aztán több nézőpont alapján tisztul ki: Tibi bácsi halála és a majdnem még gyerek Ármin általi eltemetése. Mégsem a szekér vitte el, ahogy erre említés történik, hiszen később Zsigmond, a kisfia több évi keserű munkával, a Tisza árterében való ásással előhozza a vizenyős talajból az apja csontvázát, összerakja, felöltözteti... Ez a regény egyik legmeggrázóbb jelenete. (Csak zárójelesen: szereplői hasonlóságot vélek felfedezni Tibi bácsi életeseménye, mániája és Krasznahorkai *Zsömle odavan* című regényében Kada Józsi bácsi törekvése és sorsa között. Valójában mindketten, még ha botor módon is, de jobbító szándékkal viseltettek a magyar haza ügye iránt.)

Darvasi ugyan nem mond ítéletet a 20. század történelmének felelőseiről, de például Rákosi és Sztálin jellemzése beszédes, illetve a regény szereplőinek párbeszédéből kihallható, hogy kik a háborúk generálói, kik keltik a mindenkori káoszt, csak más-más ideológiai köntösben.

A továbbiakban feltétlen meg kell néznünk, hogy mik a jellemzői a Darvasi-attribútumnak: a mesélésnek, mely egész életművének hajtó motorja. Mert nagy mesélő a kortárs norvég Karl Ove Knausgard is, a *Hajnalcsillag*-sorozattal világhírnévre tett szert, de mi a titka, írói mesterfogása Darvasinak, hogy műve letehetetlen olvasmány? Mindenekelőtt is a gazdag nyelvi regiszter, mellyel beszélgeti szereplőit, illetve amellyel ő teremti miliót, korfestést, idegfeszítő atmoszférát. Nála másképp beszélnek a monarchikus időkben, mikor még elvált az arisztokrácia szóhasználata a köznépítől (jó példája ennek, amikor a Horthy házaspár átlátogat Kenderesről a grófhoz, és a kastély személyzete hogy viszonyul hozzájuk), más hangnemben beszélnek az éppen hatalmon levők már a két világháború közötti fasizálódásban, majd a szovjet rendszer kiépülésétől egészen az 1956-os forradalomig. Külön említeni kell a könyv mágikus-mitikus motívumait: a *kert* szimbólumát és a *szekerek* megjelenítését. A kert aprócska univerzumából tárul fel

Magyarország siralmassá váló állapota. Tömerdek történelmi esemény színhelye a kastély kertje: a világháborúban szinte közkórházzá válik, ahol még Karolina is ápolja a súlyos sebesülteket, a Direktórium idején Stein Friciek bandája gyilkolászik, majdnem áldozatul esik a gróf is, de a népharag is rátámad a kastélyra, csak Erna és Karolina lélekjelenléte oldja fel a helyzetet. Stein Frici Gál tantermében a falon levő térképen pont az ő városukba, a kertbe lő bele. A pusztítás kézzelfogható valósággá válik (I. k. 229). A kert-szimbolika eredetileg az őstörténeti paradicsomra utal, de a kert megszemélyesítésével, hiszen a kert többször megszólal, medítál, bánkodik, sugdos Karolina fülébe, összekacsint Putto Lacrimával, a park szökőkútjának szobrával, többletjelentést is hordoz. És mivel az évtizedek sodrásában egyre jobban pusztul, ezért azt is sugallja, ami ma már romantikusan hangzik, de egykor Henry Dark, J. Milton valamikori házi titkára *Az új Bábel* című röpiratában megfogalmazott, hogy a paradicsom nem konkrét hely. Nincs térkép, amely irányt mutatna felé. „A Paradicsom magában az emberben rejlik.” (Paul Auster: *New York trilógia*. Bp., 2018, 21. Század, 63.) Ám Kollowitz gróf kiábrándultan mondja Kőrishnek, a kertésznek: „Ami belül van, az az igazi pusztaság. Ez neked kert?” (I. k. 30). Smiközben Darvasi a rosszal színültig telt világegyetemet bogozza, aközben mérhetetlen utat tesz meg az emberi természet megismerésében.

Ténykedésében, ha szükséges, változtat a narráción: a mindentudó elbeszélő helyett E/1-ben mesél például Sós Erna (III. k. 41–45) vagy Karolina (III. k. 452–454), illetve Stein Frici mondja el önéletrajzát. Ebben a monológban hangzik el a szülőváros neve.

Másik mitikus, legendásított elem a szekereseik megjelenése. Mindig akkor, amikor valakin segíteni kell (I. k. 104) Ez a funkciójuk, valamiképpen a mennyei beavatkozást sejtetik a földi drámai helyzetekbe. Például ők hozzák haza Lackó

Józsefet az olasz hadszínterről, Doberdóból, a hatalmas hegyek közül. Aki járt már ott, ezt teljesen irracionálisnak vélheti. Megjelenésük ugyan rémes búzzal jár, de a szereplők szerint az a történelem mocskának a szaga, amelyet ők hordoznak, tevékenységük azonban az abszolút jótékonyosság. Eleinte nagyon sűrű a megjelenésük, az utolsó kötetben már ritkul. Ez mintha jelzése lenne annak, hogy az emberi örültség és gonoszság oly mértékben elszabadul, az emberek semmiből sem tanulnak, a szekereseik így visszavonulót fújnak. Az emberiség fájdalmát a szekérre festett könnycsepp jelképezi. Rendkívül találóak a fejezetkezdő mondatok, felütések, bármelyiket lehetne idézni. Életesek a helyszínrajzok, erős a miliőteremtés, legyen az temetés, tüntetés, kocsmái verekedés, házastársi veszekedés, lágerbe indított tömeg kínja a vonaton vagy a Westendben működő kuplerájban lezajló zsigeri vagy drámai jelenet. Egészen zseniális a III. k. 267–278-on megjelenített eset, amikor a kis színésznő, Erzsi, Major Tamással együtt találkozik Rákosi elvtárral. Szatírába hajló a mozzanat, amikor Erzsi egy rúzsos csókot nyom Rákosi kopasz feje búbjára. Darvasi a sorsát beteljesítő embert ábrázolja akkor is, amikor megmutatja, hogy a háború mit tesz az emberrel, miként forgatja ki emberi mivoltából: képes lesz lopni, csalni, ölni, csak hogy mentse az életét. Lackó Sándor például ígéretet tesz a városi rabbinak, hogy nem fog embert ölni a fronton, ellenben menekülése közben rákényszerül, egy szlovák nő védelme érdekében megöli annak férjét. És bár megígérte a kis színésznőnek, hogy hazatérte után felkeresi őt Budapesten, ami csak három év elteltével valósul meg, de a nőhöz való hűségét elveszti ott, a szlovák pajtában.

Stein Frici, a Lackó-ikrek és Ármin pedig magát a morált tapossa meg, ávosok lesznek a háború utáni rendszerben. De van számos megindítóan szép pillanat is, például amikor az árvává lett Karolina magányosan fest az ódon kastélyban,

akkor döbben rá, hogy „Jézus magánya a kereszten felülmúlhatatlan” (I. k. 298). Darvasi az intertextusokba többször beemeli a szentírási passzusokat, vagy parafrázálja őket. De utal Mészölyre vagy Esterházyra is. Nem szépít, bemutatja a gyűlölet vakságát is, az egymásnak feszülő kegyetlen indulatokat, akár a házastársak vagy vetélytársak között. A megérőszakolt Erna nem tud ezen felülemelkedni: „nem kell túlragoznom, hol lakik a jóisten, mitől döglök a légy, a férfi is tudja, a nő is tudja, mégis ennél bonyolultabb reláció a világon aligha van. Mert ha tudja mindkettő, akkor miért rontja el mindig?” Az átélt szenvedései miatt, miután nagyjelenetében az ávóssá lett fiainak szemébe mondja, hogy „megérdemeltétek!” (a hatévi börtönt), ő adja Zsolt fia kezébe az egykor Stein Fricitől kapott pisztolyt, hogy cselekedjen. És Zsolt bemegy a börtöncellába, lelövi saját apját, Stein Fricit, akkor már Szikla Frigyes elvtársat. A szerző hitelen képet fest az emberről, aki a föld és ég fia, akiben a paradicsomi mellett a Szörny is benne lakik.

Darvasi regényébe bedolgozza a török-szentmiklósi lánygyilkosságok történetét is (Rubin Szilárd nagy témáját, amit az *Az aprószentek*ben írt meg. Magvető, 2012), kiegészítve azzal, hogy a gyilkos anyalányán kívül szerepük lehetett az ott lakó orosz kiskatonáknak is. Minimum a prostitúcióban.

A karakterrajzokban sokoldalúan mutatja be az emberi személyiséget, oldalakra rúgna felsorolni akárcsak Erna jellemtulajdonságait. De ugyanúgy foglalkozik Jónás kasznárral vagy Bézsével, a félkarú sofőrrel, vagy a gonosz Barotánnyal, aki végül elnyeri büntetését. Érzékletesen ábrázolja Karolina egyetlen szerelme (Stein Frici) miatti elsorvasztását. Legmegindítóbb a kis debil, szeretetért sóvárgó, emiatt is gonoszkodó Zsigmond alakja, aki elmagányosodva az útszéli kereszten Jézus lábát csókolva mondja: „Rám hasonlítasz, így vagy te az én testvérem” (III. k. 463). Ez az Ésaías 53:3. parafrázisa. Az

egész panoptikumban legeggyenezőbb jellem Erna, akit végigkövethetünk kislánykorától kezdve idős koráig, aki férje halála után Gál felesége lesz, és a könyv záró sorokban is az igazságért akar kiállni.

Külön oldalakat lehetne szentelni a haláleseteknek, mert mind a 23 haláltörténet egyedi, személyre szabott. Természetesen – Tolsztoj után kis módosítással – mindenki a „maga módján” távozik az életből, de rendkívül tanulságos ezt látni a cselekmény menetében.

A könyvben nagy szerepet kap a sexualitás, talán túlzottan is, de el kell fogadnunk azt a kissé ironikus véleményt, amit Zalatnai fényképész a pornógyűjteményében látható falloszra mond: „az emberiség megmaradásának, a jövőnek záloga”. Korunk genderideológiáját, a nemiség torzulását látva nem is mondott csacskságot. Talán megütközhetnénk azon, hogy a szereplők (akár tudván is róla) keresztülkaszul megcsalják egymást. Ez a 20. századi zűrzavaros, háborúkkal terhelt világ velejárója, lásd Karinthy Márton *Ördögörcs* című regényét. Ami azonban ijesztő, hogy korunkban sem jobb a helyzet, igaz, most is háborúk dúlnak, melyeknek kimenetele kérdéses. Nagyon igaz Arany Ármin egy gondolata, aki miközben temette Tibi bácsit, így elmélkedett: „az élet Isten ajándéka. A van és a nincs között univerzális űr tántog” (III. k. 313). Az is különös, hogy éppen ő, aki 19 évesen megjárta a láger poklát, döbben rá arra, hogy Gál tanár úrnak az érettségén kinek a sebét kellett volna felidéznie, hogy ne bukjon meg. „Rólad kellett volna beszélnem, Jézus” (III. k. 11. rész). A Darvasi-attribútumra, a humorra való tekintettel még egy Ármin-mondást idéznék. Mikor elhagyja a lágert, egy fiú azt kérdezi tőle, hogy mi van a hátizsákjában. A válasz: „ami a tiédben, csak egy auszicc” (II. k. 479).

Darvasi prózapoétikájának színezői elsődlegesen a hasonlat és a megszemélyesítés, ezekkel festi meg a tájat, teszi élővé a várost. Még az 1. világháború kitörése előtt írja: „mintha azt morzészta volna

a fa törzsén a fakopács, hogy Ferenc József csodálatos építménye össze fog omlani” (I. k. 53). Darvasi a jelenetezésben rövid és hosszú snittekkel dolgozik, az 1919-es kastélyt megszálló bolsevik horda, valamint az 1956-os forradalmi utcaképek nagytotáljai szinte beégnek az emlékezetbe. A jelenetek sok fajtáját alkalmazza: találkozunk sorsepizódokkal, pillanatképekkel, helyzetkomikummal, mikrojele- netekkel, kis mozaikokkal, életképekkel, kalandregény jellegű leírásokkal, tragiko- mikus esetekkel, például amikor Keller Emil bácsi föl akarja kötni magát Ármin jelenlétében a boltban, de az épp becsörtető felesége, Hanna megakadályozza. És vannak egészen abszurd történetek, így ’56-ban, október 23-án Gál és Erna a Par- lamentben tartózkodik, vagy mikor Pintér Emma színésznőt golyótalálat éri, és Behe- mót cipeli a hátán Lackóékhoz (III. k. 514). Ezek rendkívül felgyorsított vágások, köz- ben Ármin már rohan is oda, hogy a lakás- ban megmútse, majd hívja a sürgősségit.

A regény ábrázolástechnikájában erős a filmes jelleg, többször alkalmaz flash- backet, mert a cselekmény nemcsak lineá- ris, hanem időnként visszatekintő is, így idéződik fel például Erna első vérzése vagy kiskamasz korában történő önkielé- gítése egy fadarabbal.

Meg kell említenünk még a nézőpont váltogatását is. Kiemelkedően jó ötlet, hogy az ’56-os magyar eseményekről az óceánon túlról kapunk híradást, a Cleve- landben élő magyar közösség egy étte- remben rádión hallgatja a forradalmi tör- téneteket nagy felindulással, miközben a korábban emigrált Keller Hugó épp ki-

békülni készül feleségével, Jessicával. A dráma és a humor egybeolvad, majd átsiklik a kép a budapesti helyszínre, ahol megjelennek a tankok, és a Parlament előtt hullák hevernek. A teljes káosz közepette az egybegyűlni akaró Lackó család szét- fröccsen, és Aliz, Ármin felesége az üres lakásba toppan be. Ez a zárókép. A mű te- hát nyitva hagyja a cselekményt, számos kérdés és kétely emésztheti az olvasót. Ezért várjuk a folytatást.

Befejezésül még egy észrevétel a könyv struktúrájában rejlő szándékról. Miután alaposan bejártuk Darvasi univerzumát, meggyőződhattunk arról, hogy ez a jele- netekből fölépült nagyregény alapvetően egy film forgatókönyvéül is szolgálhatna. Mélységesen csalódnék, ha nem akadna rá filmrendező. Az emberiség nyomoráról szóló 20. századi tabló tökéletes díszletként van jelen, és maguk a karakterek kíván- koznak filmre, a párbeszédek már készen állnak, hogy hangosan megszólaljanak. Látványban bőven van részünk, rendkí- vül pergő a cselekmény. Ráadásul a szerző is többször utal arra, hogy filmes a kon- cepció. Így a III. k. 459. oldalán, mikor Pest ég az orosz bombáktól, akkor hangzik el: „ez egy óriási film, kérlek. Ez egy Holly- wood, ugye? Lódögök és emberi tetemek a színház előtt.” És „valaki forgatott, lát- tak egy kamerát” (III. k. 482). Végezetül: egy interjúban hangzott el Darvasitól, hogy „rendez az ember egy filmet, és egy- szer csak benne van”. Olyannyira, hogy az olvasó szeme rátapad a könyv lapjaira, és szeme előtt mint egy filmvászonon pereg- nek az események. És nem tudja levenni róla a szemét. Mert képtelenség.

Mosonyi Kata

MOSONYI KATA (1949) irodalmár, költő. Hét digitális kötete olvasható a MEK-ben: *Szakadt szín- falak között* (recenziók, kritikák, 2020), *Búzámező varjakkal* (versek, 2020), *Tükörszilánkok* (versek, 2022), *A behódolásmentes irodalomtörténet* (recenziók, kritikák, 2022), *A vég küszöbén* (versek, 2023), *A Hertzek bűvöletében* (versek, 2023), *Kaleidoszkóp* (versek, 2024).

Szintézis – „darabokban”

Grendel Lajos: *Összegyűjtött elbeszélések*

MMA Kiadó, Budapest, 2023

A 2018-ban elhunyt Grendel Lajos nem tartozik az utóbbi évtizedek magyar irodalmának mellőzött vagy elfeledett alakjai közé. Műveire az 1970-es évek végétől – mind a szélesebb értelemben vett (művelt) olvasóközönség, mind a szűkebb szakma, a kritikusok, az irodalomtörténészek részéről – folyamatosan élénk érdeklődés irányul. Kevés olyan határon túli magyar szerzőt említhetünk, aki ilyen mértékű elismertségre tett volna szert – „mindkét hazájában”. Sőt: Grendel munkásságát nemcsak a szlovákiai és a magyarországi magyarság (vagy akár úgy is fogalmazhatnánk: az összmagyarság), hanem a szlovákság körében is sokra becsülik. Ami természetesen nem független attól a körülménytől, hogy az író életművének jelentős része szlovákul is olvasható Karol Wlachovský kongeniális fordításában.

Az viszont már Grendel Lajos egykori pályatársának és barátjának, az író hagyatékát gondozó szerkesztőnek, Tóth Lászlónak, illetve az MMA Kiadónak köszönhető, hogy a közelmúltban újabb, immár posztumusz Grendel-kötetek jelenhettek meg idehaza (*Összegyűjtött elbeszélések; Naplók könyve*). Ezek a reprezentatív szövegkiadások jó alapot teremtenek ahhoz, hogy a Grendel-életmű iránti befogadói figyelem az író halála után is eleven maradjon és új impulzusokhoz jusson.

Írásom tárgya az *Összegyűjtött elbeszélések* című könyv, amely Grendel teljes novellaírói életművét magában foglalja. A közel hétszáz oldalas munka két nagyobb egységre tagolható. Az első egység az író által összeállított és megjelentetett négy „szerzői kötet” – a *Hűtlenek* (1979), a *Bőrön-*

dők tartalma (1987), *Az onirizmus tréfái* (1993) és a *Rossz idők járnak* (2016) – anyagát tartalmazza. Az említett novellásköteteket a szerkesztő egységes művekként értelmezi, ennek megfelelően az eredeti kötetkompozíciókat változatlan formában közli újra („elrejtve” az egyes művek megírásának vagy megjelenésének pontos időrendjét). A második egységben (a szerkesztő szóhasználata szerint: a *Függelékben*) szereplő, szerzői kötetben ez idáig kiadatlan novellák a folyóiratbeli publikálásuk időrendjében követik egymást.

Voltaképpen sem az első, sem a második egységhez nem sorolható – de az előbbibe ékelődik be – a zömmel az író első három novelláskötetének anyagából válogatást nyújtó *A szabadság szomorúsága* című kötet négy darabja, a *Robi és Marek*, a *Lázár*, a *Látogatók* és az *Ami a híradókból kimaradt*, amelyek a 2002-ben napvilágot látott könyv novellái között a kivételek közé tartoztak, vagyis azelőtt nem jelentek meg szerzői kötetben. Így *A szabadság szomorúsága* a jelen elbeszélés-gyűjteményben igazából már nem egy kötetnek, hanem egy olyan kisprózabloknak a címe, amely kizárólag ezt a négy művet foglalja magában. Tóth László természetesen a szövegismétlések elkerülése érdekében alkalmazza ezt a praktikus szerkesztői megoldást.

A *Függelékben* is akad olyan mű, amely „kilóg a sorból”. Itt olvasható az író debütáló elbeszélése, *A teniszlabda*, amely eredetileg az *Irodalmi Szemle* 1970. januári számában jelent meg, és amely Grendel *Szép históriák* című 2001-es novellaválogatásának az egyetlen olyan darabja volt, amelyik korábban nem került be szerzői kötetbe.

A jól átgondolt szerkesztői koncepció – amelyet Tóth László a kispróza-gyűjteményhez írott informatív utószavában részletesen ismertet – mindössze két ponton kifogásolható. Nem illik bele a kötetbe a *Mai próféta* című prózavers, amely – narratív mozzanatai ellenére – a legkevésbé sem felel meg a novella műfaji kritériumainak. Az is nehezen érthető, miért kapott helyet a könyvben a *Találkozásaim Utolérhetetlen Énemmél*, amelyet Grendel eredetileg valóban novellaként publikált a *Kortárs* című lap 1991. decemberi számában, ám utóbb kiderült: ez a szöveg egy terjedelmesebb műnek, az 1992-ben kiadott *Einstein harangjai* című regénynek az első fejezete. Grendel más esetekben is jelentetett meg részleteket a készülő regényeiből különböző folyóiratokban (például 1978–79-ben az *Élelövészet*ből adott mutatványokat az *Irodalmi Szemlé*nek, az *Einstein harangjainak* egy másik szövegrészét pedig a *Tiszatáj*-ban publikálta 1991 novemberében), de azokat az írásokat nem közli újra a jelen kötet. A szerkesztő eljárása tehát – ebben a vonatkozásban – nem tűnik következetesnek.

Ám ne tévesszük szem elől: a fenti kritikai észrevételek nem érintenek lényegi tartalmakat. Elsődlegesen azt kell hangsúlyoznunk, hogy a könyv létrejöttének háttérében rangos szerkesztői teljesítmény áll.

*

Az elbeszélés-gyűjtemény mind tematikai, mind – szűkebb értelemben vett – poétikai szempontból rendkívül gazdag és sokszínű szövegkorpuszt alkot. Ez a nagyfokú változatosság szoros összefüggésbe hozható az író paradigmaváltó törekvéseivel. Grendel a csehszlovákiai, szlovákiai magyar széppróza – ezen belül a novellisztika – megújításában nemcsak teoretikusként, esztétikai ideológusként, éles megfogalmazásokban bővelkedő kritikák, programcikkek szerzőjeként, hanem alkotóként is meghatározó szerepet játszik. Pályakezdésének pillanatától, az 1970-es

évek elejétől kezdődően új és új novellatípusokkal kísérletezik. Már első novellaírói korszakában sem használja a 19. századi gyökerű realizmus – általa kiüresedettnek minősített – eszköztárát. Nem idegenkedik a többszólamú narrációtól, a nézőpontok szeszélyesnek tűnő váltakoztatásától, a próza szubjektívizálásától és intellektualizálásától. Attól sem retten vissza, hogy elbizonytalanítsa – egy művön belül – az egyes szövegegységek közötti oksági kapcsolatokat. Történetmondása gyakran szélsőségesen kihagyásos szerkezetű.

Mestere, Mészöly Miklós nyomán a kevés bekezdésből álló, ömlesztett szövegprózával is megpróbálkozik. Ez utóbbira példa a hetvenes évekbeli csehszlovákiai sorkatonai szolgálat élményvilágát rendhagyó módon megörökítő *Tizennyolc nap*, amely aligha értelmezhető a hagyományos olvasási stratégiák segítségével. Az elbeszélés terjedelme mindössze tizenhárom oldal – ám ebbe a szűk keretbe egy kisregény anyagát zsúfolja bele az író. A szubjektív narrációt alkalmazó, egyetlen hatalmas monológot képező mű megszámálhatatlanul sorjázó utalások, képzettársítások, gondolati ugrások bonyolult, szinte áttekinthetetlen szövevényeként írható le. Mindemellett a *Tizennyolc nap* befogadását az sem könnyíti meg, hogy a mellékszereplők rövid megnyilatkozásai olykor jelöletlenül ágyazódnak be az elbeszélő-főhős szövegembe.

Az idősödő Grendel töredékes életútintertéjéből – annak egy 2017-ben megjelent részletéből – kiderül, hogy az író novellisztikája egyik legjobb darabjaként tartja számon ezt az erőteljesen önéletrajzi ihletésű közérzetprózai alkotást.

Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy egy 2013-as naplójegyzetében három csoportba sorolja korai elbeszéléseit. Megkülönbözteti azokat, amelyek Ottlik-hatást tükröznek (ilyennek véli iskolanovellái közül a *Tantörténetet*, a *Tanügyet* és a kollégiumban játszódó *Samukát*); azokat, amelyek a Mészöly-próza nyomvonalán haladnak (szerinte ilyen a nevelőotthon

fullasztó közegét több különböző látószögből megidéző *Hűtlenek* és az említett *Tizennyolc nap*), illetve azokat, amelyekben már határozottabban kezd megformálódni önálló, másokéval össze nem téveszthető írói egyénisége. Azé az alkotóé, aki elmosza a határvonalakat a valóság és az álom, a reális és a szürreális, a „van-világban” gyökerező és az imaginárius között. Az utóbbi, harmadikként említett kategóriához – az általa külön kiemelt és pozitívan értékelt *Egy este Amerikában* és *Valami történni fog* mellett – olyan műveket társít, mint *A teniszlabda*, a *Szép história* és a *Mire lehull a hó*.

A *Bőröndök tartalma* és *Az onirizmus tréfái* kötetek filozofikus művésznovellái, mértékletesen vérfagyasztó grand guignoljai és szofisztikált erotikus felnőttmeséi félreérthetetlen tanúbizonyságát adják annak, hogy a novellaíró Grendel Lajos megtalálta a saját hangját. Nem mintha ne kúsznának be különféle irodalmi és társművészeti hatások, reminiszenciák az érett alkotó szövegeibe. A *Bőröndök tartalma* című elbeszélése például egy Borges-novella, a *Homokkönyv* újraírása (nem mellékesen: Grendel az argentin írónak ajánlja művét). A *Még innen* aforizmaszerű Cortázar-idézetet tartalmaz. A két dél-amerikai szerzőtől eredeztethető inspirációk ugyanakkor karkai sugallatokkal ötvöződnek. Kolozsi Orsolya joggal mutat rá arra, hogy a *Szemérmes beszámoló egy álom közepéről* voltaképpen nem más, mint *A per* című Kafka-regény tömör parafrázisa. Az *onirizmus tréfái* sorozat darabjai pedig a szürrealista mozgalom klasszikusainak – köztük a spanyol filmrendezőnek, Luis Buñuelnek – a fekete humorát hasznosítják újra.

A középső korszak hívószavainak listáján feltétlenül ott kell szerepelnie a – fogalmi értelemben vett – kísértetiesnek, a fantasztikumnak, a groteszknek, az abszurdnak, illetve az intertextualitásnak, az autoreferencialitásnak, az önreflexivitásnak.

Mondhatnánk: logikus fejlemény, hogy a szociografikus realizmus kérelphetetlen ellenfele egyfelől mágikus realista alkotóvá

válík, másfelől olyan ironikus és önironikus „irodalmi íróvá”, aki folyamatosan kisiklatja, dekonstruálja, egyszersmind új és új kontextusokba helyezi a saját történeteit. A korábban kevés populáris eszközzel élő alkotó mindeközben meggyőzően igazolja, hogy a mehökkentés mellett az igényes szórakoztatáshoz is remekül ért. A kilencvenes évek elejétől átmenetileg még a szatirikus ábrázolási módszer is előtérbe kerül Grendel novellavilágában – igaz, ahogyan Elek Tibor hangsúlyozza, ez a publicisztikus társadalomkritikától elválaszthatatlan, harsányabb kifejezés-mód a szerző ekkoriban és valamivel később keletkezett regényeiben teljesebbé válik.

*

Ahogy az esszéista–publicista, úgy a novellista Grendel tárgyalásakor sem hagyható figyelmen kívül, hogyan viszonyul az író a hagyományközösség – a nemzet, illetve a korábban nemzetiségnek nevezett őshonos kisebbség – problémaköréhez. A népi elkötelezettségű szlovákiai magyar író és szerkesztő, Duba Gyula egy 2008-as visszaemlékezésében individualista gondolkodású alkotóként jellemzi a pályakezdő Grendelt: „Mintha az írói egyéniség individuális szabadságának lendülete szabadulni próbálna közösségi terheitől!” Duba nem áll egyedül ezzel a véleményével. Érdekes, hogy a posztmodern szemléletű irodalomtörténész, Szirák Péter is hasonló következtetésekhez jut el 1995-ben kiadott Grendel-kismonográfiájában. Így ír a korai, szerzői kötetbe nem került novellákról: „Alapvető jellegzetességük, hogy Grendel a személyiség világba-vetettségének feltételeire kérdez általuk, oly módon, hogy *kerül* el az individuum közösségi meghatározottságainak kérdésköreit. Ebben az értelemben Grendel a szlovákiai magyar próza »magánosítója« a hetvenes évek elején.” Ugyanakkor az éles szemű felvidéki magyar kritikus, Zalabai Zsigmond 1977-ben – azaz két évvel Grendel első kötetének a megjelenése előtt – a következő megállapítást teszi a fiatal

író egyik elbeszéléséről: „Az a fajta társadalmi témájú novella, amely egyféle szlovákiai magyar jelenidejűség szellemében íródott volna, ugyancsak ritkán olvasható; hirtelenében csak Grendel Lajos *Tanügyét* tudjuk említeni (*Irodalmi Szemle*, 1977/6), amely egy frappáns történet ürügyén mély gondolatisággal veti föl a »nemzetiségi csoportérdek« és a nemzetiségi egyén erkölcsi magatartásának lehetséges viszonyait.” Azt, hogy Zalabai megglátása jól megalapozott, a *Hűtlenek* című kötetben (is) olvasható *Tanügy* alábbi részletével igazolhatjuk: „– Szeretném [...] valami magasabb szempontra is felhívni a figyelmét. Az iskola érdekei azt kívánják, hogy ne bolygassa az ügyet. Ami történt, nem tett jót az iskola hírnevének. Egyre kevesebb a diákunk. *Egyre kevesebb a magyar diák a városunkban.* Ha így megy tovább, tíz év múlva bezárhatjuk a kapuinkat. Hasonló botrányok csak ártanak az ügyünknek. Az ön ügyének is, ne feledje.” [Kiemelés tőlem – M. G.]

Az idézett szövegrészben a novella egyik fontos szereplője, egy felvidéki város magyar tannyelvű gimnáziumának igazgatója nem egyszerű diáklétszámcsökkenésről, hanem kifejezetten a magyar tanulók számának csökkenéséről beszél. (Tegyük hozzá: a magyarlakta szlovákiai területeken szinte mindenhol kimutatható visszaesés legfőbb oka az, hogy 1968 után a felvidéki magyar szülők egyre jelentősebb hányada kezdi magyar helyett szlovák iskolába járatni a gyermekeit – annak érdekében, hogy ők, a „reményteljes utódok” majd jobban boldoguljanak az életben, mint sokat szenvedett felmenőik.) Az más kérdés, hogy ez a megszólalás összességében nem túl hiteles, hiszen a liliumtíprással hírbe hozott igazgató a saját, erkölcsi szempontból kétes ügyének részletes feltárását az általa vezetett intézmény „magasabb szintű” érdekeire való hivatkozással akadályozza meg.

A fenti szemelvény alapján nem úgy tűnik, hogy a fiatal Grendel – kisprózai

írások szerzőjeként – maga mögött hagyná a csehszlovákiai magyar közösségi tematikát. Sem a vátesz, sem a krónikás szerepét nem vállalja ugyan a felvidéki magyarság képviseletében, de ügyel arra, hogy az individuum látószögét érvényesítő történeteiben is megjelenjenek a „helyi jellegzetességek”, a nemzetiségi élet és kultúra sajátos színei.

A *Bőröndök tartalma* kötet egyik emlékezetes darabjának, a *Csehszlovákiai magyar novellának* a címadása nem nélkülözi az iróniát. (Valószínűleg az extenzív totalitást felmutató „csehszlovákiai magyar nagyregény” megírásának lehetetlenségére utal. Mint ismeretes, az esszéista Grendel egyszerűen fantazmagóriának tartotta azt a prózapoétikai normává emelt irodalompolitikai igényt, amely efféle grandiózus munka létrehozására sarkallta a felvidéki magyar írókat a Husák-korszakban.) A filológiai oknyomozásra vállalkozó – ám e téren lehetetlen küldetést teljesítő – bölcsészhallgató történetéből mégis kiemelhető egy olyan részlet, amely a „magyar kisebbségi finitizmus” esztétikai síkra helyezett eszméjét komoly hangon, hiteles líraisággal szólaltatja meg: „Ez a föld az elszalasztott lehetőségek földje, gondolta keserűen [Vigh, a novella főhőse]. Csak itt eshet meg olyasmi, hogy van egy nagy költő, aki nem látja értelmét, hogy a verseit kiadják, csak itt eshet meg, hogy ezt a nagy költőt le lehessen tagadni, s csak itt eshet meg, ami vele történt, hogy amikor kezében már a kulcs, amely a kincsesládát nyitja, ő ezt a kulcsot könnyelműen visszajuttatja tulajdonosának, hogy az magával vigye a sírba.”

Érdemes egy pillantást vetni az ugyanabban a kötetben fellelhető, komor tónusú *Legutolsó ítéletre* is, amely egy szigorú értékrendet követő anya és dezorientált felnőtt fia hazugságokra és elhallgatásokra épülő, majd tragédiába torkolló kapcsolatát jeleníti meg elemi erővel. E mű zárata a szülőföldtől való elszakadás problémáját veti fel – igaz, nem történeti vagy politikai, hanem kifejezetten egzisztenciális

összefüggésben: „eljött október elseje, Péter bevonult katonának. Nem sejtettük, hogy utoljára láttuk őt. Leveleinkre nem válaszolt, s csak pár éve tudtam meg, hogy miután leszerelt, Magyarországra nősült. De a címét egyikünk sem szerezte meg. L. úgy véli, hogy aki innen Magyarországra költözik, a múltja elől menekül. Péterre gondoltam, és egyetértettem vele, bár lehet, hogy egyáltalán nem így van.”

Már a független Szlovákia létrejötte után, a Mečiar-korszakban íródik a majdhogynem kisregény terjedelmű *Robi és Marek*, amely szociálpszichológiai esettanulmányként is felfogható. Az érzékeny és merész témaválasztású realista mű a szlovák–magyar kultúraközi kommunikáció feszítő ellentmondásait vizsgálja – méghozzá úgy, hogy „kísérleti jelleggel” nem a magyar, hanem a szlovák nézőpontot juttatja érvényre. Az elbeszélés hősei kallódó szlovák fiatalok, akik rendkívül fogékonyak a rendszerváltozás után széles körben hódító historizáló etnoprotekciónizmus tanai iránt, ebből fakadóan önazonosságuk egyik sarkalatos eleme a magyarellenesség. Grendel, illetve az E/3., heterodiegetikus narrátor nem demonizálja Robit, a mű középponti alakját; ehelyett próbálja megérteni, miért vált ez az alapvetően nem rossz szándékú fiatalember az idegen elnyomók örök áldozataként feltüntetett „szegény és szelíd szlovák nép” eszméje köré szőtt – végtelenül egyszerű, ám roppant veszedelmes – politikai mítosz elszánt hívévé, és ezzel egyidejűleg az előítéletes gondolkodás, mi több: a xenofóbia megszállottjává. Az elbeszélés izgalmas fordulatot vesz, amikor a kamaszkorú Robi szembesül azzal a ténnyel, hogy anyai ágon magyar származású. (Sokat elárul a korabeli szlovák viszonyokról – és enniben a *Robi és Marek* korjellemző prózai alkotás –, hogy a szülei ezt másfél évtizeden át sikeresen titkolták előle. Mindez nem az írói fantázia terméke: hasonló esetek a fikció világán kívül is számtalanszor előfordultak a vegyes nemzetiségű családok életében.) A főhős számára sokkoló felismerést azonban nem követi po-

zítív irányú világnézeti változás. Robi nem képes meghaladni korábbi önmagát; a katarzis elmarad.

*

Kijelenthető, hogy a 2010-es évtized elején félfordulat megy végbe Grendel Lajos prózapoétikájában. Az író kései novellisztikájában előtérbe kerül a valóságreferencialitás, mi több: a fiatal (és a középkorú) Grendel által egykor erőteljesen kárhozott szociografikus színezetű realizmus is. Visszaszorul ellenben a satirikus hangneme, az ironia; továbbra is meghatározó marad ugyan, de megszelídül a groteszk. A fantasztikum jóval kisebb mértékben van jelen az újabb novellákban, mint azokban, amelyek az 1980-as, 1990-es években születtek. A kisepikai alkotások nyelvi minőségét a redukcionizmus határozza meg. Grendel kifejezőmódja – amely valaha művesen kimunkált és ezerárnyalatú volt – leegyszerűsödik, eszköztelenné, szikárrá válik. A mondatai is lerövidülnek. Az író minden feleslegesnek minősíthető leírást vagy reflexiót kiiktat ezekből a kisebb lélegzetű – átlagosan ötoldalmnyi terjedelmű – szövegekből. A novellazárlatok gyakran jelzésszerűek; valóságos iskolapéldái a tömörítésnek, a sűrítésnek.

Ismeretes, hogy az író 2011-től súlyos betegséggel küzdött, amely a nyelvi kompetenciáját, a fogalmazási készségét is negatívan befolyásolta, így megnehezítette számára az írást. Ennek ellenére folyamatosan alkotott – haláláig. Utolsó novelláskönyve, a *Rossz idők járnak* kerekén húsz írást tartalmaz. Közöttük kevés olyat találunk, amely kiemelkedő értékű lenne – ám itt nem az egyes művek számítanak, hanem a kötet egésze. Márpedig az összkép egyértelműen pozitív. Rokonszenves az író szociális érzékenysége, etikai elkötelezettsége. A megértő attitűd soha nem hiányzott Grendel kisepikájából, ám most nyíltabban, kevésbé áttételesen érvényesül, mint korábban. A novellák – irodalom-antropológiai vonatkozásban – a redukciós humán modell különböző változatait jelenítik meg: kiszolgáltatott helyzetű,

hanyagló létmódú emberekről szólnak, akik a szegénység, a betegség vagy éppen az öregség terheit hordozzák.

Az idősebb író rövidprózájában nem a képzelet, hanem a történelmi – és azzal szoros összefüggésben: a nemzedéki – emlékezet jut kitüntetett szerephez. Grendelt a csehszlovákiai magyar félmúlt három nagy sorsfordulója foglalkoztatja. 1.) 1945–1948: a magyarság kollektív bűnössé nyilvánításának, a kitelepítéseknek, a reszlovakizációnak, a magyar értelmiség ellen irányuló represszív intézkedéseknek az időszaka. 2.) 1968: a szép remények és a nagy kiábrándulás éve. Érdekes, hogy Grendel írói témája nem a voltaképpeni „prágai tavasz”, hanem a csehszlovákiai reformkísérletnek véget vető katonai akció. Pontosabban: a ’68-as év késő nyarán és őszén lezajló eseménysor egyik mellékszála – nevezetesen az, hogy a szovjet vezetésű intervenció keretei között magyarországi magyar katonák is részt vesznek a Felvidék megszállásában. Ez a furcsa fejlemény a dél-szlovákiai magyar közösséget külön kihívás elé állítja; sokakat összezavar, de a fiatalokat és általában a naivabbakat bizakodással tölti el. Az utóbbiak a felszabadítóikat látják a megszállókban, ám illúzióik hamar szertefoszlának. A Magyarországról érkező katonák, akik úgy kerülnek bele ebbe a történelmi szituációba, mint Fabrizio del Dongo a waterloo-i csata forgatagába, gyakran még azzal sincsenek tisztában, hogy a Felvidéken magyarok is élnek, nem csak szlovákok. Hosszabb távon pedig mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy a Varsói Szerződés kötelékében szolgálatot teljesítő magyar(országi) csapatok éppenséggel a Husák-féle állagörző kommunista „normalizációs” folyamat megalapozásához járulnak hozzá – a maguk kétségkívül szerény eszközeivel. 3.) 1989: a rendszerváltozás, a „báronyos forradalom” éve. Néhány katartikus pillanat után egy új, átmenetinek vélt, ám igencsak elhúzódó válság-

korszak veszi kezdetét. A kilencvenes évekbeli súlyos gazdasági megrázkódtatás következtében ismét tömeges társadalmi jelenséggé válik a lecsúszás, a deklasszalódás. Ráadásul hatalmi pozícióhoz jutnak a szélsőséges szlovák nacionalizmus képviselői – így a magyar kisebbségnek a demokrácia viszonyai között is a megmaradásért kell küzdenie.

Az egymásba fonódó személyes, nemzedéki és történelmi tapasztalatokat összefűző novellák a félmúltat a rendszerváltozás utáni évtizedek „jelen idejéből” visszatekintve értelmezik. De nemcsak a félmúlt történelmláncolata, hanem az emlékezés, az időszembesítés értelemadó tevékenysége is reflektálttá válik bizonyos szöveghelyeken. A *Mintha szabadságon lennénk* alábbi részlete az „akkor” és a „most”, a megtörtént és a „tudott megtörtént”, az alulnézeti és a felülnézeti látószög, az eseményekkel egyidejű, illetve az azokhoz képest utóidejű perspektíva (perspektívák) ütköztetésének tankönyvbe illő példaként idézhető:

„– Nem azért jöttek a magyar katonák, hogy csak úgy ukmukkfukk visszavonuljanak. [...]

– De hiszen itt vannak az oroszok is. Sőt, főleg azok...[...]

– Hát most meggondolják magukat. A csehek és a szlovákok elárulták őket.

– És mi? Mi hova álljunk?

Most már nevetséges [mindez], de akkori-ban, 1968-ban nem volt az. A rengeteg idő betemet mindent, lassan betemet engem is, [...] lassan úgy jár az ember a régi városban, idegenül, mint akit véletlenül erre vitt a sors, de voltaképpen alig van köze hozzá. És persze megöregedtünk, még ha a lélek nem is csak halni jár belénk.” [Kiemelés tőlem – M. G.]

Egy élete delelőjén régen túljutott ember alig rejtett önvallóása ez fiatalságról, öregségről, egzisztenciális időről, szakadatlan útkeresésről, elmúlásról – nemzedéki és nemzetiségi értelmezési keretben.

Mórocz Gábor

MÓRO CZ GÁBOR (1981) bölcse s z- tanár, szerkesztő. Kötete: Buda Ferenc (2020).

„Nevezd meg, Uram, a szelet ki vetette”

Vári Fábián László: *Közelít valaki*

Nap Kiadó, 2023

Vári Fábián László legújabb verseskötetének már a címe is sejtelmes üzenetet hordoz. *Közelít valaki*. Bár a hangsúly a közelítésen van, s ily módon reményt sugall, egy valószínűsíthető találkozás lehetőségét vetíti előre, ugyanakkor a határozatlan névmásba csomagolt bizonytalanság mellett baljóslatú hiányérzet is kiolvasható a szavakból, hiszen semmi sem garantálja a megérkezést, a remélt egymásra találást. Maga a címadó mű az élet és halál határmezsgyéjén egyensúlyozó ember kiszolgáltatottságát vizionálja, aki – bár az életre szavaz – kényszerűen az elmúlás felé tart. „Lebegni jó, / ölelni jobb volt, / de el már / borom sem érem. / Hologram vagyok / a hold homlokán / egy virtuál’ / hőésésben” – írja a költő. Az emberi lét átmenetisége és a kiszámítható végzettség-rűség szüremlik át a következő sorok mögül is: „Már nem lomb, / még nem avar. / még színeket / játszik az erdő. / Apró poronty / még most a halál, / de éj anyja / emlőjén felnő.” A végzet, a pusztulás középpontba állítása és ilyenfajta megközelítése egyértelmű figyelmeztetés: az élet védelmére szólít a szerző, ahogy teszi ezt – immár a magyarság egészére kivetítve – a gyűjtemény egyik legkarakteresebb, legfajszínűsőbb versében, a *Petőfi Dardzsilingben* című költeményében is: „mi vár nemzetünkre, / ha ránk tör a globális áradás?”

A kötetben közzétett írások egy rendkívüli kihívásokkal terhelt korszak termései. Az egyébként is nyugtalanságban élő világ az elmúlt évtizedben tragédiák tömkelegét zúdította az emberiségre, s különösen igaz ez Kárpátaljára, a költő szülőföldjére. Ezt az időszakot – a polgárháború kirobbanásától az orosz–ukrán konfliktus

elmergesedéséig tartó szakaszt – veszi górcső alá műveiben Vári Fábián László. „A Majdanra tódul százezer társad, / a meszterlövész célkeresztjében / imbolyog homlokod, mozdul a vállad, // teli torokkal hallgatod mégis, / a felek egymást hogyan átkozzák. / Észre sem veszik: rég nem az övék, / martalócék már ez az ország.” A kiszolgáltatottság és kilátástalanság érzése nyomasztja: „neveljük jövőendő hóhérainkat” (*Az ukrainai változásokra*).

A versek nem kerülhetik meg napjaink világméretű problémáit sem. A migrációs válságra, a keresztény Európa identitásvesztésére, az etnikai arányok változására utalnak a genovai pillanatképek: „Bár lángszórók mohognak az ég alatt, / a szűk utcákban örök az árnyék. / Rám szemközt négy büszke maszáj halad: / Genova helyett Kenyában járnék?” / [...] / „Egy reggel majd csadorban kel fel a nap / [...] / és repülőszőnyeg kötelekek / blokkolják körbe az uniós Holdat” (*Képeslapok Genovából*). Ezt az alaphelyzetet képzelet tovább a Zrínyi kirohanását megörökítő Csontváry-festmény kapcsán írott műben is, figyelmeztetve arra, hogy a középkori iszlám stratégiát mára jelentősen átértékeltek és megváltoztatták: „legyetek résen. Új áfiummal: kolduló haddal vonul fel a szultán” (*Szellembeszéd*). A helyzet reménytelennek tűnő voltát fogalmazza meg az alábbi sorokban: „Jézus Allahhal jegyzéket váltott, / magzathalált halt így is a béke. / A mi Megváltónk magába roskadt, / s bánnattal bámult öt nagy sebére.” S a gondolatot dermesztő jóslat zárja: „Itt a köveknek is kínjai lesznek”.

Két rendkívül „beszédes” címet viselő versben fogalmazza meg a keresztény

kultúrát fenyegető, menthetetlennek tűnő helyzetet: „Aki ölelni képtelen, / előbb vagy utóbb ölni fog. / Karmot ereszt, állkapcsában / éles gyilokká nő a fog” (*Fogyó hold*). A kilátástalanság hangján szól a jelenkori állapotokról: „A gazul széthordott tisztesség / köveiből már nem épül ország, / de a Fehér Bika végbosszúra / készőülő lelkét már programozzák. / A Mont Blanc csúcsán áll az Isten – / nem lehet messze már az óra, / mely végigbőmből az atmoszférán: / Európa, ó, jaj, Európa!” (*Európa-sírató*). Keserű figyelmeztetés ez az önsorsrontó Európa számára, mely az utóbbi években egy félreértett és félremagyarázott szabadságeszme álarcába bújva saját múltját tapossa sárba, templomait rombolja, értékeit dönti sírba, és feladja mindazt, ami ezt a kultúrát évszázadokon át életben tartotta. Mindezt tetézi azzal, hogy hatalmi érdekek mentén a viták elmérgesedéséhez, a háborúk kirobantásához asszisztál. Már nem az élet védelme a cél, hanem gazdasági és politikai haszonszerzés. Ezzel a nyugtalanító helyzettel szembesít a klasszikus költő-elődöt megidéző – már említett – alkotás, a *Petőfi Dardzsilingben* is: „Háború van most a nagyvilágban / – talpig titánban millió kozák. / Keserűvé lett a szó a szánkban, / növésükben megálltak a fák. / Ideológiák csapnak össze, / vér hull mégis, becses embervér. / Döntsd el most már, hova állsz, Úristen, / hadd lássuk meg, melyik mennyit ér!”

Vári Fábián László ezekben a versekben a pusztítást elszenvedő ártatlan áldozatokra helyezi a hangsúlyt, akik a harctérre kényszerülnek, illetve akik családtagjaikat – férjüket, édesapjukat, gyermeküket – veszítik el ebben az abszurd és értelmetlen küzdelemben. Nekik egyetlen vágyuk, hogy minél előbb vége legyen ennek az örületnek. A háborús zónában élők mindennapjaira rátelepedő rémisztő nyomás markáns körülírásához ismét *Petőfi*hez fordul: „De sziréna-üvöltés veri fel a csendet – / dróntámadás érte az ébredő

napot. // Tudtam én. Az ember terve így megy füstbe. / Ha nincs hajnal, az alkonyhoz se lesz közöm. / Gyalog indulok setét éjből a ködbe, / s ott ukrán toborzó tisztekbe ütközöm” (*Petőfi Győrbe készül*). Egy értékvesztett, zsákutcában bolyongó, saját jövőtlenségével szembesülő társadalom őrangyalaként töri a fejét a költő a megoldáson, de csak kérdésekre futja, amelyek a menekvés lehetőségeit meglehetősen szűkre szabják.

A problémát tovább árnyalja a kárpát-aljai magyarság kálváriája. Az identitásvesztés, a pusztulás fenyegető volta rányomja bélyegét a kisebbségi létben megbélyegzetten élő népcsoportra. „Nagyon jó helyre születtem, az idők járása volt rossz” – magyarázta egy korábbi interjúban Vári Fábián László. A helyzet azóta is változatlan. A világjárványt átészeltük, de a háború okozta trauma továbbra is árnyékként telepszik a minden napokra. A nyomasztó félelem, a rettegés menekülési kényszerhez vezet. Életek omlanak össze, családok szakadnak szét. Egyetlen kapaszkodást az erős hit jelenti. A bizalom sugallta remény, hogy még van kihez fordulni: „közelít valaki / megfogja kezem, / s tudom már, / minden rendben” (*Közelít valaki*).

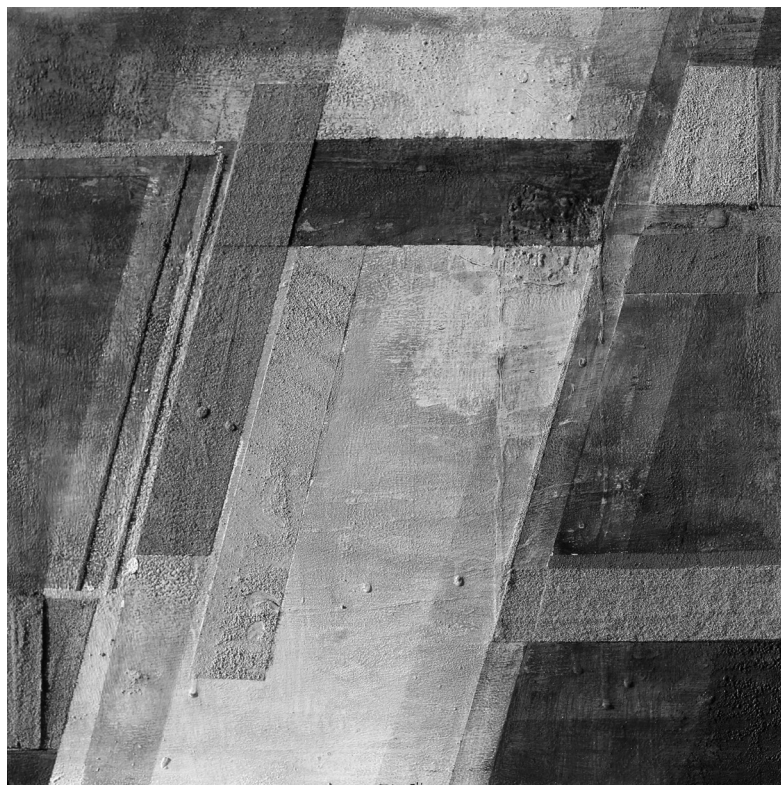
A költő „Nem járhat lehorgasztott fejjel azok közt, akik szavaiba kapaszkodva várják a gyászba borult égbolt tisztulását. Ha ezt nem képes előidézni, akkor gyűlöletet és bosszút se keltsen, átkot ne szórjon a szája. Mondja, ismételgesse Jézus nevében, hogy ember az embernek nem született ellensége. Akkor sem, ha alattomos ideológiák által rászedetten ölni kényszerül” – írja a fülszöveggént olvasható valómásában a szerző. Talányként azonban ott marad a kérdés, hogy ebben a megbolydult világban vihart ki akart aratni. „Nem lehet tudni, a szelet ki vetette. /...// Vagy nem is vetették? Egy áldatlan reggel / tán vírúsként jött a fellegekkel. / [...] / hogy bennünk testesüljön meg a félelem” (*Palackba zárt üzenet*).

A többségében közéleti kérdésekkel, társadalmi problémákkal foglalkozó gyűjtemény ezúttal egyszerű szerkezetre épül: nincsenek ciklusok, nincsenek tematizált egységek – de nincs is szüksége az olvasónak ilyenfajta navigációra, az alkotások ugyanis keletkezési rendben követik egymást, s ezzel világos képet nyújtanak azokról a külső hatásokról, amelyek ezeket a műveket indukálták.

Szomorú idők verseit tartja a kezében az olvasó. Ezt a komorságot erősíti a borítókép is, amelyen ködbe vesznek fák. Némi fény azonban mégis beszűrődik, reményt adva az eluralkodni akaró sötétségben. Összességében leszögezhetjük, hogy egy szépen megformált, különös mélységeket feltáró, igaz emberi érzéseket, lelkiismeretre ható kérdéseket megfogalmazó könyvet tett elénk a szerző.

Oláh András

Zsolczi Balázs: Lélekzet, 2017 (akril, hamu, homok, téglapor és pigment farostlemezen 50x50 cm)

OLÁH ANDRÁS (1959) költő, drámaíró. Mátészalkán él. Legutóbbi kötete: *Fagyponat alatt* (2020).

Versben újjászülető

Kégl Ildikó: *Mint Jairus lánya*

AB-ART Kiadó, 2024

Kégl Ildikó szűkszavú, mindössze harminc verset számláló, kétnyelvű – magyar-angol – kötetének címe a Bibliát idézi, ami erős utalás a szerző (hit)világára, életeseeményeire. Jairus egyházi előjáró, aki kétségbeesésében Jézushoz fordul, hogy támassza föl halott lányát. Talán nem is halottaiból támasztja föl, hanem életben tartja, nem engedi meghalni. Nagyon sejtelmes ez az epizód, hiszen nem tudjuk meg, hogy valóban halott volt-e a lány, vagy csak haldoklott, és gyógyításról van szó. A két evangélistától (Máté és Márk) nem tudunk meg többet: a lánynak sem arca, sem neve nincs, pusztán a tény biztos: nem halt meg. Kégl Ildikó mint Jairus lánya jelenik meg a kötetben, aki kétfajta gyászt élt meg szinte azonos időben: édesanyja tragikus, korai halálát és házasságának felbomlását. A költő egyszerre élte meg, élte túl ezeket a személyes tragédiákat, s ha úgy tetszik, átvitt értelemben – Jairus lányához hasonlóan – föltámadt. Szerzőnknek viszont arca van, története van, az ő életben tartója a hit, szerelem, a tudás és maga a (vers)írás, ami a költő számára cél és eszköz, de nem nietzschei értelemben. Ebben a versvilágban az eszköz, az esztétikum szentesíti a célt, a verset. Az adott versválogatás Kégl Ildikónak a második verseskötönyve, amely szokatlan gyorsasággal követte az idén márciusban – az Irodalmi Jelenél – napvilágot látott, *Az Úr kertje kihűlt* című verseskötetét. Az a cím is a Bibliát idézi, a paradicsomot, az Úr kertjét, ami már nem az, ami egykor volt, ami kihűlt, ahol már nem jó élni, vagy talán nem is lehet. Az a kert, amely a költő számára kihűlt, akár földrajzilag is behatárolható volna, de átvitt értelemben

mégiscsak a családi fészekre utal műveiben a szerző, ez az, ami kihűlt. Egy széthulló család szenvedéstörténete olvasható ki előző verseskötetéből. Kégl Ildikó költészete az életből táplálkozik, kijelenthető, hogy alanyi költő, azt írja meg, ami megtörténik vele, ami megérinti, ami fölzaklatja. Költeményeit egyes szám első személyben írja, aki beszél a versben, és akiről beszél a vers, az egy és ugyanaz a személy, a vershős a narrátor. (Kivétel ez alól az a néhány szerepvers, ahol egyes szám második személyben beszél). A szívverés ritmusával lüktetnek eleven szövegei. Költeményei legfontosabb témája a gyász, az elmúlás és a szerelem – a költészet örök ürügyei, kifogyhatatlan inspirációi. Költészetének sajátossága, hogy a szerelmet nem a boldog, mint inkább a fájdalmas állapotában idézi meg. Első verseskötetében egy szerelem elgyászolásának fázisai koncentrálnak, ám a jelenlegi kötet mintha némi elmozdulást mutatna: ezek a versek már egy kibontakozó új szerelmet is vizionálnak. Ezt sugallja a címadó versen túl a *mintha Renoir* című alkotás is. A költő szerelmes verseiben van igazán elemében, legszebb költeményei alighanem a szerelmi líra témakörében íródnak. Így születhetett meg a szerelmi költészetének egyik legszebb sora: „besüt a nap az emlékeimbe” (*málnafagyi*).

Édesanyja korai halála nemcsak számos gyászverset ihletett, de voltaképpen költészetének elindítója is volt. Ezek a versek a megindult lélek vulkánkitörései, sokszor elementáris erejűek. Fájdalmában magát a halott anyát vádolja azért, hogy meghalt, hogy elhagyta őt, éppúgy, mint József Attila tette ezt végső kétségbeesésében

„a Mama” elvesztésekor. Tehetetlenül áll a tény fölött, hogy nincs már, aki volt, és nem is lesz többé. Ez a mindössze harminc vers kerek egész, megmutat egy karakteres költői világot, ott van verseiben a 21. századi ember létbe vetettségének minden fájdalma, kétségbeesése. Versein tetten érhető a heideggeri filozófia hatása, de helyenként a sorok közé furakodik a sötét világgépű Schopenhauer is. Sőt, a nagy előd, Virginia Woolf árnyékát is látni véljük elsuhanni. Eljátszottam azzal a gondolattal, vajon ha nem ismerném személyesen a költőt, verseit olvasván megtudnám-e állapítani, hogy azokat nő írta. De egyáltalán fontos ez? Maradjon költői kérdés. Ám a sebésznek ajánlott vers alábbi sora meglehetősen árulkodó: „lábnyomod alatt lettem nagykorú”. Bármilyen fájdalmas is, ezt csak nő írhatta (tizennyolc). Vagy az ugyancsak a sebésznek címzett *Képkocka* című vers: „egy jól irányzott mozdulattal kívágtad magad az életemből”.

E verseskötet szerzője prózaíróként kezdte irodalmi pályafutását. Finom, artistikus novelláiban már ott rejtőzött a költő, ezt több kritikusa megállapította, én magam is úgy éreztem, hogy költő írja a novellákat, és nem a novellista kezdett verseket írni. Mostanában jobbra versek kerülnek ki keze alól (és nem mellékesen

recenziók, tanulmányok, esszék), de azért várjuk tovább a novellákat is. Idővel kiderül, hogy alapvetően két műfajú alkotó-e Kégl Ildikó. Van erre példa a klaszszikus – Kosztolányi, Babits – és a kortárs – Parti Nagy Lajos, Petőcz András, Darvasi László – magyar irodalomban egyaránt.

Kégl Ildikó számos elődjét, akár költőt, akár prózaírót megidéz valamiként: Babits, Virginia Woolf, Janus Pannonius, Pilinszky, Kosztolányi neve gyakran előfordul költeményeiben. Van két különösen fontos, műfajteremtő vers is a kötetben: a *Lánytörténet* és *A hullámok természetéről*. Előbbiben a kortárs francia írónőt, Annie Ernaux-t, utóbbiban a másik nagy kedven-cét, a tudatfolyampróza megteremtőjét, az angol Virginia Woolfot idézi meg. Ez a két vers személyiségrajz és műelemzés egyben, versesszének, esszéversnek nevez-ném, amivel új műfajt próbálgat a költő.

Kégl Ildikó már megtalálta a saját hangját, sokszínű, több oktávós hang ez, jó hallgatni. Azt mondják, hogy a második kötet igazolja vagy cáfolja az elsőt. Mindenesetre e sorok írójának meggyőződése, hogy a *Mint Jairus lánya* hiteles igazolása Kégl Ildikó tehetségének, a kedves olvasó meggyőződhet erről magyarul és angolul egyaránt. Mi mást mondhatnék: Ecce poéta!

Fecske Csaba

FECSKE CSABA (1948) Arnóton élő költő, író, publicista. Utóbbi kötete: *Őszi napozás* (Magyar Napló, 2024).

Megmaradt Bodroghalász

Áldás, Békesség! Kedves Szentimrei Márk Nagytiszteletű Úr! Presbitérium, halászi eklézsia! – szeretett Mindannyian!

Midőn itt állok egykori szülőfalum gyülekezete előtt, egyházunk születésnapján, felmerül előttem Illyés Gyula hatalmas látomása. A reformáció genfi emlékműve előtt című versében kérdezi: „Hiszed, hogy volna olyan-amilyen / magyarság, ha nincs – Kálvin? / Nem hiszem.” A száznegyvenhárom lépés hosszú emlékfalon Kálvin, Béza, Knox, a szablys Bocskai és hívő-harcos társaik a Biblia és a Kard jegyében hirdetik a Krisztusba vetett hit megújulni akarását Európában s különösen itt a keleti végeken. Kis idővel később, a Költő genfi útja után, a Főiskola hívására 1948. január 24-én négy napra Sárospatakra látogatott. S a Bodrog borzongató tombolásának hírére ide, Halászra sietve az imádkozó, zsoldárokozó gyülekezetbe érkezett. És versebe rózta annak az éjsötét, végveszélyes estének az áhítatát, reménységét; ahogy Király tiszteletes „felkészíti népét” (Luk 1/16) az Úr elé járulva.

Kedves halászi testvérek!

Illyés Gyula két versét említettem. Genfi vízióját, mely történelmi méretben is lépkedi a véres protestáns századokat; párja pedig itt, a Bodroghalászon megélt dráma. A kis eklézsia a végveszély órájában az Úr minden idejű megmaradását zsoldározza, melynek egyetemleges erejét a genfi emlékmű hirdeti. Mítoszi Egy a két költemény; a fenn és a lenn dimenziójában Illyés Gyula a magyarság sorsa felett tündöklik. Közelibb nekünk az 1948-as, a halászi, mert a pusztító áradásban a Jelen féltésében a Költő sejteti a Holnapot is. De ez a vízió nem a Feltámadott a tenger vagy a világot elnyelő Tisza képe. 1948-ban a Pusztító Áradat ellenében nincs más menedék, mint a fohászoló gyülekezet. Illyés Gyula versével Noé bárkájába is képzelhetjük a halászi nép templomos menedékét és az együttlét áhítatát. A költő rémlátása mint vég-menedék és egyben Remény a zivataros századok református himnuszát zengeti a Jövőnek: Te benedégtünk... 1948 után kálváriás évtizedek szakadtak ránk, de megmaradt

Bodroghalász, és megmaradt a magyarság is! Közül pedig Illyés az Egy mondat a zsarnokságról című nagy versében sorsunkra eszméltetett: az '56-os októberi magyarság azt hirdette a világnak: mindennemű hódítások szorításában, rabságos időkben sem adhatjuk fel a szabadság és a szuverenitás emberi és hitbéli parancsát.

„Még a templomot se építettük fel!” – jaidította Ady Endre a múlt század elején, s Illyés Gyula életművével a magasban álmodott templomot szolgálta. Épített rendíthetetlenül – például a *Dániel az övéi* közt című drámájával, melyben hirdeti: a török hódította hazában, ha a nádasban bujdokolva, és paticsból akár, de a templomot építeni muszáj! Halász népe és faluja megmaradt 1948-ban és a későbbi árvizek veszedelmeiben is. Illyés Gyula rém idejű híradása a mindenkori pusztítások aggodalmában örök üzenettel példázza Jézus igéjét, mit a tengeri viharban rémült tanítványainak mondott: „Én vagyok! Ne féljetek!”

Kedves eklézsia!

Bennetek a régieket is szólítom. A templomépítő nemzedéket, akik emlékét talán már korhadt sírkeresztek se őrzik, de Erdélyi János krónikája igen. Mí szerint 1860-ban, a pataki skóla 300 éves ünnepére, az akkor Petrahónak nevezett halásziak gyülekezete „nemzeti zászló alatt és a Szózat zengésével [...] munkás, takarékos, rendszerető nép lelkészével együtt jöve fel”, zarándoki komolysággal. És idézem a huszadik századiakat; azokat, akik nagyszüleimmel, Zoltán nagybátyámmal együtt nyugszanak a halászi temetőben. Ma is elevenen élnek bennem a múlt zsoldározói; „tanítónéni”-nagymamám a Szeretet örök fénykörében; a korbáskút tövében látom Petrahai Feri bácsit, ki vasúti táskájával szolgálta igyekszik a 424-esre; aztán a beteg masinákat büttykölő Bodnár bácsit; a túlnani házból a szorgalmas Dudás család merül fel, s főként Piroska és Julkó szinte naponta jöttek kérni-hozni valamit. Nagymama portájáról az orgonabokrok között előtűnő Illés Józsi bácsi köszön át; az egymásba öregedett Hunyor szomszédék átcsozogták a napokat; a szovjet lágerből csak '48-ban hazatért Halász bácsi a kocsmában mesélte az életét. A kiskaput nyitja és a gang felé lépdél az örök mosolyos Bajzát Annus: ölében lógatva a hatalmas postástáskát, délben a levelekkel már hozta a pataki híreket is. Ne feledjem az írás-olvasás és a hazaszeretet szívmeleg robotosát, Szombathy Sándor tanító urat párjával, Juliska nénivel, a kedves fiukat és Mártát; és keserv'-kacajos tanítótársát, Koncsol Éva nénémet, ki végső nyugalomra hazatért a mindig álmodott felvidéki Deregyő temetőjébe. És őrzöm hűlő nyári kora esték gyümölcsillatát a paplakban; látogatni jártam a versben is családjával zsoldározó Király tiszteletes házanépét; külön is emlék a csengő hangú szép leányka, Ildikó, kit kiskamaszként messziről ámultam a Bodrog partján.

Nem idillben, hanem a mindenkori élni, túlélni akarásban, előttem az örökké munkálkodó halásziak népe; éled a falu: ki a bányába igyekszik, más kapálni a szőlőbe; kompjával Kis Pista bácsi révész oda-vissza siklik a vízen; az örök elemista Rontó Ali a csordát hajtja a rétre. Mások, hogy időt ne veszítsenek a kisonatozással, a kukoricáson és a földeken át batyusan vagy kosárral a Rákóczi

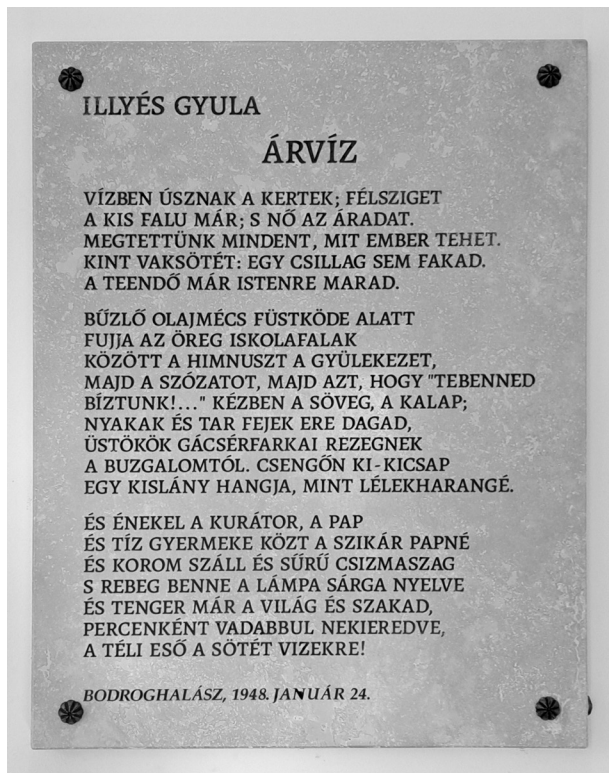
vár felé sietnek a piacra. Nemes gondolat: az az ösvény mára utcává magasztosulva, Illyés Gyula nevével vezet Patakra. És immár a templomban: a 90. zsol-tárral a Költő is zengeti a századokat! Mára a táj egy erős gát védősáncában lélegzik, de az ózon hiányát szenved, mert féli a mai eszmei és emberi áradások, gyűlölködések tajtékos veszedelmeit. Mégis, minden ellenében, a Templom és az Eklézsia a Szeretet jegyében őrzi a Sárospatakhoz nőtt Bodroghalász holnapi Reményét. Mert Vas István cambridge-i elégiájának látomásában Sárospatakkal Halász is megmaradt.

Kedves Gyülekezet!

Köszönöm a szöveget; köszönve a Költő lányának, Illyés Máriának kedves jóváhagyását és Rubold Ödön művész úr láttató erejű versígését. Nagytiszteletű úr és a presbitérium nevében Szabó Zoltán szíves kedvességének érdemként, életem párjával, A. Szabó Magdával, gyermekeink, unokáink ünnepi együttlétében, Illyés Gyula versét márványba vésve szeretettel adjuk, a tegnapi és a mai halászi eklézsia örök megmaradásának áldását kívánva!

Soli Deo Gloria!

Elhangzott Sárospatak-Bodroghalász gyülekezetének istentiszteletén 2024. XI. 3-án.

A páratlan páros

Szondi György köszöntése a 2024-es Utassy József-díj átadásakor

Sok-sok alkalmi megszólalás után két hatalmas kötetben az Utassy-életmű. Mindkettő alatt, ahogy mondani szokás, beszakad az asztal. Az egyik a fényképválogatással illusztrált, versfordításokat is tartalmazó összegyűjtött művéké, a másik a jegyzetekkel, dokumentumokkal, megemlékezésekkel és összefoglalásokkal bővített kritikai kiadásé. Két részleges átfedésben levő, egymást kiegészítő kötet. A könyveket 2016-ban és 2017-ben jelentette meg a Napkút Kiadó. Az alapító égisze alatti kiadások talán utolsó megnyilvánulásaként, no, jó, az utolsók egyikeként. Roppant elszánással, kivételesen nagy munkabírással kellett és kell rendelkeznie egy ilyen méretű könyv kiadásának! Könyvének. S el ne feledjük, befogadókészséggel, mert befogadás nélkül kiadás sem lehetséges. Mióta ismerem, ilyennek ismerem Szondi Györgyöt: a Blaise Cendrars-i „adj-végy!” megszallottjának. *Vagyunk, hogy legyenek* – ez jelmondata.

Utassy Józsefhez, Dzsóhoz való viszonyomra Rilke versét találom, a benne elmondottakat egyes szám első személyre fordítva: „Nem ismerhettem hallatlan fejét, / melyben szeme almái értek. Ám a / csonka test mégis izzik, mint a lámpa, / melybe mintegy visszacsavarva ég / nézése.” Fiatalkori arcát persze ma is látom. Néhány közös szereplés emléke. Közös emlék még, igen, Török Endre tanár úr, az alkotókör elnöke. Engem is ő segített. (Engem is segített ő.) Aztán évtizedek homálya, csöndje, már csak a távolról szállongó hírek, ki-ki a maga rögs útján. Ezt a fejét már nem ismerem. Életközélből nem. De a versek, a versei világítottak, ide világították személyiségét és sorsának alakulását. Egészen a rédicsi temetőig.

A temetés előtti napokban írtam az alábbiakat Győri Lászlónak: „Milyen különös, hogy engem mostanában éppen az ő személyiségének titka foglalkoztat leginkább (amely voltaképpen költészetéé is): közvetlensége, természetessége. E jóformán érzékelhetetlen tulajdonság, amely olyan magától értetődőnek tűnik valamely növény vagy állat láttán, de amely annyira kivételes az ember esetében. Legfőlegbb törekedhetünk rá. Dzsó számára azonban a spontaneitás adottság

SUHAI PÁL (1945) költő, esszéíró, műfordító. Utóbbi kötete: *A Mária-kör. Rainer Maria Rilke versei és Suhai Pál versfordításai* (2023).

volt – a szavakban-gesztusokban való jelenlét. Ha nem ismertem volna, s nem ízig-vérig az lett volna, aki-ami, ilyennek képzelhetném a költőt. Füst Milán karaktere talán távol állt tőle, de esztétikájának címszavait hibátlanul illeszthetem akármelyik Utassy-versre: látomás és indulat, e kettő jellemzi leginkább költészetét. S hozzátehetném még: a kompozíció, a konstrukció igénye (amely, sokak föltevésével ellentétben, csak látszólag mond ellent az előbbieknak)."

A betegségére utalva önéletírásában olvasom a következőket: „Bolgár nyelvet akartam tanulni, de csak Szófia utcáin szédelegtem félőrrüln.” Ha összegyűjtött műveinek 2016-ban megjelent vastag kötetét forgatom, ebben a szövegkorpuszok mellett szép számmal fényképeket is találok. Ezekről részben Dzsó és (a nekem még újdonságúnak fiatal) Szondi György kettős portréja néz felém. Az első ilyen Dima Dimovszki házában, a hetvenes évek végéről mutatja a páratlan párost. Kávészatnak, cigarettáznak. A másodikon kart karba öltve egyenesen a kamerába néznek, fiatalon, nevetve. (Félőrrült sehol.) Ivan Canevék otthona, nyolcvanas évek eleje. Ugyaninnen és ugyanekkor egy hármaskép, immár a vendéglátó Canevvel. Még két-három felvétel a bulgáriai jelenlétről. Egy 1985-ből Ivan Canevvel és a Kilencek másik emblematikus alakjával, Rózsa Endrével. Aztán Dzsó egyedül a várnai kikötő mólóján. Haszkovói csoportkép: a magyarok közül új arc Kiss Benedeké. Őt nem kell bemutatnom. Bulgáriai kép még Utassy József bolgár nyelvű kötetének 2000. október 9-ei bemutatójáról. Ez a felvétel a Szófia Magyar Kulturális Intézetben készült, Szondi Györgyöt, a házigazdát éppen tőszet közben mutatja.

Ha e képeket a kötet másik fejezetével, az Utassy-versfordításokéval vetem össze, ebben is népes társaságra lelek: pár orosz mellett huszonegy bolgár költő. E képek és számok Szondi György érdemeire is rámutatnak. A hetvenes évek végén a Szófiai Ohridi Szent Kelemen egyetem magyar lektora, a nyolcvanas években az új magyar szak vendégtanára, az MTA szófiai aspiránsa, később pedig, 1999 és 2004 között a Szófiai Magyar Kulturális Intézet igazgatója – valamennyi szerepében ő pártfogolta az akkor még többé-kevésbé fiatal magyar költők bulgáriai tartózkodását és tevékenységét. Ha Utassy pohárköszöntőül a Sorsnak (*Pohárköszöntő*) egyetlen mondatot kívánt ragyogni: „embernek magyart, magyarnak emberit!”, Szondi György ezt „magyarnak bolgárral, bolgárnak magyarral” tette. Mintegy hússzezer verssor és tízezer oldal lefordításával. Maga mondja. És még ezt is. Dzsóról: „Jött – tanulni a nyelvet. Voltaképpen iskolában. Járt Szófiában, Bulgáriában. Rózsa Endrével, Kiss Bencével – legkitartóbban s legtöbbször ő. Nagy László fordítói nyomában. *Vasárnapi földrengés* – 2000-ben e címmel jelentette meg öt bolgár költő verseit tartalmazó műfordítási gyűjteményét. A könyv címét Ivan Canev egyik emblematikus költeménye adta. Utassytól két kötet látott bolgár napvilágot, az egyik – 33 vers – Canev tolmácsolásában.”

A bolgártól elválaszthatatlan magyarországi életút a továbbiakban Szondi Györgynek, a mecénásnak, a műfordítónak és költőnek (a bolgárral is költőnek!) a szerkesztői-kiadói munkát hozta: mintegy másfél évtizedig a Napkút Kiadó,

húsz éven át a *Napút* folyóirat élén, újabban, 2016-tól a Napút Online és a Cédrus Művészeti Alapítvány főszerkesztőjeként. Szerkesztői-kiadói ars poeticáját az online kiadás Levélfa-rovatának alapítói szövege őrzi: „A gyakorlatban töreksem – fiammal együtt – megvalósítani a lehető. Békíteni össze, tetőt eszkábálni sokak fölé, lehetőleg tartósat, a hosszú úton enyhet adó kutakra is figyelmeztünk. Napút, Napkút. A mondottad paradigmákat, Pali, gyűjtögetjük, egymásra stócoljuk, körbedúdoljuk. Állítunk helyettük magunk szabtat. Nincsen kerülete, nincsen térfogata. Neve sincs. Szeretni szeretnénk – sokakat, sokaknak, alkotni törekszünk – nem nagy szóval, s nemcsak műveket, hanem... had bicegjenek vagy robbanjanak célba. Emberek az alkotói, részesei a szekér- s a sánctáboroknak. Lehesse nek nálunk – tábortalanul sokakkal megértőek. Jó érzés hallani: napútasok. Hosszú a szóban az ú (csak nálunk), velük vidám s telített az elkezdettséghez érkezés.”

S hogy Utassy József a „célba robbantak” mintaképe legyen, erről is Szondi György gondoskodott. 2010-ben ő lehetett, ő volt a kiadója az utolsó versválogatásnak, a költő aggályos gondú visszatekintésének: az *Ezüst rablánc*nak. „Ama kora tavaszi hétvégén egyfajta hajdani cimboraként, de kiadófnöki mivoltban töltöttem feleségével s Péntek Imrével órák rövid hosszát. Rédcisen. Megörökitettem, ahogy hónapok készülődése után átadja *Ezüst rablánc* címet kapott utolsó versgyűjteményét Napkút kiadómnak. Megindító volt: Zsóka féltő óvása közben babrált percekig a dossziészalaggal, amíg előtte a gondosan glédába sorakoztatott fejezetkupacokat újra végignézte, egymás fölé simogatta: a fedőlapok közé. Búcsúzott tőlük. Maga rendezte össze verseit – több mint fél évig. Miután elhoztam, utána még egyszer.”

Zsóka. Utassyné Horváth Erzsébet, gondoskodása egykor a férjre, a költőre, mostanra pedig, példaadóan (!), már az életműre és Utassy József emlékeztetésének ápolására is kiterjed. Vilcsek Béla szerkesztői, sajtó alá rendezői munkája mellett ő válogatta az összegyűjtött művek már szóba hozott 2016-os kötetét („*A kikelet fia*”), ugyancsak a 2017-es kritikai kiadást (*Utassy József költészete*). És ő az, aki mind a mai napig fenntartja, élteti az Utassy József-díjat. Kérésére 2024-ben a kuratórium munkásságáért, különösen az életmű e két hatalmas kötetben való megjelentetéséért Szondi Györgynek adományozza az Utassy József-díjat.

Szondi György, Barátunk! Tartson meg körünkben, miként bennünket is az általad rajzoltban, az általad rajzolandó „mindigderűsben”, Szerb Antal szavait idézem, az életnél is nagyobb „fő-fő úr”, igen, a szeretet. Gratulálok a magam és a díj adományozói nevében!

Donald J. Robertson

Gondolkozz úgy, mint egy görög bölcs

Szókratész filozófiája mint életút

Fordította: Bartók Imre

Hitel Kiadó, 2025. február

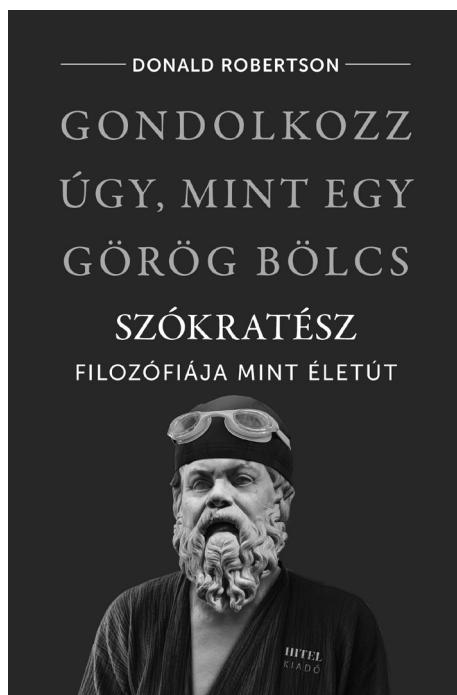
Rövid tartalom

Szókratészt tekintik a nyugati filozófia kiindulópontjának, akinek gondolatait két tanítványa, Platon és Xenophón műveiből ismerhetjük meg. Fiatal korában elhatározta, hogy önmagára szoborként tekint, melyről a bölcsesség vésőjével fejt le a hamis meggyőződések fölöslegét. Életét Athén ifjúságának tanításával töltötte, és az igazság szakadatlan keresése közben sokszor összetűzésbe keveredett kora „influenzazereivel”, a szofistákkal. Tanait, mely számos ember életét változtatta meg, még a koholt vádak alapján rárótt halálos ítélet ellenére sem vonta vissza.

Donald J. Robertson kognitív pszichoterapeuta, miközben végigvezeti az olvasót Hellasz i. e. V. századi történelmében, Szókratész kérdésfeltevésre épülő módszerét sikeresen alkalmazza korunk életvezetési nehézségeire. Mindeközben felhívja a figyelmet az önsegítő irodalom szenvedélyes fogyasztásának következményeire: a trendi elméletektől egy ideig valóban „jobban érezzük magukat”, de hosszabb távon ezektől aligha „leszünk jobban”. Helyette – Szókratész nyomán haladva – inkább azt javasolja, ne külső mércéktől, véleményektől, hiedelmektől függjünk, hanem aknázzuk ki saját belső értékeinket, bölcsességünket, önuralmunkat.

Részlet a könyvből

Szókratészt továbbra is foglalkoztatták a természetfilozófia mélyebb kérdései, miközben az apja műhelyében dolgozott. Végigfuttatta ujjait a Három Gráciát ábrázoló pompás márványszobor simára csiszolt felszínén. Közel járt hozzá,

hogy befejezze a munkát, és késznek nevezhesse művét. Amikor megkérdezték élete céljáról, Anaxagorasz az ég felé fordult, és azt felelte: „Életem célja, hogy tanulmányozzam a Napot, a Holdat és az égbolt egészét.” A tudás iránti szenvedély átragadt a tanítványaira, majd hamarosan Athén többi fiataljára is. Anaxagoraszt nevezték filozófusnak, vagyis olyan embernek, aki „szereti a bölcsességet”, és nevezték egyszerűen „bölcs embernek” is. Kétségkívül számos tudományterületen szakértőnek számított, csak hogy bármilyen tudásra is tett szert filozofálgatása során, annak minden jel szerint nem sok hasznát vette a tárgyalásán. Megtört emberként az esküdtek előtt állva elöntötte a szegény, és a könyörületükre bízta magát. De mégis mi értelme tudni, hogy a Nap nem egyéb, mint egy izzó kődarab, ha közben semmiféle tudással nem rendelkezünk, ami életünk egy ilyen kritikus pillanatában segíthetne rajtunk, és amellyel a birtokunkban olyan bátran nézhetnénk szembe az igazságtalansággal, amilyen bátran a katonák néz szembe az ellenséggel a harcmezőn? Mit ér mindez, ha végül száműzetésbe vonulunk, és életünk hátralévő részét félelemben töltjük? Amikor a halállal nézett farkasszemet, Anaxagorasz megingott. Szókratész azonban félelem nélkül, rendületlenül állta a halál pillantását.

Anaxagorasz meggyőzte róla követőit, hogy az élet célja a töprengés és a természet tanulmányozása, amely megszabadíthatja az embert a babonáktól. Szókratész azonban úgy vélte, hogy az élet célja csakis az ember vizsgálatában állhat. Az ión filozófus úgy vélte, hogy az ég tanulmányozásán és a természet titkainak kifürkészésén keresztül válhatunk bölccsé, de mi van akkor, ha tévedett? Hogyan is dönthetnénk erről a kérdésről azelőtt, hogy tisztáznánk azt a másik, jóval alapvetőbb kérdést: „Mi a tudás?” Ennek megválaszolásához azonban nem az eget, hanem a saját életünket kell vizsgálat tárgyává tennünk. A filozófia Szókratész szerint semmi külsőlegesen nem ígérhet az embernek. Amíg ugyanis a kő nem más, mint az anyag, amellyel a kőműves dolgozik, addig minden egyén számára a saját élete szolgáltatja azt a matériát, amelyen gyakorolhatja a helyes élet művészetét.

Szókratész kétségbeesve fordult barátaihoz: „Leteszem eszközeimet”, mondta csüggedten. „Hogyan is folytathatnám ezt a munkát?” Néhányan megdöbbenetek a döntése hallatán, és figyelmeztették, hogyha nem tér vissza, magára háragítja hírhedten szeszélyes apját. Khairephón és Kritón azonban megértették a döntését, ugyanis ők is pontosan ilyen dilemmákkal néztek szembe. Ami azt illeti, Khairephón eléggé aggódott a barátjáért. Mit szól vajon Szókratész családjára, ha hátat fordít apja mesterségének? Miből fogja ezután eltartani magát?

Ekkor történt valami, ami örökre megváltoztatta Szókratész életét. Kritón elmosolyodott, és a Három Grácia irányába mutatott.

– Szókratész, drága barátom, tegyük fel, hogy az istenek ajándékot adnak neked ezen a napon – mondta. – Vajon hálásan vagy hála nélkül fogadnád adományukat?

– Természetesen hálásan – felelte Szókratész. – Bárcsak tudnám, miről beszélsz, de a kutyára mondom, hogy megpróbálnék hálás lenni!

– Mint azt mindenki tudja – mondta Kritón –, szerencsés vagyok, mert sok mindent örökölttem, amit mások jelentős vagyonnak mondanának, és kétségkívül sikerült is jövedelmezővé tennem az apámtól kapott földeket. Gondolom, ezzel magad is egyetértesz.

Szókratész szórakozottan bólintott.

– Kis baráti társaságunk nem is szeret mást jobban, mint a filozófia kérdésről társalogni – folytatta Kritón –, de igazság szerint, a te kérdéshez való tehetséged nélkül nem sok haszna volna ezeknek a beszélgetéseknek.

– Ezt meg hogy érted? – kérdezte Szókratész.

– Kivételes tehetség birtokában vagy, barátom, amiért fel tudod tenni a legfontosabb kérdéseket, amelyekről többnyire mindenki megfeledkezik. És habár gyakran távozom tőled összezavarodva, és láthatóan sosem jutunk el a válaszig, amelyeket keresünk, ezzel együtt szép lassan megértettem, hogy ez az utazás, amelyet tehát gondos és körültekintő kérdéseid köveznek ki, többet ér a számomra, mint bármilyen előadás, amelyet volt szerencsém meghallgatni, vagy bármilyen könyv, amit ezidáig olvastam.

– Ez igazán kedves tőled. – Szókratész elmosolyodott, és örült, amiért kérdezősködése ezek szerint mégsem irritált mindenkit.

– Valóban nincs szükséged többé az eszközeidre – mondta Kritón –, ugyanis nem kell többé visszatérned apád műhelyébe. – Szókratész meghökkent, és már éppen válaszolni készült, de Kritón egy legyintéssel elhallgattatta. – Szeretnék annyi földet a rendelkezésedre bocsátani, amely elegendő ahhoz, hogy felépíts rajta egy szerény otthont, és mellette egy részét bérbe tudd adni, vagyis legyen annyi bevételed, amiből megélsz, miközben másoknak is segíthetsz azzal, hogy munkát adsz a számukra. – Szókratész tiltakozni próbált, de Kritón nem zavartatta magát. – Ha szeretnél példát szolgáltatni a háláról, mint mondtad, akkor fogadd ajándékomat hálával, és fizesd azt vissza a következőképpen.

– Visszafizetem bármivel, amivel csak tudom, drága barátom – mondta Szókratész. – De anélkül, hogy ismét a két kezemmel dolgoznék, hogyan is reménykedhetnék ebben?

– Úgy, hogy helyette az elméddel fogsz dolgozni – mondta Kritón nevetve –, és azt várom tőled, hogy használd ki azt a lehető leghasznosabban, többek közt azzal, hogy amikor csak lehetséges, bölcs emberek előadásait látogatod, a szabadidődben pedig velünk, a barátainkkal diskurálsz az ott elhangzottakról, ugyanis úgy vélem, hogy mindannyiunk számára ez volna a leghasznosabb.

Khairephón ekkor nem tudta tovább türtőztetni magát, és nagy vidáman mindkettejüket hátba veregette.

Szókratész egyszer csak ráébredt, hogy a filozófia, amellyel felnőtt, korántsem azonos azzal a filozófiával, amelyre valóban szüksége van. Ismereteink szerint „Kritón kiemelte Szókratészt a műhelyből, és hozzájárult oktatásához, miután lenyűgözte barátja lelkének szépsége”. Szókratész ettől kezdve szabadon rendelkezhetett az idejével, és semmi sem gátolta abban, hogy az agora oszlopai között sétálva barátaival és idegenekkel egyaránt filozófiáról beszélgessen.

Anaxagorasz és a többi természetfilozófus úgy vélte, hogy a filozófia, a bölcsesség szeretete a lehető legtöbb tudás felhalmozásában áll. Szókratész számára azonban bizonyos típusú tudás összehasonlíthatatlanul hasznosabb volt a többinél. A filozófia megkövetelte a bölcsesség, illetve az olyan eszmék természetének tüzetes vizsgálatát, mint amilyen a jóság, az erény vagy az igazságosság. Ahelyett, hogy kősziklákat faragott volna, és az isteneket igyekezett volna kivájni a roppant márványtömbökből, Szókratész saját jellemén kezdett dolgozni. Elhatározta, hogy önmagára is szoborként tekint, amelyről vésőjével le fogja fejteni a hamis hitek és meggyőződések feleslegét, remélve, hogy alóla előbukkanhat lelke igazi természete. Azon a napon tehát Szókratész elhagyta atyja műhelyét, hogy ettől kezdve egész életét egy új filozófia felfedezésének szentelje.